

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІНСТИТУТ МИСТЕЦТВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПАСТУШОК ТАРАС ВАСИЛЬОВИЧ

УДК [378.016:785.072.2]:159.955.4(072.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ
МАЙБУТНЬОГО ДИРИГЕНТА ОРКЕСТРОВОГО КОЛЕКТИВУ
В ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ**

011 – Освітні, педагогічні науки

Подается на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Т. В. Пастушок

Науковий керівник – **Сверлюк Ярослав Васильович**,
доктор педагогічних наук, професор,
директор Інституту мистецтв

РІВНЕ – 2023

АНОТАЦІЯ

Пастушок Т. В. Формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу в процесі фахової підготовки. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 – Освітні, педагогічні науки. Рівненський державний гуманітарний університет, Рівне, 2023.

АНОТАЦІЯ

У пропонованому дослідженні висвітлено проблему формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу; виконано системний аналіз професійної підготовки такого фахівця; розглянуто особливості професійної діяльності керівника інструментального колективу; вивчено професійну підготовку останнього; експериментально перевірено формування комунікативної культури диригента оркестрового колективу, його взаємодію з учасниками такого, що побудована на інтеграції психолого-педагогічних, музично-теоретичних знань і творчої індивідуальності.

Аналіз студій, дотичних до задекларованої в дисертації проблеми, увиразнив потребу набуття та використання сучасним диригентом оркестрового колективу в ході його творчої діяльності для налагодження взаємодії з оркестрантами спектра специфічних навичок.

Утім, попри значний пласт напрацювань українських учених (О. Олексюк, О. Ільченко, Я. Сверлюк та ін.) у царині розроблення системи організації формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу, проблематика комунікативної культури та специфіки співпраці диригента з оркестровим колективом залишається недостатньо осмисленою. Прикметно, що особливості оркестрового виконання вимагають розв'язання низки питань, які окреслюють потребу пошуку нового підходу для застосування ефективних методів взаємодії з оркестровими колективами. Вивчення наукових розвідок із проблем комунікативної взаємодії майбутнього диригента оркестрового колективу з його учасниками уможливило формулювання

авторського визначення поняття «комунікативна культура майбутнього диригента оркестрового колективу», що передбачає:

- усвідомлення диригентом оркестру сприйняття його оркестрантами;
- бачення та відчуття диригентом за допомогою індивідуального чуття та рефлексійного зіставлення змісту художнього твору, його інтерпретацію;
- здатність диригента рефлексивно відчувати реакцію глядачів на виконувані художні твори;
- осмислення й діагностування комунікативної культури диригента, спосіб організації його індивідуальної сфери діяльності.

У дослідженні висвітлено компонентну структуру формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу, що складається із мотиваційно-ціннісної, когнітивно-пізнавальної, особистісно-комунікативної та діяльнісно-креативної компонент.

Мотиваційно-ціннісна компонента пов'язана із цінністю буття майбутнього диригента оркестрового колективу в соціумі, його індивідуальним прагненням до активної концертно-творчої діяльності, мотивацією до досягнення високого рівня комунікативної культури шляхом самоаналізу, самооцінювання та творчої взаємодії з учасниками оркестрового колективу.

Когнітивно-пізнавальна компонента відзначається спрямованістю майбутнього диригента на самостійно-пошукову роботу, самопізнання та вивчення науково-методичної фахової літератури, упровадження та використання новітніх методів навчання, здобуття індивідуальних музично-теоретичних знань.

Особистісно-комунікативна компонента окреслює загальний рівень комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу, уміння залагоджувати непередбачувані ситуації, його творче мислення, особистісно-вольові якості та рівень взаєморозуміння з учасниками оркестрового колективу.

Діяльнісно-креативна компонента визначає:

- здатність діагностувати музичні здібності учасників оркестрового колективу;

- уміння корегувати ансамблеві неточності у грі оркестрантів;
- правильне планування індивідуальної роботи з учасниками оркестру та роботу в ансамблевих групах;
- розвиток музичного слуху оркестрантів (мелодичного та гармонічного);
- здатність до самоаналізу художнього репертуару та його інтерпретації;
- застосуванням новітніх методів навчання.

Аналіз досвіду відомих науковців і диригентів-практиків слугує підставою для констатації про те, що сучасна підготовка майбутнього диригента в закладах вищої освіти мистецького профілю має досить вагомі досягнення, зокрема в аспекті вдосконалення оркестрово-диригентської та концертно-виконавської підготовки. На такому тлі постає очевидним брак уваги до проблеми прищеплення високої культури спілкування у процесі підготовки майбутніх диригентів-практиків як детермінанта створення належної атмосфери творчості та ділового партнерства. Саме незаперечна актуальність комунікативної взаємодії диригента й учасників творчого колективу зумовлює доцільність переосмислення підходів до формування культури спілкування між ними, а також визначає зорієнтованість поліфункціональної професійної діяльності диригента на вдосконалення виконавської майстерності із використанням потенціалу культури спілкування з колективом.

У дисертації обґрунтовано критерії формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу в процесі фахової підготовки – *мотиваційно-ціннісні, когнітивно-пізнавальні, особистісно-комунікативні та діяльнісно-креативні*, що висвітлюють динаміку розвитку особистості диригента оркестрового колективу крізь призму самопізнання та самооцінювання реалізації своїх творчих задумів, набуття відповідного професійного досвіду в концертно-творчій і музично-педагогічній діяльності.

Результати організованого в ході дослідження констатувального експерименту виступили підтвердженням відсутності цілеспрямованої фахової підготовки з формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестру.

Ефективність розробленої в дисертації методики формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу перевіряли в ході формувального експерименту. Рівні сформованості комунікативної культури діагностували, оперуючи критеріями, що ними послуговувалися під час експерименту констатувального. Означений підхід і дані контрольної й експериментальної груп уможливили порівняння результатів діагностувальних зрізів на кожному етапі формувального експерименту для простеження динаміки формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестру внаслідок застосування експериментальної методики навчання.

У межах дослідження визначали ефективність авторської методики в аспекті формування комунікативної культури диригента оркестру шляхом вивчення особливостей реалізації здобувачами психолого-педагогічних завдань у період проходження практики.

Удосконалення професійної підготовки здобувачів експериментальної групи забезпечувало набуття методичних, лінгводидактичних, психолого-педагогічних знань і вмінь, формування компетентностей, які безпосередньо пов'язані зі специфікою керування оркестровим колективом. Процес формування комунікативної культури тривав протягом усього експерименту – від часу залучення здобувачів до практичної діяльності з першого року навчання в ЗВО. Це давало змогу майбутнім диригентам від початку навчання усвідомлювати специфіку майбутньої диригентсько-оркестрової діяльності.

Підготовка здобувачів вищої освіти у контрольній групі не вирізнялася спрямованістю на засвоєння особливостей комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу, переважно зосереджувалась на опанування загальних методичних основ творчої діяльності з оркестровим колективом, що зумовило менш виразну динаміку формування комунікативної культури порівняно зі здобувачами експериментальної групи.

Результати проведених на початку та наприкінці експерименту діагностувальних зрізів із визначення рівня комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів доводять ефективність методики формування

комунікативної культури вище названих фахівців, тобто увиразнюють істотні зміни рівнів сформованості всіх структурних компонент комунікативної культури у здобувачів контрольної групи (зменшення кількості осіб із низьким рівнем комунікативної культури (на 39,37%) та відповідне зростання осіб із достатнім (на 18,78%) і високим (на 13,82%) рівнями). Це слугує підставою для констатації, що впровадження авторської методики роботи з оркестровим колективом зумовило підвищення мотивації у майбутніх фахівців, покращення загального рівня професійної підготовки диригентів оркестру та підвищення рівня комунікативної культури учасників експериментальної групи, а відтак суттєво позначилося на всебічній взаємодії.

Прикметно, що більшість здобувачів вищої освіти експериментальної групи відчувала потребу вираження особистісних професійних властивостей, самодіагностування та ствердження власної індивідуальності, тоді як здобувачі контрольної групи демонстрували своєрідну невизначеність у виявленні індивідуальних особливостей у ході фахової підготовки та незначне прагнення творчої самореалізації.

Розвитку знань, професійних умінь і навичок, індивідуальних особливостей диригента-професіонала сприяло створення нового методичного забезпечення. Розроблені й упроваджені програмні розробки із дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Музична теорія та практика», «Диригування», «Методика викладання фахових дисциплін», «Оркестрово-ансамблевий клас», «Музична педагогіка», «Оркестрово-ансамблеве виконавство», «Диригентсько-оркестрова практика», «Специфіка роботи з дитячим оркестровим колективом», у якій в змістове наповнення закладено висвітлення шляхів формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу, що спонукали до накопичення професійного запасу комунікативних знань.

У дослідженні обґрунтовували побудову методики формування комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів на інтеграції та індивідуалізації. Саме ці ключові елементи уможливають професійне поєднання різних навчальних дисциплін (музично-теоретичного, лінгводидактичного, психолого-педагогічного, диригентсько-оркестрового

напрямів), стають запорукою здобуття знань, прищеплення творчого мислення майбутніх диригентів, а також розвитку професійної самосвідомості, що, відтак, стимулює набуття мотивації до здобуття фаху диригента, вироблення впевненості та професійних якостей.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що *уперше*:

схарактеризовано зміст і сутність поняття «комунікативна культура диригента оркестрового колективу»; визначено структуру комунікативної культури диригента оркестрового колективу, складовими якої є компоненти (мотиваційно-ціннісний, когнітивно-пізнавальний, особистісно-комунікативний, діяльнісно-креативний), критерії, показники і рівні її сформованості (високий, достатній, середній, низький); виокремлено та обґрунтовано педагогічні умови формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу в процесі фахової підготовки (розвиток мотивації майбутнього диригента оркестрового колективу до оволодіння комунікативною культурою в процесі навчання; діалогізація освітнього процесу в режимі «викладач – майбутній диригент оркестрового колективу»; застосування практико-орієнтованого підходу у формуванні комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу); в освітній процес ЗВО упроваджено методiku формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу, що забезпечує ефективність творчої активності учасників творчого акту;

– *уточнено* сутність поняття «комунікативна культура»;

– теоретично обґрунтовано та систематизовано дидактичний інструментарій формування комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів;

– *подальшого розвитку набули* теоретичні положення щодо змісту, форм і методів формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу.

Практичне значення дослідження полягає в ефективному впровадженні сформульованих у ньому теоретичних положень та одержаних експериментальних даних в освітній процес закладів вищої освіти, що здійснюють підготовку фахівців мистецького спрямування. Розроблену

методику застосовували під час викладання дисциплін «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Музична теорія та практика», «Диригування», «Методика викладання фахових дисциплін», «Оркестрово-ансамблевий клас», «Музична педагогіка», «Оркестрово-ансамблеве виконавство», «Диригентсько-оркестрова практика», «Специфіка роботи з дитячим оркестровим колективом» шляхом впровадження спеціально дібраних вправ, завдань із проблеми вдосконалення форм і методів комунікативної взаємодії в процесі керування оркестровим колективом.

Основні положення та рекомендації щодо формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу в процесі фахової підготовки впроваджено в освітній процес підготовки фахівців мистецького спрямування Інституту мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету (довідка про впровадження № 07-10/01 від 13.09.2022 р.), Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка (довідка про впровадження № 05-16/133 від 21.09.2022 р.), Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка (довідка про впровадження № 47/21 від 22.11.2021 р.).

Отримані результати дослідження є авторською розробкою формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу в процесі фахової підготовки.

Ключові слова: комунікативна культура, формування комунікативної культури, оркестровий колектив, майбутній диригент, фахова підготовка, управління оркестровим колективом.

ABSTRACT

Pastushok T. V. Formation of the communicative culture of the future chief conductor in the process of professional training. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for the academic degree of Doctor of Philosophy in specialty 011 – Educational, pedagogical sciences. – Rivne State University of Humanities, Rivne, 2023.

ABSTRACT CONTENT

This study highlights the problem of forming a communicative culture of future conductors to conduct organizational, practical, artistic and concert work with the orchestral team. The specific features of the professional activity of the conductor of the orchestral group are considered, his professional training is analyzed; the formation of a communicative culture and his interaction with the participants of the orchestral group, which is based on the integration of knowledge from psychology, pedagogy, and music theory, considering the individual features of future conductors, are experimentally checked.

The analysis of scientific research confirms that the modern head of the orchestral team in the process of creative activity for interaction with orchestras has to apply skills of communicative culture, which are inherently specific to some extent.

Summarizing the system of organizing the formation of the communicative culture of the future conductor of the orchestra, we can note the significant contribution of contemporary scientists (O. Oleksiuk, O. Ilchenko, Ya. Sverliuk et al.) in works of musical and pedagogical direction. In most cases, these works are a partial addition to the issues related to the communicative culture and the specifics of the conductor's work with the orchestral team. It should be noted that the specificity of orchestral performance requires solving a number of issues that represent a new approach to the application of effective methods of working with orchestral groups. Analyzing the scientific works on the problems of communicative interaction of the future chief conductor and the orchestra team, an author's definition of the concept of "communicative culture of the future chief conductor" was formulated, which covers:

- organizational and professional aspects (knowledge, experience, skills,

mastery),

- value orientations, which include moral and volitional qualities that determine the attitude to the organization of the rehearsal process, means and results of conducting and orchestral activities,

- conducting general rehearsals and working with orchestral groups,
- individual communication with the participants of the orchestra,
- establishing friendly relations with members of the orchestral team.

This study covers the structure of the component of the formation of the communicative culture of the future chief conductor, which consists of motivation and value, cognitive, personal and communicative, activity and creativity components.

The *motivation and value* component was considered as the value of being a future chief conductor in society, that has an individual desire for the dynamic concert activity, motivation to achieve and improve a high level of communicative culture through self-analysis, self-evaluation, and creative interaction with members of the orchestra.

The *cognitive* component is characterized by the direction of the future conductor towards independent research work, self-discovery, and study of the specialized scientific and methodological literature, implementation and use of the latest teaching methods, and development of individual musical-theoretical knowledge.

The *personal and communicative* component characterizes the general level of communicative culture of the future conductor of the orchestra, the ability to overcome unforeseen situations, his creative thinking, personal and volitional qualities, and the level of mutual understanding with the members of the orchestra.

The *activity and creativity* component determines peculiar abilities to:

- estimate the musical potential of members of an orchestra;
- correct certain shortcomings in the performance of orchestra members;
- plan individual work with individual members of the orchestra, and work in ensemble groups;
- contribute to the development of orchestra players' ear training (melodic and harmonic);
- teach self-analysis of the artistic repertoire and individual interpretation;
- use computer programs for typing sheet music.

If we consider the experience of previous years, it can be mentioned that the contemporary training of future conductors in institutions of higher artistic education has certain achievements. But considering contemporary social requirements, it needs some adjustment and improvement. The issue of communicative interaction between the conductor and the members of the creative team comes to the fore, which leads to the improvement of the culture of communication. Thanks to modern studies of the conductor's professional activity, his multifunctional creativity should be oriented to the performance requirements of today. In general, the phenomenon of forming the communicative culture of future conductors in the process of working with an orchestra team should be considered in personal and interpersonal relationships, since the acquisition of knowledge and communicative interaction occurs constantly. Therefore, it can be noted that the improvement of the level of communicative culture of the future conductor takes place due to constant interaction with the subjects of influence, namely with the members of the orchestra.

It should be noted that the formation of the communicative culture of the future chief conductor should be aimed at the general development of each student, and the disclosure of his abilities and creative potential. Therefore, the formation of the communicative culture of the future conductor takes place with comprehensive training in various professional disciplines. Although the acquisition of practical skills occurs with direct participation in the orchestra and leading it during practice. It was determined that the effectiveness of the development of the conductor's communicative culture is provided by the appropriate conditions that contribute to the understanding of the specifics of such professional activity.

The work substantiates the criteria for the formation of the communicative culture of the future conductor of the orchestra in the process of professional training. In particular, motivation and value, content-related, communicative, and operational and creative criteria.

The criteria mentioned highlight the dynamics of the personality development of the chief conductor through self-discovery and self-evaluation to the realization of one's creative ideas and the acquisition of relevant professional experience in concert, and musical and pedagogical activities.

The results of our summative assessment confirmed the lack of purposeful nature of music-pedagogical training, which contributes to the formation of the communicative culture of the future chief conductor. Therefore, it became necessary that in the professional training of future specialists special attention was focused on the psychological and pedagogical factors of communication, the executive training of the members of the orchestra, and certain areas of managerial activity.

The effectiveness of the developed method of forming the communicative culture of the future chief conductor was tested during the formative assessment. Diagnostics of the levels of formation of communicative culture was carried out with the help of the same criteria that were used in the summative assessment. This very approach and data from control and experimental groups made it possible to compare the results of diagnostic tests at each stage of the formative assessment. In such a way we received a complete picture of the dynamics of the formation of the communicative culture of the future chief conductor as a result of the application of the experimental teaching method.

Carefully analyzing how students implement the psychological and pedagogical tasks during the internship period, we determined the effectiveness of the proposed methodology for forming the communicative culture of the chief conductor.

Improvement of the professional training of the students of the experimental group was ensured thanks to the acquisition of methodical, psychological and pedagogical knowledge and skills, which are directly related to the specifics of managing an orchestra team. The formation of communicative culture took place during the entire experiment, starting with the involvement of students in practical activities, from the first year of study at the higher educational institution. Accordingly, future conductors had the opportunity to understand the specifics of future conductor and orchestral activity from the beginning of training.

In the control group, the training of students was not aimed at studying the features of the communicative culture of the future chief conductor, or at mastering the general methodological foundations of creative activity with the orchestral team. Hence, the dynamics of the formation of a communicative culture was lower than in the experimental group.

The results at the beginning and the end of our experiment of diagnostic tests of the

level of communicative culture of future chief conductors prove, that the technique introduced in this study was effective. The results of this experiment indicate significant changes in the corresponding levels of formation of all structural components of the communicative culture of the experimental group. Therefore, the introduction of the author's courses on the methodology of introducing an individual communicative culture of the future chief conductor, as well as the activation of participants of the experimental and control groups, lead to significantly increased levels of communicative interaction among all participants of the experiment with the individual orchestral team.

In the experimental group, the number of future chief conductors with a low level of communication interaction decreased (by 39.37%), while increased was the number with a sufficient level (by 18,78%) and a high level (by 13,82%). Such results testify to the effectiveness of this method of forming the communicative culture of future chief conductors for organizational and practical orchestra activity in the educational process, and the feasibility of implementing this method in the educational process of higher educational institutions in Ukraine.

The vast majority of students in the experimental group felt the need to study personal professional properties and self-diagnostics. Unlike the students of the control group, they began to understand the affirmation of their individuality. However, the results of the students of the control group showed a kind of uncertainty in the manifestation of individual traits during the conductor and orchestral training, with a small percentage regarding the desire for creative self-realization.

The creation of new methodological support for the program of the formation of communicative culture of future conductors of orchestral groups contributed to the development of their knowledge, professional skills and abilities, and individual qualities of a professional conductor. The programs of special courses on the topic "Ukrainian language (for professional direction)", "Music theory and practice", "Conducting", "Teaching methods of professional disciplines", "Orchestral and ensemble class", "Music pedagogy", "Orchestral and ensemble performance", "Conductor- orchestra practice", "Specifics of working with a children's orchestra group" were developed and implemented by the author, providing them with educational and methodological manuals that developed the professional qualities of future conductors, expanded their professional

outlook, forming an idea of the specifics of the conductor's work with the orchestral group and encouraged the professional expansion of communication knowledge.

In addition, it was proved that the method of forming the communicative culture of future chief conductors should be based on integration and individualization. It is these key elements that provide a professional combination of various educational disciplines (in directions of music theory, psychology, pedagogy, or conductor and orchestral), contribute to the development of knowledge, and creative thinking of future conductors, and also contribute to the development of their professional self-awareness, which in turn stimulates the development of motivation to the conductor's profession and the development of his professional qualities.

The scientific novelty of our research lies in the first-ever: the content and essence of the concept «communicative culture of the future chief conductor» is characterized; the structure of the communicative culture of the conductor is determined, the components of which are components (motivational and value, cognitive, personal and communicative, activity and creativity), criteria, indicators and levels of its formation (high, sufficient, average, low); the pedagogical conditions for the formation of the communicative culture of the future chief conductor in the process of professional training are identified and substantiated (development of the motivation of the future orchestra conductor to master the communicative culture in the learning process; dialogization of the educational process in the «teacher - future chief conductor»; application of a practice-oriented approach in the formation of the communicative culture of the future chief conductor); the method of formation of the communicative culture of the future chief conductor, which ensures the effectiveness of the creative activity of the participants of the creative act, has been introduced into the educational process;

- the essence of the concept of "communicative culture" has been clarified;
- theoretically justified and systematized the didactic toolkit for formation of the communicative culture of the future chief conductor in the process of professional training;
- the theoretical provisions regarding the content, forms and methods of formation of the communicative culture of the future chief conductor.

The practical significance of this study is in the introduction to the educational process of special courses, seminars, methodological recommendations on the problems of forming the communicative culture of the future chief conductor, and their application in the course of studying subjects on the methodology of teaching orchestral groups, the history of orchestral performance, the orchestral class, as well as during practical work with the orchestral group.

Theoretical provisions and experimental data formulated in this study were introduced into the educational process of the higher educational institutions of Ukraine. The methodology developed by us can be used in the teaching of the special course “Methods of Working with the Orchestral Collective”, “Music Pedagogy”, as well as in the reading of special courses “Fundamentals of Conductor and Orchestral Performing Arts”, holding seminars on various aspects of the individuality of the communicative culture of the conductor and the methods of managing various orchestral collectives.

The main provisions and recommendations for the formation of communicative culture of the future conductor of the orchestral collective in the process of professional training have been introduced into the educational process of training specialists in the specialty “Musical Art” of the Institute of Arts of Rivne State University of the Humanities (certificate of implementation No 07-10/01 dated 13.09.2022), Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanitarian and Pedagogical Academy (certificate of implementation № 05-16/133 dated 21.09.2022), Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University (certificate of implementation № 47/21 dated 22.11.2021).

The obtained research results are the author’s development of the formation of communicative culture of the future chief conductor in the process of professional training.

Keywords: formation, orchestral team, formation of communicative culture, chief future conductor, methodology, levels of formation, pedagogical conditions.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Пастушок Т. В. Новітні прийоми гри на саксофоні. *Нова педагогічна думка*. 2016. № 3. С. 108–111.
2. Пастушок Т. В. Метро-ритміка, як основний елемент навчання майбутніх музикантів. *Нова педагогічна думка*. 2018. С. 163–166.
3. Пастушок Т. В. Педагогічний концепт формування комунікативної культури майбутнього керівника оркестрового колективу. *Освітні обрії*. 2022. № 1 (54). С. 119–122.
4. Пастушок Т. В. Взаємопоєднуваність основних принципів формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу. *Національна академія Державної прикордонної служби України: зб. наук. пр. Серія: Педагогічні науки*. 2022. № 3. С. 416–428.

Статті в зарубіжних наукових періодичних виданнях:

5. Пастушок Т. В. Формування комунікативної культури диригента оркестрового колективу в процесі творчої діяльності. *International Journal of innovative technologies in social Science*. Warsaw, Poland. 2021 р. С. 25–30.

Наукові праці апробаційного характеру:

6. Пастушок Т. В. Особливості діяльності керівника сучасного оркестрового колективу. *Dynamics of the development of world science: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф.* 2019. С. 34–36.

Праці, які додатково відображають результати дисертації:

7. Пастушок Т. В. Основні шляхи розвитку саксофонові школи в Україні. *Історія становлення та перспективи розвитку духової музики в контексті національної культури України та зарубіжжя*. 2016. С. 152–156.

8. Пастушок Т. В. Проблеми засвоєння метро-ритмічних навичок в учнів дитячих музичних шкіл. *Історія становлення та перспективи розвитку духової музики в контексті національної культури України та зарубіжжя*. 2017. С. 135–138.

9. Пастушок Т. В. Виконавське дихання музикантів-духовиків, як основа культури гри в оркестрових колективах сьогодення. *Історія становлення та перспективи розвитку духової музики в контексті національної культури України та зарубіжжя*. 2019. С. 119–122.

10. Пастушок Т. В. Специфіка комунікації та естетичної культури керівника оркестрового колективу. *Мистецька освіта та розвиток творчої особистості*. 2019. Вип. 5. С. 59–65.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	20
<p style="text-align: center;">РОЗДІЛ 1. ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ДИРИГЕНТА ОРКЕСТРОВОГО КОЛЕКТИВУ ЯК НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА</p>	
ПРОБЛЕМА.....	27
1.1. Характеристика системоутворювальних понять проблеми дослідження.....	27
1.2. Специфіка роботи диригента з оркестровим колективом.....	42
1.3. Зміст і структура комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу.....	58
Висновки до першого розділу.....	70
<p style="text-align: center;">РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ДИРИГЕНТА В ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ.....</p>	
2.1. Діагностування рівнів сформованості комунікативної культури майбутнього диригента у процесі фахової підготовки.....	73
2.2. Принципи та змістова характеристика формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу.	99
2.3. Педагогічні умови та етапи формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу в процесі фахової підготовки.....	116
Висновки до другого розділу.....	128
<p style="text-align: center;">РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ДИРИГЕНТА ОРКЕСТРОВОГО КОЛЕКТИВУ.....</p>	
	132

3.1. Методика формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу в процесі фахової підготовки.....	132
3.2. Результати дослідно-експериментальної роботи.....	158
Висновки до третього розділу.....	187
ВИСНОВКИ.....	190
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	195
ДОДАТКИ.....	214

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Модернізація освіти як закономірне явище розвитку суспільства й орієнтир освітньої політики України на здобутки Європейської спільноти зумовлює оновлення комплексу вимог до підготовки фахівців мистецької сфери. Це актуалізує пошук більш ефективних шляхів розкриття творчого потенціалу сучасної генерації диригентів. Фахова підготовка майбутніх диригентів оркестрових колективів у мистецьких закладах вищої освіти, що вирізняється складністю майбутньої професійної діяльності як поліфункціональної, в умовах сьогоденного високодинамічного інформаційного простору передбачає використання інноваційних підходів до формування у майбутніх фахівців універсальних способів мислення, набуття ними інструментів самоорганізації, а також розгляд майбутньої професії у ціннісному вимірі.

Вище викладене увиразнює очевидну недостатність здобуття майбутніми диригентами оркестрових колективів лише предметних фахових знань, вироблення професійних компетентностей, пов'язаних із їхньою мобільністю, адаптивністю до нових обставин і виконанням широкого спектра нестандартних творчих завдань, а відтак окреслює доцільність виховання комунікативної культури – основи формування самодостатнього висококваліфікованого фахівця, здатного до переосмислення творчої взаємодії з учасниками творчого акту, що уможливорює застосування оригінального підходу до розв'язання проблемних ситуацій.

Феномен комунікативної культури, її специфіка та сутність в українській і зарубіжній фаховій літературі має різнопланове тлумачення. Означену проблему – як міждисциплінарну – обрали предметом наукового пошуку представники таких наукових галузей, як: філософія, психологія, педагогіка, а також нещодавно мистецтвознавства.

Поняття комунікативної культури в царині філософії осмислювали К. Ясперс, К. Апель, Ю. Габермас; у психології – М. Найдьонов, В. Рибалка, В. М'ясищев, Ж. Піаже, К. Ушинський та ін. Психолого-педагогічна література відображає різноаспектне висвітлення природи й особливостей культури

спілкування, як-от: сутність комунікативної культури (Л. Виготський, І. Зязюн, С. Максименко, А. Макаренко, Р. Павелків, Ю. Шалівська, С. Виткалов та ін.); зміст і структура педагогічного спілкування (Г. Андрєєва, Б. Ломов, С. Максименко, П. М'ясоїд, Б. Паригін, П. Петровська, В. Семиченко); психологічні механізми педагогічного спілкування (О. Головаха, Е. Коваленко, Н. Паніна й ін.); підготовка майбутніх фахівців музично-педагогічного спрямування (О. Олексюк, Г. Падалка, О. Рудницька, Я. Сверлюк, Т. Потапчук, Т. Смирнова, О. Щолокова й ін.); підготовка диригентів оркестрових колективів (І. Мусін, Л. Маталаєв, А. Пазовський, А. Іванов-Радкевич, Г. Макаренко, Г. Малько, О. Палаженко В. Доронюк та ін.); процес взаємодії диригента з оркестровим колективом (Е. Ансерме (E. Anserme), П. Булез (P. Boulez), Д. Баренбойм (D. Varenboim), К. Бем (K. Behm), Л. Бернстайн (L. Bernstein), Б. Вальтер (B. Walter), К. Зандерлінг (K. Zanderling), О. Клемперер (O. Klemperer), А. Нікіш (A. Nikish), А. Тосканіні (A. Toscanini), М. Янсонс (M. Jansons) та ін.).

Загалом учені (О. Леснік, Лінь Хай, К. Кабріль, Л. Люлюк, О. Попков, Г. Сагайдак, С. Світайло, Т. Смирнова, Н. Тарарак, І. Шинтяпіна й ін.) наполягають на статусі комунікативної культури як детермінанта успіху диригентської діяльності.

Відтак наукові досягнення та досвід вивчення комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу в теорії та практиці мистецької й педагогічної освіти дають підстави стверджувати про потребу більш ґрунтовного дослідження проблеми формування комунікативної культури диригента оркестру.

Аналіз студій, дотичних до задекларованої в дисертації проблеми формування комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів, розкрив наявність низки суперечностей між:

– реформуванням вищої мистецької освіти, зорієнтованої на розвиток знань, умінь, навичок і особистісних характеристик майбутніх диригентів оркестрових колективів, та нерозробленістю цілісного підходу до розв'язання означеної проблеми шляхом застосування інноваційних методик, а також

недостатнім науково-методичним супроводом у царині управління колективним виконавством;

– потребою у сформованій комунікативній культурі майбутніх диригентів оркестрових колективів і низьким її загальним рівнем у здобувачів закладів вищої освіти;

– наявним потенціалом мистецької освітньої системи та нерозробленістю науково обґрунтованих новітніх підходів до процесу становлення особистості майбутніх диригентів оркестрових колективів;

– необхідністю набуття здобувачами ефективного інструментарію професійно-особистісного самовдосконалення для успішної адаптації в диригентсько-оркестровій діяльності та відсутністю цілеспрямованого розвитку в останніх таких фахово значущих якостей, як: культура спілкування, здатність до комунікативної взаємодії тощо, у межах сучасної парадигми підготовки спеціалістів сфери управління творчим колективом.

Зважаючи на об'єктивну потребу підготовки конкурентоспроможних фахівців диригентсько-оркестрового виконавства, актуальність формування комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів і попередній досвід теорії та методики музичної освіти, темою дисертаційної праці обрано **«Формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу в процесі фахової підготовки»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження відповідає напряму науково-дослідної роботи Інституту мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету та дослідницькій темі «Вітчизняне мистецтво в сучасних європейських вимірах» (реєстраційний номер 0222U003612 від 07.05.22 р.). Тему дисертації затверджено Вченою радою РДГУ (протокол № 9 від 25 жовтня 2018 р.).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити методику формування комунікативної культури майбутніх диригентів у процесі фахової підготовки за дотримання відповідних організаційно-педагогічних умов.

Завдання дослідження:

- на основі аналізу психолого-педагогічної та методичної літератури розкрити концептуальні засади формування комунікативної культури майбутнього диригента в процесі фахової підготовки;
- схарактеризувати системоутворювальні поняття проблеми дослідження;
- проаналізувати стан проблеми формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу у процесі фахової підготовки у музично-педагогічній теорії та практиці;
- визначити сутність і структуру комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу, обґрунтувати критерії та рівні її сформованості в процесі фахової підготовки;
- розробити та експериментально перевірити ефективність методики формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу у процесі фахової підготовки, обґрунтувати педагогічні умови її реалізації.

Об’єкт дослідження – фахова підготовка майбутнього диригента оркестрового колективу в закладах вищої освіти.

Предмет дослідження – педагогічні умови та методика формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу.

Для досягнення поставленої в дисертації мети та розв’язання визначених завдань послуговувалися комплексом **методів дослідження**, що охоплює *теоретичні* (індукція, дедукція, аналіз, синтез, конкретизація, систематизація й узагальнення філософської, психолого-педагогічної, мистецтвознавчої та оркестрової літератури для з’ясування стану розробленості дисертаційної проблеми), методи *моделювання* (для розроблення моделі формування комунікативної культури майбутніх диригентів у процесі оркестрової підготовки); *емпіричні* (педагогічний експеримент (формувальний, констатувальний), педагогічне спостереження, експериментальне опитування викладачів і здобувачів за допомогою письмових тестів, експертне оцінювання); *статистичні* (методи кількісної та якісної обробки результатів дослідження для доведення ефективності запропонованої методики).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що *уперше*:

схарактеризовано зміст і сутність поняття «комунікативна культура диригента оркестрового колективу»; визначено структуру комунікативної культури диригента оркестрового колективу, складовими якої є компоненти (мотиваційно-ціннісний, когнітивно-пізнавальний, особистісно-комунікативний, діяльнісно-креативний), критерії, показники і рівні її сформованості (високий, достатній, середній, низький); виокремлено та обґрунтовано педагогічні умови формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу в процесі фахової підготовки (розвиток мотивації майбутнього диригента оркестрового колективу до оволодіння комунікативною культурою в процесі навчання; діалогізація освітнього процесу в режимі «викладач – майбутній диригент оркестрового колективу»; застосування практико-орієнтованого підходу у формуванні комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу); в освітній процес ЗВО впроваджено методику формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу, що забезпечує ефективність творчої активності учасників творчого акту;

- *уточнено* сутність поняття «комунікативна культура»;
- теоретично обґрунтовано та систематизовано дидактичний інструментарій формування комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів;
- *подальшого розвитку* набули теоретичні положення щодо змісту, форм і методів формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу.

Практичне значення дослідження полягає в ефективному впровадженні сформульованих у ньому теоретичних положень та одержаних експериментальних даних в освітній процес закладів вищої освіти мистецького профілю. Розроблену методику застосовували у збагаченні змісту навчальних дисциплін «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Музична теорія та практика», «Диригування», «Методика викладання фахових дисциплін», «Оркестрово-ансамблевий клас», «Музична педагогіка», «Оркестрово-ансамблеве виконавство», «Диригентсько-оркестрова практика», «Специфіка роботи з дитячим оркестровим

колективом», проведення позааудиторної роботи із проблеми вдосконалення форм і методів керування оркестровим колективом, комунікативної взаємодії.

Теоретичні та практичні положення і висновки дослідження можуть застосовуватися у розробленні планів і робочих програм навчальних дисциплін для підготовки диригентів оркестрових колективів з метою підвищення якості освіти; створенні підручників, посібників, методичних рекомендацій для студентів закладів вищої освіти мистецького спрямування.

Апробація матеріалів дисертації відбувалася шляхом оприлюднення на наукових конференціях різного рівня: *міжнародних*: «Dynamics of the development of world science» (Vancouver, Canada, 2019) та *всеукраїнських*: «Освіта і культура як чинники духовної та національної безпеки українського суспільства» (м.Рівне, 2018); «Наука. Студентство, Сучасність. Професійне становлення майбутнього фахівця в умовах викликів сьогодення: реалії, проблеми, перспективи вирішення» (м. Миколаїв, 2021) та щорічних звітних наукових конференціях викладачів, співробітників та здобувачів вищої освіти (2018–2021 рр.)

Результати наукового пошуку обговорювалися під час щорічних звітних наукових конференцій викладачів, співробітників і здобувачів вищої освіти Рівненського державного гуманітарного університету (2018–2022 рр.) та звітних конференцій аспірантів і докторантів (2018–2022 рр.)

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося на базі Інституту мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету, Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка, Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка упродовж 2018–2022 років. В експериментальній роботі взяли участь 384 майбутніх диригенти оркестрових колективів, яких було відповідно поділено на учасників експериментальних та контрольних груп.

Упровадження результатів дослідження. Основні положення та рекомендації щодо формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу в процесі фахової підготовки впроваджено в освітній

процес підготовки фахівців зі спеціальності «Музичне мистецтво» Інституту мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету (довідка про впровадження № 07-10/01 від 13.09.2022 р.), Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка (довідка про впровадження № 05-16/133 від 21.09.2022 р.), Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка (довідка про впровадження № 47/21 від 22.11.2021 р.).

Публікації. Результати дослідження відображено у 10 публікаціях. Із них 5 відображають основні наукові результати (4 статті у наукових фахових виданнях України, 1 стаття – в зарубіжному періодичному виданні); 1 публікація апробаційного характеру; 4 додатково відображають результати дисертації.

Особистий внесок дисертанта у публікаціях, підготовлених спільно з Я. Сверлюком, полягає у розробленні теоретичних і методичних основ формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу в процесі фахової підготовки. У статті «Формування комунікативної культури диригента оркестрового колективу в процесі творчої діяльності», авторський внесок становить 60% (аналіз наукової літератури та навчальних програм, розкриття сутності формування комунікативної культури диригента оркестрового колективу в процесі фахової підготовки), у статті «Педагогічний концепт формування комунікативної культури майбутнього керівника оркестрового колективу» – 70% (формування комунікативної культури диригента оркестрового колективу в процесі фахової підготовки, запропоновано характеристику рівнів сформованості), а в публікації «Взаємопоєднуваність основних принципів формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу» – 75% (проаналізовано результати педагогічних принципів формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу).

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (230), з яких 16 – іноземними мовами та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 236 сторінок, із яких 176 основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ДИРИГЕНТА ОРКЕСТРОВОГО КОЛЕКТИВУ ЯК НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У розділі на основі вивчення наукових досягнень учених із дотичних до задекларованої в дисертації проблеми царин здійснено теоретичний аналіз ключових понять дослідження; висвітлено сутність і специфіку розгортання процесу розвитку комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів; розкрито особливості організаційно-управлінської роботи диригента оркестрового колективу.

1.1. Характеристика системоутворювальних понять проблеми дослідження

Реформи в освітньо-мистецькому просторі України, а також ціннісні орієнтири гуманізації суспільства в освітній галузі на сьогодні постають підґрунтям для розкриття творчого потенціалу та підготовки фахівців мистецької галузі нової генерації. Потреба у майбутніх диригентах оркестрових колективів сучасної формації передбачає використання мистецькими ЗВО новітніх підходів до формування їхньої індивідуальної комунікативної культури, що охоплює універсальне мислення, самоорганізацію, самоаналіз і самовдосконалення з огляду на поліфункціональний вимір фахової діяльності майбутніх диригентів оркестрових колективів і постійну змінюваність останньої у високодинамічному інформаційному просторі. Відомо, що фахові знання, здобуті у ЗВО, не завжди дають змогу випускникам застосовувати їх на практиці через брак у них креативності, мобільності й адаптивності до залагодження різноманітних нестандартних ситуацій. Це увиразнює значення індивідуальної комунікативної культури як фундаменту формування самодостатнього фахівця, спроможного індивідуально розв'язувати проблемні, чи діяти у не стандартних ситуаціях, об'єктивно усвідомлюючи власні інтелектуальні, мистецько-творчі та професійні педагогічні можливості.

Феномен комунікативної культури, зокрема його специфіка та сутність, представлений в українській і зарубіжній літературі різноаспектно та в системі координат різних наукових галузей, а саме: філософії, педагогіки, психології та нещодавно – музикознавства.

Філософські засади осмислення природи «комунікативної культури» закладені у роботах стародавніх мислителів – Платона, Арістотеля, Цицерона й ін. Психологічні аспекти вивчення комунікативної культури можна знайти в доробках таких учених, як: М. Найдъонов, В. Рибалка, В. М'ясищев, С. Максименко, Ж. Піаже, Р. Павелків та ін. У педагогіці комунікативну культуру розглядали В. Тернопільська, М. Громкова, М. Грехнев, В. Дубінка й ін. Мистецтвознавчий вимір комунікативної культури репрезентують напрацювання О. Олексюк, Г. Падалки, О. Рудницької, Т. Юров, О. Ростовського, Я. Сверлюка, О. Палаженка, у мовознавчій науці комунікативна культура стала предметом досліджень М. Пентелюк, Л. Мацько й ін.

У фокус уваги наукової спільноти потрапили такі аспекти проблеми формування комунікативної культури диригента в процесі фахової підготовки, як: виховання майбутніх фахівців музично-педагогічного профілю (О. Олексюк, Г. Падалка, О. Рудницька, Я. Сверлюк, Т. Смирнова, О. Щолокова й ін.), історія процесу підготовки диригентів оркестрових колективів (І. Мусін, Л. Маталаєв, А. Пазовський, А. Іванов-Радкевич та ін.), диригентсько-оркестрового виконавства (С. Казачков, Г. Макаренко, Г. Малько, В. Доронюк, Л. Мусін). Окрім цього, уявлення про взаємодію диригента з оркестровим колективом певною мірою дають змогу сформуванню студії видатних диригентів, як-от: Е. Ансерме, П. Булез, Д. Баренбойм, К. Бем, Л. Бернстайн, Б. Вальтер, К. Зандерлінг, О. Клемперер, А. Нікіш, Р. Різдяний, А. Тосканіні, М. Янсонс та ін.

Загалом наукові досягнення та накопичений досвід дослідження комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу в теорії та практиці мистецької педагогічної освіти увиразнюють доцільність більш ґрунтовного розроблення проблеми формування комунікативної культури

диригента оркестру у площині практичної творчої діяльності, теорії і методики педагогіки, лінгводидактики, психології та мистецької освіти.

На сьогодні пласт наукових розвідок у сфері диригентсько-оркестрового виконавства та професійної діяльності керівника оркестрового колективу є досить значним. Так, І. Маринін [104] описує професійні якості диригента, що працює з дитячим духовим оркестром, Г. Ержемський [50] висвітлює специфіку взаємодії диригента й оркестрового колективу, її психологічні детермінанти, а А. Елізабет [216] простежує розвиток психолого-педагогічних прийомів диригування.

Одне із завдань пропонованого дослідження передбачало аналіз низки наукових праць, присвячених комунікативній культурі диригента оркестрового колективу. Як наслідок – постало очевидним, що на сьогодні в середовищі вчених немає єдиного бачення вище названої проблеми: дослідники здебільшого зосереджуються на осмисленні професійних якостей диригента оркестрового колективу без фокусування на сутності його комунікації та культурі спілкування з учасниками оркестру. Це закономірно зумовлює й неузгодженість щодо чіткого термінологічного визначення засадничих для вищеназваної проблеми понять, висуваючи на перший план найбільш поширені з них, як-от: «культура диригента» та «техніка диригування» [80], [65], [53] та ін. Зупинимося на міркуваннях учених про природу комунікації.

Мова диригента, на думку Г. Ержемського, не є застиглою структурою, звідки в міру необхідності беруть різні елементи для майбутніх цілей. Процес диригування – це безпосередньо вияв художньої творчості диригента оркестрового колективу, який відповідно до певних умов перетворюється на комунікативний спосіб передавання думок оркестрантам [50]. Ідеться про необхідність вироблення диригентом, окрім професійних якостей, організаторських здібностей та управлінських навичок. Зважаючи на це, О. Капустіна пропонує відкинути методи індивідуально-інтуїтивного підходу до створення конкретної системи процесу роботи диригента з оркестровим колективом для об'єднаних знань мистецтвознавчого, творчого та управлінського аспектів [117, с. 205].

Перепоною на шляху до позиціонування диригентського мистецтва як багатогранного варто вважати відсутність у системі навчального процесу чітких орієнтирів, тобто, фактично, ігнорування культури спілкування з огляду на вікові та психологічні особливості учасників оркестрового колективу. Це доводить логіку звернення до специфіки та рівня взаємодії диригента з оркестром, який повністю розкриває його внутрішній світ.

Зазначимо, що діяльність диригента оркестрового колективу є однією з найскладніших, оскільки відображає різні грані творчої особистості в мистецькій галузі, а саме – інтелектуальну, творчу, емоційну, художньо-педагогічну. Зрозуміло, що така діяльність стосується не тільки роботи диригента над процесом відтворення музичного матеріалу, а й дотична до індивідуальних комунікативних взаємозв'язків із кожним учасником оркестрового колективу. Якість процесу безпосередньо залежить від професійного використання майбутнім диригентом музично-теоретичних і психолого-педагогічних знань, засвоєних шляхом поступового здобуття практичних навичок керування оркестровим колективом. Ідеться про формування комунікативної культури майбутнього диригента в умовах постійної взаємодії з учасниками оркестрового колективу.

Попри те, що творчі завдання, поставлені диригентом, мають вирізнятися спрямованістю на постійне спілкування з учасниками оркестрового колективу, розкриття методів і засобів досягнення кожним оркестрантом професійної майстерності та культури виконання, основним елементом комунікативної культури майбутнього диригента залишається мова та спілкування, що уможлиблюють індивідуальну та творчу взаємодію з кожним учасником оркестрового колективу.

На сучасному етапі розвитку освітньої галузі освіти пріоритетним її завданням є підготовка фахівців, конкурентноздатних на ринку праці. Це вимагає наявності в останніх, окрім високого рівня професійних якостей, всебічної обізнаності, сформованості критичного мислення та власного бачення.

Незважаючи на те, що систему підготовки кадрів диригентсько-оркестрового виконавства почали розробляти ще з ХХ століття, проблема

формування комунікативної культури майбутнього диригента в процесі фахової підготовки й на сьогодні вимагає аналізу та висвітлення ключових її понять, серед яких – «формування», «розвиток», «культура», «комунікація», «комунікативна культура» як значущі для роботи майбутнього диригента з оркестровим колективом.

У пропонованому дослідженні синонімічним до поняття «формування» вважатимемо поняття «розвиток», оскільки «розвиток» і «формування» мають схожі властивості та дії. Відтак розвиток – це незворотня, спрямована, закономірна зміна матеріальних і ідеальних об'єктів [187].

Поняття розвитку має дві основні властивості, що його конкретизують:

- дія, внаслідок якої відбувається процес зміни одного стану на інший;
- показник освіченості, культурної та духовної зрілості.

Якщо говорити про розвиток людини, то це певний процес якісних і кількісних змін в організмі, її поведінці, психіці, почуттях, які є результатом впливу навколишнього середовища та біологічних процесів [25].

Словник сучасної української мови визначає слово «формування» як дію за значенням формувати та формуватися, або виготовлення чого-небудь за допомогою певних взаємодій [25].

Утім, попри вищезгадану синонімічність понять «розвиток» і «формування», у дисертації все ж надаватимемо перевагу останньому, позаяк саме процес формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу передбачає постійне оновлення методики та виховних засобів впливу для покращення загального результату у навчального процесу загалом. Постає очевидним, що на відміну від розвитку, що припускає незворотні зміни, формування пов'язане з діями, що залучають також досвід минулого, а комунікативна культура як об'єкт дослідження та процес її формування вимагає постійного та систематичного вдосконалення.

У контексті осмислення процесу формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу варто уточнити, що в Давній Греції оркестром (точніше «орхестрою») називали напівкруглий майданчик театру, на якому грали актори, хор і статисти, тоді як глядачі розміщувалися біля

оркестри – у театроні, а бутафорія та місце для переодягання знаходилося в сцені (окремому шатрі) [86]. Уже після виникнення опери та балету як окремого жанру оркестр зайняв своє місце між глядачами та сценою. Пізніше це місце почали облаштовувати з певним заглибленням, сьогодні – «оркестрова яма». Учасників оркестрового колективу називають «оркестрантами», «оркестровими музикантами» або «артистами оркестру».

Переконливе тлумачення слова «оркестр» пропонує С. Коробецька, визначаючи такий як цілісний об'єкт художньої музичної культури, який певною мірою є засобом для створення та виконання (з власною інтерпретацією) оркестрової музики й об'єднує різні за технічними характеристиками та звучанням окремі оркестрові групи [83, с. 259–268]. Г. Благодатов у такому контексті констатував, що якість процесу роботи диригента з оркестром залежить від особистого «інструменту» диригента (професійні вміння та навички, культура спілкування, психологічний аспект, певні риси характеру) [19, с. 59].

Одним із кроків алгоритму вивчення процесу формування комунікативної культури є розгляд історії побутування поняття «культура». Уперше лексична одиниця «культура» фігурувала в праці Марка Порція Катона Старшого «De agri cultura» (III ст. до н.е.), присвяченій опису важкої праці землевласника з використанням сили рабів [68].

В епоху середньовіччя «культурою» номінували ступінь майстерності в будь-якій галузі, освоєння нових розумових умінь і навичок (*cultura scientiae* – засвоєння науки, *cultura literarum* – удосконалення письма, *cultura juris* – вироблення певних правил поведінки) [107].

Ближче до 18 ст. «культура» набула співвіднесеності з освіченістю, обізнаністю та вихованістю, а відтак – сенсу філософського поняття та предмета наукового пошуку [68].

На сучасному етапі для поняття «культура» напрацьовано близько сотні визначень. Утім найбільш широким вважаємо трактування культури (лат. *culture* – «обробіток», «обробляти») як сукупності матеріальних і духовних цінностей,

створених людством протягом його історії; історично набутий набір правил усередині соціуму для його збереження та гармонізації [88].

З огляду на вищевикладене терміном «культура» оперують у таких площинах, як:

- наука й освіта (зокрема й усі технологічні напрями);
- мистецтво (живопис, література, музика й інші галузі);
- мораль людини та її світогляд.

У закладах мистецької освіти культура здебільшого є предметом як вивчення комплексу гуманітарних наук, у якому – культурологія, соціологія, етнографія, історія, культурна антропологія, психологія тощо [148].

На сьогодні втіленням культури постає значна кількість матеріальних і духовних цінностей, що постають виявом і наслідком досвіду минулого, нових умов і засобів праці, нових ідей науки та техніки, оновленої інфраструктури й ін. Зважаючи на те, що в епіцентрі таких явищ фігурує людина, особливе місце в її житті займають питання досягнення та освоєння нового культурного середовища [201]. Це підштовхує до висновку, що оновлення й удосконалення притаманне всім видам культури.

Основою формування комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів вважають індивідуальну комунікативну взаємодію та «комунікацію». У дослідженні поняття «комунікація» спроектовуємо на спосіб передання знань. Комунікація (від лат. *communicatio* – єдність, передання, з'єднання, повідомлення, пов'язаного з дієсловом лат. *communico* – роблю спільним, повідомляю, з'єдную, похідним від лат. *communis* – спільний) – це процес обміну інформацією (ідеями, поглядами, емоціями тощо) між двома чи більше особами, спілкування за допомогою вербальних і невербальних засобів для передавання й одержання інформації [32, с. 1029].

Одними з перших комунікацію у своїх доробках згадували філософи К. Ясперс, К. Апель та Ю. Габермас. Учені розмежовували комунікацію зовнішню (приманні воля до пізнання, творчість, влада, любов, толерантність і свобода) та внутрішню (спрямована на смисложиттєві орієнтації та зумовлена волею до самозбереження) [57].

Надалі, з розвитком технічних засобів передання інформації, поняття «комунікація» стало дотичним до низки самостійних наук. Початок ери «радіо» (1920-ті роки), а пізніше – телебачення та комп'ютерів, ознаменував створення різних теорій комунікації, пов'язаних зі становленням інформатики, семіотики, кібернетики й інших складників математичних наук [24, с. 7–8].

Т. Загвязинська послуговується у своїх працях поняттям «комунікологія», що означає своєрідну систему сформованих знань і розвиток діяльності з отриманих нових знань про комунікацію, які поєднані в одну науку, що вивчає:

- теорію комунікації;
- теорії комунікацій (теорії міжкультурної комунікації, теорії масової комунікації тощо);
- наукові напрями, що вивчають види комунікацій (психологія комунікації, педагогіка комунікації й ін.);
- теорію та практику комунікативної діяльності в будь-яких сферах суспільства з різними суб'єктами за допомогою всіляких засобів [201].

На сьогодні в науковій спільноті розрізняють три основні види комунікації – усну, письмову та візуальну [56, с. 26]. За способом передання інформації комунікацію визначають як невербальну (мова жестів, поза, міміка, візуальний контакт) і вербальну. Диференціюють такі види вербальної комунікації, як:

- формально-рольова (педагог і учень);
- «контакт масок» (спілкування без прагнення до порозуміння зі співрозмовником);
- світське спілкування (безпредметне спілкування, що не окреслює характеру комунікації – формальна ввічливість тощо);
- ділове спілкування (цілеспрямоване, за якого відбувається обмін інформацією для досягнення певного результату);
- духовне спілкування (передбачає відкриття глибинних структур особистостей) [81].

Реалізацію комунікації забезпечує низка умов, як-от: наявність двох осіб, наявність інформації та її каналу й наявність зворотного зв'язку (ступінь сприйняття та зрозумілості інформації другою особою) [20].

У сучасності, як і культура через науково-технічний прогрес, комунікація набула масового розвитку. Масова комунікація – стійкий стан сучасного суспільства, у якому функціонально-складна, диференційована соціальна структура втілена в образах, що здатні сприймати різні форми свідомості (масова, корпоративна, індивідуальна) [102, с. 168].

Основний канал сучасної комунікації – це всевітня мережа «інтернет» як така, що створює потрібні умови для пошуку будь-якої інформації. Останнє дає поштовх до створення нових ідей і форм (незалежно від сфери діяльності), а відтак сприяє масовій комунікації, що безпосередньо залежить від передавання інформації технічними пристроями [146, с. 28].

Базисом формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу визнають професійну педагогічну комунікацію (лат. *communicatio* – зв'язок, звістка), тобто систему зв'язків чи взаємодій педагога, що набувають утілення за допомогою вербальних і невербальних засобів, моделювання й управління загальним процесом комунікації, а також регулювання педагогічних взаємин [36, с. 56].

У пропонуваному дослідженні провідним суб'єктом педагогічної комунікації є диригент оркестру, професійна комунікативна діяльність якого має бути спрямованою на виконання соціального замовлення, а саме – формування індивідуальної комунікативної культури та якісних взаємозв'язків із учасниками оркестрового колективу. Суб'єктом комунікації постає оркестровий колектив, який, взаємодіючи із суб'єктами мистецького середовища, впливає на творчий розвиток кожного свого учасника. Об'єктом комунікації виступає спільна діяльність усіх суб'єктів комунікації, результатом якої – розвиток комунікативних умінь, підвищення якості комунікативної діяльності, збагачення комунікативного досвіду.

Надалі розглянемо трактування поняття «комунікативна культура». Узагальнено комунікативною культурою можна назвати спосіб порозуміння між людьми, а також і правильне вживання мови, і певне підлаштування під ситуацію під час спілкування, а ще – це максимально правильна поведінка в різних видах діалогів [29].

Екскурс в історію комунікативної культури дає підстави стверджувати, що проблема людського спілкування ніколи не мала значення індивідуальної. Ще за часів Сократа (469–399 до н.е.) визнавали пріоритет взаємостосунків і вплив на них етичних властивостей. Перші грецькі вчителі – софісти – пов’язували комунікативну культуру з міжособистісними взаєминами, а відтак потрактовували її як мистецтво переконувати людей та вміння правильно висловлювати свої думки. Цікаво, що саме Сократ згенерував ідею «пізнання самого себе», що передбачала пошук істини за допомогою низки запитань до учнів, підготовлених шляхом пізнання культури поведінки, культури мислення та культури спілкування [230].

У час Сократа, а пізніше – Платона, його учня, побутувала ідея спілкування осіб, культурно розвинених і з досвідом спілкування. На сьогодні таке спілкування називають діалогом («dialogos»).

Арістотель, як учень Платона, вважав комунікативну культуру продовженням «риторики» (від давньогрецького слова «оратор», що в дослівному перекладі звучить як «наука красномовства»). У своїх працях він визначав першим завданням риторики мистецтво переконувати. На його думку, «мова» складається з трьох найважливіших елементів – оратора, предмета розмови й особи, що слухає [210].

Демокрит же називав прерогативою для спілкування допитливість слухача, а також доводив, що переконувати слухача потрібно передусім власними знаннями, а не аксіомами [199, с. 29].

Історії міжособистісного спілкування відомий такий спосіб трансляції досвіду та знань, як взаємодія вчителя й учня. Так, ще у Новому завіті можна простежити таку форму реалізації комунікативної культури, як спілкування Христа з його учнями під час розказування притч [44].

Значним є внесок у історію культури спілкування педагогів-гуманістів епохи Відродження, що ставили в центр світобудови особистість, розвиток якої забезпечує гуманістичний світогляд. Саме на епоху Відродження припадає стрімка еволюція етики, естетики, психології та педагогіки [109, с. 103]. Це

доводить, що поступ у царинах наук, які зосереджені на вивченні міжособистісних взаємостосунків, уможлиблює саме розвиток особистості.

Гуманісти епохи Відродження були прихильниками світлих і щирих взаємин між учителем та учнями, обстоюючи ефективність методу переконання словом. Вітторіно да-Фельтре, Ф. Рабле, Т. Мор критикували та засуджували антигуманні стосунки вихованців з їхніми наставниками у процесі навчання, а відтак вибудовували власні педагогічні теорії на повазі до особистості дитини та її бажанні розвиватися вільно, без примусу. Ж.-Ж. Руссо, зокрема, констатував на тому, що вчитель має передавати досвід і знання без пригнічення особистості вихованця [55, с. 326].

Витоки історії становлення та розвитку комунікативної культури в Україні сягають 17 ст. Одним з перших, хто досліджував витоки педагогічного спілкування був Петро Могила – засновник Києво-Могилянської академії, що прославилася на весь цивілізований світ талановитими випускниками. У своїй праці «Кресть Христа спасителя и каждого человека» Петро Могила розглядає комунікативний феномен крізь призму виражальних засобів, які застосовує проповідник, особливостей сприйняття та розуміння слухачами тексту проповіді. Коли ж проповідь має монологічну форму викладу, казання проповідника передбачає комунікацію на основі внутрішнього (іманентного) діалогу [105].

Пізніше високий рівень комунікативної культури продемонстрував у своїй праці «Про ораторське мистецтво» Феофан Прокопович. Як ректор Києво-Могилянської академії він доводив доцільність розроблення якісної системи навчання, базованої на риторичній підготовці педагогів, що уможливлювала набуття випускниками очолюваного ним освітнього закладу високого рівня ерудиції, освіченості та професійної ораторської підготовки [69].

Більш ґрунтовно проблему комунікативної культури в Україні почали досліджувати на початку ХХ століття. Прикметно, що А. Макаренко озвучив засадничий принцип виховного процесу так: «Не може бути гарним вихователь, який не володіє мімікою, який не може надати своєму обличчю необхідного виразу або стримати свій настрій. Вихователь повинен вміти організувати,

ходити, жартувати, бути веселим і сердитим. Вихователь повинен поводити себе так, щоб кожен його рух виховував, завжди повинен знати чого він хоче в даний момент і чого не хоче. Якщо вихователь не знає цього, як він може виховувати?» [109, с. 156]. Окрім цього, знаний педагог вважав, що для навчального процесу недостатньо наявності у педагога знань без сформованості вміння переконливо подавати інформацію: «Треба уміти сказати так, щоб діти у вашому слові відчули вашу волю, вашу культуру, вашу особистість». А. Макаренко підкреслював значення обов'язкового досвіду та самопідготовки викладача до кожного заняття. Такі погляди можна спроектувати на професійні компетентності диригента оркестру, оскільки специфіка професійної діяльності останнього за своєю суттю є педагогічною, а відтак вимагає аналогічних знань та особистісних якостей.

Український педагог В. Сухомлинський доповнив теорію та практику культури спілкування новими ідеями. Він стверджував, що позаяк слово вчителя – це найбільш дієвий інструмент впливу на учня, взаємини педагога та вихованця раціонально вибудовувати на взаємоповазі один до одного. Сухомлинський знав, що дружні стосунки є великим стимулом для учня та фундаментом процесу спілкування, тож у майбутньому призведуть до отримання кращого результату загального педагогічного процесу. Відтак запорукою майстерності спілкування педагог визначав два основні принципи:

- пізнання особистості (стосується й педагога, й вихованця);
- обмін інформацією (організація діяльності, діалоги, обмін ролями) [28].

В. Сухомлинський підкреслював, що в ситуаціях реалізації обох принципів комунікативна культура набуває монологічного чи діалогічного вияву, проте діалог є більш ефективним способом транслявання досвіду, бо в ньому культура спілкування педагога досягає рівня, за якого позиції вчителя й учня відповідає бесіда двох однакових за статусом осіб.

За теперішніх умов гуманізації освіти процес комунікації розгортається у межах діяльності особистості. Особливо увиразнює його професійна педагогічна діяльність, яка передбачає взаємодію між учителем і вихованцем, а також залучення таких параметрів комунікації, як:

- учитель (комунікатор);
- учні (аудиторія);
- спосіб передання інформації (усний, письмовий);
- мета передання інформації (певне відтворення знань, умінь) [3].

Т. Гончар називає терміном «комунікативна культура» специфічний вияв соціокультури, для якої притаманні особистісні взаємозв'язки, мета яких – взаємозбагачення засобами обміну інформації та розповсюдження певного життєвого досвіду спільного існування [36].

У сучасній освітній системі комунікативна культура педагога має декілька аспектів, спроектованих на професійні характеристики останнього. Йдеться про:

- особистісний аспект (передбачає особисті якості педагога, що відповідають за рівень комунікації);
- аксіологічний аспект (дотичний до індивідуальних установок викладача, до яких він апелює у процесі спілкування);
- діяльнісний аспект (визначає загальний обсяг знань зі сфери професійної культури спілкування, який буде використовувати педагог у освітньому процесі) [198, с. 38].

Плідно працював для розвитку комунікативної культури в царинах музики та культурології І. Макарчук. У роботі «Музична форма, як процес» автор описує, як розвинути збільшення тривалості музичного сприйняття й опанувати грані аналітичної діяльності музичної свідомості (здатність запам'ятовувати, впізнавати, розрізняти схожість і виокремлювати різницю між ними) [101, с. 51–59.] Такий теоретичний концепт, пізніше названий І. Макарчуком «спрямованістю форми на слухача», Т. Ємельянова визнає найвищим щаблем досконалості комунікативної культури в музиці [52, с. 78].

Теорію комунікативної культури в музиці також досліджували Ю. Черненко і О. Ростовський. Так, Ю. Черненко вибудовує цілісний аналіз моделі всього музичного твору, відокремлює контрастні елементи музичної мови та виявляє комунікативні закономірності в різних частинах тієї чи тієї композиції [206]. О. Ростовський же під час прослуховування музичного твору вдається до детального аналізу ефекту константності сприйняття музики [153, с. 93].

Відповідно Т. Ємельянова зосереджується на розгляді комунікативної функції музичного твору крізь призму засобів художнього впливу [52].

Формування комунікативної культури майбутнього диригента в процесі роботи з оркестром дотичне до низки детермінантів перспективи розвитку колективу. Це відсилає до такої актуальної для сучасного мистецтвознавства проблеми, як створення теоретичних і методичних основ підготовки майбутнього диригента. Логіку такого підходу ілюструє вислів Л. Стоковського про диригування як один із недосконалих видів музичного мистецтва.

У ході історично-культурного розвитку та під впливом етнічних традицій різних країн оркестрові колективи почали набувати різних форм за кількістю та різновидом інструментів (народні, духові, симфонічні й ін.), а також за виконавсько-технічним рівнем (аматорські та професійні). Кожна форма оркестрового колективу відігравала певну культурно-виховну роль у соціумі, розкриваючи суттєве значення у такій диригента, саме комунікативна культура якого забезпечує максимально продуктивний процес роботи з оркестровим колективом. Комунікативна культура у навчально-творчому процесі вимагає уваги диригента до технічних і психологічних особливостей учасників оркестру, розуміння організації колективу, пов'язаної з його творчим зростанням.

Із практики відомо, що оркестровий колектив не завжди може якісно виконувати твори лише завдяки механічним діям диригента й оркестрантів. Оркестр, як єдине ціле, здатний зазвучати професійно тільки за умови налагодження внутрішніх взаємозв'язків, спрямованих на злагодженість гри й індивідуальне відчуття дій між учасниками оркестру. Закономірно, що й усі учасники колективу повинні бути досить самостійними та докладати максимальних зусиль до загального творчого процесу [17].

Сучасна комунікативна культура диригента оркестрового колективу, серед іншого, передбачає інтуїтивний підхід у системі творчого процесу, що охоплює елементи керування, науки та мистецтва [117, с. 263].

З огляду на те, що культура диригента пов'язана з механізмом керування власними діями, урахуванням вікових, психологічних особливостей і професійної підготовки учасників оркестрового колективу, розв'язання

проблеми загального оркестрового звучання завжди призводить до постановки низки запитань, які вимагають нового підходу та застосування новітніх, більш ефективних методів роботи з оркестром у різних професійних закладах освіти.

Здебільшого рівень професійного відтворення, а також емоційне співпереживання оркестрантів залежать від професійної роботи диригента з вивчення музичного твору та його емоційної сфери. Це розкриває зв'язок максимального досягнення того чи того твору з рівнем творчої комунікації диригента й оркестрового колективу.

Загалом комунікативна культура диригента оркестрового колективу уособлює особистісні якості, належні здібності, знання та навички взаємодії з учасниками творчого колективу. Першорядним завданням диригента, відтак, постає розвиток інтересу до музичних творів, які відповідають віковому сприйняттю та професійному рівню оркестрантів. Серед інших завдань – використання теоретичних знань на професійно-педагогічному рівні, бездоганне застосування диригентської техніки та виконання ролі педагога для своїх вихованців, який дає змогу здобути знання та навички на основі прилучення до музичного мистецтва шляхом їхньої безпосередньої участі в роботі оркестру.

Комунікативна культура диригента передусім визначається його взаємодією з оркестрантами та спрямована на взаємозв'язок і взаєморозуміння з учасниками, налагодження доброзичливих суб'єкт-суб'єктних гуманних взаємин для досягнення високого художнього рівня продукування музичних творів і здатності учасників до створення художніх образів.

Проведений теоретичний аналіз уможливив розкриття сутності комунікативної культури диригента оркестрового колективу як особистісної та професійної якості, поєднуваної з певними цінностями та знаннями, що забезпечує переконливе донесення до оркестрантів інформації про виконувані твори, обґрунтування власної думки, оцінювання художнього рівня виконавства, орієнтацію у матеріалі та надання вихованцям ціннісних установок і порад.

1.2. Специфіка роботи диригента з оркестровим колективом

У спектрі професій, дотичних до виховання молоді, особливе значення мають ті, що пов'язані з музично-педагогічною діяльністю, позаяк об'єкт їхнього впливу – людина, її виховання, освіта, мислення та внутрішній світ. Серед таких професій варто назвати й професію диригента оркестрового колективу.

Специфіка роботи керівника оркестрового колективу вимагає вивчення музично-теоретичних і диригентсько-оркестрових дисциплін, а також осмислення виконавської майстерності та творчої взаємодії диригента з кожним учасником оркестрового колективу з огляду на вікові й індивідуальні особливості. Зважаючи на це, проблема формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу породжує низку запитань до процесу його підготовки, зокрема про ефективні методи комунікативної взаємодії з учасниками оркестрового колективу, а також новітні підходи та засоби впливу, що сприятимуть у майбутньому їхній самореалізації та творчій діяльності.

Особливостями професії диригента, а відтак формування комунікативної культури останнього, є внутрішній зв'язок із різними науками та багатогранність у сфері соціально-педагогічної діяльності. Окрім цього, специфіку фаху диригента оркестрового колективу детермінує творчий підхід до занять (нерегламентованість репетицій, вироблення комунікативних здібностей, розвиток творчих умінь, виховання морально-етичних цінностей).

Як зафіксовано на практиці, свідоме та відповідальне ставлення майбутніх диригентів оркестрових колективів до фахової підготовки в закладах мистецької освіти забезпечує розвиток професійної педагогічної спрямованості. Така спрямованість, пріоритетним виявом якої слугує відповідальність щодо виконання педагогічних і діяльнісно-креативних обов'язків, має виступати основною якістю майбутнього диригента [230].

Професія диригента оркестрового колективу – одна з не багатьох, що вимагає наявності музичних здібностей, формування яких відбувається у процесі треступеневого навчання, тобто починаючи від музичної школи та закінчуючи

зкладом вищої мистецької освіти. Знання, уміння та навички, здобуті ще в ранньому дитинстві, є підвалинами для становлення музиканта, а також запорукою формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу.

Специфіку фахової діяльності диригента оркестрового колективу Р. Ваврик [23] позиціонує в системі координат поєднання виконавського «інструмента» диригента та «художнього колективу окремого типу». С. Адлер [226, с. 152] вважає, що виконавський апарат усього оркестру охоплює роботу диригента та різних груп оркестрових інструментів, які чітко організовано й визначено для досягнення виконавської та художньої єдності. Як і Р. Кофман [85], О. Макаренко висвітлює роботу оркестрового колективу як організовану гру музикантів певних оркестрових груп [100, с. 57].

Еволюція музичних інструментів, засобів художньої виразності й удосконалення нотного письма супроводжувалася постійною зміною форм оркестрової й ансамблевої гри, що призвело до створення відомих на сьогодні оркестрів – симфонічного, естрадного, народного, камерного, духового тощо. Залежно від складу кожен оркестровий колектив почав відігравати особливу роль, зумовлену культурно-історичними традиціями та виконанням поставлених суспільством художньо-естетичних завдань. Проведення професійної діяльності оркестрового колективу завжди забезпечував високопрофесійний диригент із відповідними музично-теоретичними знаннями, до обов'язків якого належить відстоювання професійності оркестрового колективу та задоволення завдяки концертній діяльності художньо-естетичних потреб суспільства.

До сьогодні наукова спільнота накопичила значний обсяг наукових праць, присвячених професійній діяльності різноманітних оркестрів і специфіці роботи диригента з оркестровим колективом. Так, Г. Ержемський, О. Ільченко, В. Лапченко, Я. Сверлюк та ін. вивчали у своїх наукових розвідках професійну диригентсько-оркестрову діяльність, що її потрактовують здебільшого як сукупність художньо-естетичних, творчих, навчально-виховних та організаційних завдань, кожне з яких має свої особливості, тобто вимагає окремого розгляду, хоч на практиці підлягає одночасній реалізації.

На початковому етапі формування комунікативної культури майбутній диригент оркестрового колективу часто звертається до досвіду відомих колег-диригентів, їхніх методичних напрацювань і статей. Така стратегія не завжди є виправданою в сенсі отримання позитивних результатів, оскільки висловлювання та твердження великих митців безпосередньо залежать від конкретно їхньої професійної діяльності. На думку Г. Ержемського [50, с. 43], цитати професійних диригентів часто співвідносні з певними ситуаціями, що виникали на практиці саме за визначених обставин. Без наявності практичного досвіду опора на висловлювання геніальних диригентів здебільшого не лише не допомагає в роботі, а деколи й навіть шкодить їй. Це дає підстави констатувати про побудову роботи диригента з оркестровим колективом на основі практичної діяльності та вирізняється симбіозом зовнішніх і внутрішніх взаємозв'язків.

Принагідно згадаємо, що Г.-Ф. Гегель у своїх філософських працях стверджував про взаємозв'язок «внутрішнього» та «зовнішнього» [34]. У ході практичної діяльності диригента саме принцип поєднання «внутрішнього» та «зовнішнього» постають фундаментом знань, що детермінують формування комунікативної культури та професійної майстерності.

Удосконалення творчої діяльності будь-якого оркестрового колективу закономірно актуалізує проблему розроблення більш ефективних порівняно із традиційними методів підготовки майбутніх диригентів, які пропонують заклади вищої освіти мистецького профілю.

З огляду на це М. Гершковіч [35] вважає професійну діяльність диригента сукупністю організаційних, навчальних, виховних і творчих завдань. Кожна з перерахованих компонент має власну специфіку, проте одночасне втілення на практиці. Реалізацію ж творчих задумів диригента оркестрового колективу уможливорює спілкування з колективом, вирішальний момент якого – це професійний концертний виступ. Такий підхід диригента до фахової діяльності передбачає застосування авторської стратегії, що спроектована на внутрішню специфіку роботи колективу та його організаційну структуру. Диригент оркестру повинен, зокрема, брати до уваги психологічні аспекти та закономірності роботи

оркестрантів, які впливають на загальну внутрішню атмосферу в оркестровому колективі.

На практиці функціонування оркестрового колективу постає очевидним, що механічних дій і вимог його диригента здебільшого буває замало для забезпечення єдності гри учасників оркестру. На переконання Л. Бортнянського [18, с. 159], високого рівня оркестрового звучання можна досягнути шляхом використання у творчій роботі колективу індивідуальних засобів і методів комунікації диригента. Це розкриває важливість налагодження внутрішніх взаємозв'язків між оркестрантами, спрямованих на досягнення злагодженості гри, ідеального ансамблевого виконання та дотримання загальної технології звучання оркестру.

На сучасному етапі виконавська та комунікативна культура майбутнього диригента оркестрового колективу зазнала змін своєї сутності від інтуїтивного вивчення до опанування її як цілісної системи знань, що постають одночасно й наукою, й мистецтвом керування. Як наголошує О. Капустіна [66, с. 263], у такому контексті професійні знання, уміння та навички, здобуті майбутнім диригентом у закладі вищої мистецької освіти, можна розглядати як диригентське мистецтво з чіткою теоретичною основою. Проте в окремих працях залишаються недостатньо висвітленими психологічні аспекти керування власними діями, особливо пов'язаними із професійною підготовкою учасників оркестру (вікові та виконавські особливості).

Прикметно, що М. Гершковіч [35] вбачає специфіку роботи оркестрового колективу у функціонуванні у вільний від занять час та здебільшого нерегламентованості. Окрім того, наголошує на детермінованості професійної роботи диригента оркестру педагогічною та соціальною діяльністю, що забезпечує всебічний розвиток його комунікативної культури.

На погляд Г. Ержемського [50], досконале керування оркестровим колективом також передбачає й опанування психологічних знань і застосування ефективних педагогічних методів роботи з учасниками оркестру. За таких умов диригент виступає в ролі педагога, який розкриває перед учасниками оркестру безмежний світ художнього мистецтва та сприяє професійному зростанню їх

виконавських умінь і навичок. У такому разі мета диригента полягає в зацікавленні оркестрантів і прищеплення їм професійної потреби у виконанні художніх творів шляхом їхньої участі в репетиційному процесі.

Робота диригента з оркестровим колективом насамперед пов'язана із визначенням перспективи функціонування останнього на відповідному професійному рівні. Як зазначено в наукових працях А. Іванова-Радкевича [61, с. 78], І. Бондарева [13], В. Дубровського [48], завдання диригента в ході роботи з оркестровим колективом передусім окреслене задоволенням естетичних потреб слухачів. У проєкції ж майбутнього диригента оркестрового колективу першорядним завданням постає формування особистісних якостей, плекання любові до мистецтва, колективна творчість, а також естетичне самовдосконалення [62, с. 83]. Емоції, внутрішньо пережиті в оркестровому колективі під час виконання художніх творів, надають осмисленості переживанням усіх виконавців, яких не може виникати за умови пасивного слухання музики. У своєму дослідженні О. Борисенко [15] зазначає, що участь у творчому колективі збагачує емоційну природу сприйняття учасниками такого музичних творів. Варто зауважити, що глибина співпереживань та емоційно-професійне ставлення до музичного матеріалу безпосередньо залежать від професійних якостей диригента оркестрового колективу.

Формування комунікативної культури кожного диригента є індивідуальним процесом, який передбачає зосередження уваги на особистісних якостях і психологічних особливостях майбутніх фахівців. Це важливо тому, що саме комунікативна культура диригента та його мануальна техніка уможлиблює переосмислення будь-яким оркестрантом кожної музичної фрази з огляду на виконання її на новому емоційному рівні. У такому разі художній твір набуває відповідних професійних властивостей, зберігаючи, відтак, свою цілісність і музичну структуру. Це окреслює пріоритет для майбутнього диригента розвитку інтересу до музичного матеріалу на емоційному рівні, що його забезпечує спільне колективне музикування в оркестровому колективі.

Формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестру вимагає докладання значних зусиль через специфіку керування оркестровим

колективом. Зважаючи на це та недостатню вивченість проблеми в царині диригентсько-оркестрового виконавства, сформовану комунікативну культуру варто визнати важливим чинником творчої взаємодії з оркестрантами зокрема та вдосконалення виконавської діяльності колективу загалом.

На думку Я. Сверлюка [174], спрямованість на соціальну й особистісно значущу діяльність оркестрового колективу, правильний вибір стилю керування є основою для розвитку комунікативних умінь майбутнього диригента оркестрового колективу на високому професійному рівні, який надалі сприяє налагодженню дружніх зв'язків з учасниками оркестру та посідає найважливіше місце в специфіці його професійної діяльності. Нерозвинена культура взаємospілкування між диригентом та оркестрантами здебільшого часто негативно позначається на результаті їхньої творчої співпраці.

У професійній діяльності диригента вагомим моментом якісного звучання оркестрового колективу постає самоконтроль кожного учасника, що уможливорює аналіз власної інтонації та якості ансамблевої гри. Позаяк фальшиве інтонування можуть спричиняти неякісні інструменти (загальний стрій здатні спотворити окремі з них), професійна діяльність диригента оркестрового колективу охоплює й знання музичних властивостей кожного інструмента в оркестрі. Чисте інтонування – фундамент сприйняття музики й для виконавця, й для слухача, тож фальшива інтонація навіть декількох інструментів із оркестру може позбавити його учасників інтересу до оркестрової діяльності загалом.

Нерідко трапляється, що учасники оркестру втрачають професійний інтерес до оркестрового музикування через надмірні вимоги диригента. Тому значущим аспектом комунікативної культури диригента оркестрового колективу виступає увага до технічних та особистих професійних можливостей кожного учасника останнього. Такий аспект пов'язаний із правильністю формування часу репетицій, тобто з побудовою занять із максимальним комфортом для учасників оркестрового колективу, а відтак стимулювання їх до спільної праці та професійного виконання всіх засобів виразності художніх творів.

Ще одна професійна особливість диригента – це своєрідна здатність створити відповідну атмосферу взаєморозуміння в оркестровому колективі, що сприятиме налагодженню доброзичливих взаємин між диригентом та учасниками оркестрового колективу та набуттю вміння знаходити компроміс з оркестрантами, які мають власний погляд на виконання того чи того художнього твору.

Формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу є процесом індивідуальним, залежним від його особистісних якостей. На переконання С. Коробецької [83], діяльність творчих людей завжди вирізняється самостійністю через пошук у творчості відповідності власному естетичному смакові.

На погляд О. Олексюк [120, с. 263], кожен учасник творчого колективу повинен духовно вдосконалюватися, нарощувати творчий потенціал. Досягати цього дає змогу система практичних занять, яка детермінована морально-естетичним досвідом оркестрантів, а реалізації набуває не лише в ході професійної діяльності учасників оркестру, а й у межах творчих взаємостосунків. У такій атмосфері відбувається формування спільної комунікативної й естетичної культури між диригентом та оркестрантами.

Складність роботи диригента оркестрового колективу передусім зумовлена її поліфункціональністю. Як зазначає Л. Шур [212], диригент фігурує в ролі «мислителя» (передбачає продукування власної інтерпретації художнього твору), «інженера» (стежить за звуковим балансом оркестру та корегує його), «диспетчера» (розподіляє час звучання твору) та «контролера» професійного виконання твору. Метафорично висловлюючись, диригент під час роботи над художніми творами постає творцем власного бачення виконання, який корегує недоліки, які виникають у ході колективного музикування.

Значущим елементом професійної діяльності диригента є притаманна йому техніка диригування. В. Дубровський [48] наголошує, що техніка диригента – це вміння передати оркестрантам свої погляди та наміри стосовно художності твору, створити у них відповідний настрій. Відтак техніку диригування варто позиціонувати як основу музично-педагогічної підготовки майбутніх

диригентів, що дотична до формування їхньої естетичної, виконавської та комунікативної культури.

Перед початком роботи над новим художнім твором диригент оркестрового колективу має максимально ефективно розподілити час і періоди вивчення: майбутня культура виконання залежить від попереднього ознайомлення диригента з партитурою. Останнє описано в науковій праці Л. Шура [212], де запропоновано стратифікувати роботу диригента за трьома періодами – ознайомлення, вивчення та виконання художнього твору.

Початковий етап роботи над новим художнім твором Л. Шур убачає у попередньому виконанні такого на фортепіано, аналізі та визначенні його музичної форми, позначенні зміни розмірів, темпів, частин, розумінні настрою та творчого задуму композитора. Як слушно зауважує О. Іванов-Радкевич [61, с. 27], значно інтенсифікує процес ознайомлення диригента з партитурою його прослуховування в чіємусь виконанні, стеження за викладом музичного матеріалу з партитурою в руках.

Другий етап роботи над новим художнім твором передбачає вивчення диригентом складних технічних моментів партитури, формування уявлення про повне звучання оркестрової палітри інструментів для досягнення якісного фразування. Тільки опрацювання всіх труднощів партитури припускає перехід до третього етапу – диригування твору з оркестром, що окреслює виконання художнього твору, спираючись на попередньо набуту естетичну та комунікативну культуру, а також максимальне осягнення замислу автора та втілення його на практиці.

Вагомим для роботи над конкретним твором є його початкове опрацювання, пов'язане насамперед із суб'єктивним ставленням до музики учасників оркестрового колективу, відмінністю сприйняття музики та компонент музичного твору через естетичні та вікові особливості.

У такому контексті основне завдання диригента полягає в досягненні єдності щодо розуміння виконуваного художнього репертуару.

За аналогією до Л. Шура поетапний підхід диригента до вивчення нових творів описав у своїй праці М. Лисенко [91]. Так, на першому етапі роботи

диригента з оркестровим колективом автор пропонує реалізовувати усне ознайомлення з музичним твором для набуття загального уявлення про нього; наступний, другий, етап присвятити вивченню нотного матеріалу шляхом заглиблення в нього, розкриття творчих задумів композитора й опрацювання його художніми засобами виразності; останній етап роботи диригента оркестрового колективу з учасниками оркестру спрямувати на втілення творчих задумів композитора в ході практичного виконання.

У межах диригентсько-творчої діяльності майбутній диригент сприяє індивідуальному розвитку та формуванню культури виконання всіх учасників оркестрового колективу. Це слугує підставою для визнання вивчення та практичного опрацювання художніх творів як своєї системи в естетично-пізнавальній діяльності оркестрового колективу. О. Ільченко [62] вважає, що такий процес роботи над художніми творами вирізняється певними елементами послідовності, дотримання якої забезпечує набуття виконавської професійності диригента й оркестрантів. На практиці послідовності досягають на прямій «попереднє ознайомлення з твором – поступове вивчення нотного тексту в оркестрових групах та, за потреби, в індивідуальному порядку – робота над злагодженістю ансамблевої гри окремих оркестрових груп і вихід на високий професійний виконавський рівень із відтворенням художніх задумів композитора».

Специфіка роботи диригента оркестрового колективу також передбачає своєрідне співавторство з композитором: виконавська майстерність диригента й оркестрантів вирізняється власною інтерпретацією. Попри це, індивідуальне виконавство не може істотно вплинути на загальне звучання твору, оскільки суб'єктивна інтерпретація має певні рамки, в яких диригент не видозмінює художній задум автора, а неначе змальовує відповідні художні образи. Як зазначив у своїй науковій розвідці Г. Гегель [34], будь-яка інтерпретація завжди відзначається індивідуальним трактуванням і певною специфікою та принципами щодо особи, яка інтерпретує.

Часто на практиці диригенти сучасних оркестрових колективів виходять за професійні рамки збереження цілісності музичної структури твору, передбачені

здумом автора художніх образів. У такому разі власна інтерпретація буває такою вільною, що супроводжується навіть вільним поводженням із нотним матеріалом, зміною темпів, купюрами в частинах твору тощо. Втім зазвичай максимальне збереження відповідності нотного тексту та практичного виконання залишається пріоритетним щодо автора будь-якого художнього твору.

В основі будь-якого трактування музичного матеріалу лежить якість виконання як фундамент творчої взаємодії диригента оркестру та його учасників. Як стверджує О. Рогульська [151], максимально точне відтворення змісту партитури разом із художнім задумом автора слугує підвалинами музичної творчості та сприйняття музики загалом.

Під час виконання художнього твору всі учасники оркестрового колективу переживають своєрідний емоційний стан, оцінюють прослухане та надалі в ході репетиційного процесу вдосконалюють музичний матеріал. Такий підхід до інтерпретації художніх творів вимагає попередньої роботи диригента з партитурою, що сприяє поєднанню різних художніх елементів, які підлягають втіленню в художній образ твору.

На думку О. Ільченко [62], перед інтерпретацією музичного твору варто ознайомитися з його найважливішими складниками й усвідомити сутність художнього задуму автора. За таких умов інтелектуальна, емоційна та технологічна діяльність усіх учасників оркестрового колективу розготратиметься як єдине ціле. Учена припускає, що засадничим елементом інтерпретації твору є репродуктивний елемент творчості, що постає фундаментом і точним відтворення художнього задуму композитора.

Робота керівника оркестрового колективу стає максимально ефективною лише за умови професійної зрілості, що передбачає наявність попереднього досвіду фахової діяльності та сформованих елементів художнього мислення. У парадигмі сучасної науки мислення витлумачують як відображення будь-чого за допомогою певних суджень, понять, теорій і шляхом зміни та перетворення. На такому тлі музичне мислення, на переконання О. Борисенко [15], фігурує як естетично-духовна й інтелектуальна діяльність автора музики чи людини, що

відображає цю музику у власній інтерпретації (виконавець, диригент, ансамбль, оркестр тощо).

Як стверджує В. Петрушин [145, с. 303], слухачі, виконавці, аранжувальники й автори музики мають власне бачення художнього твору, тоді як диригент оркестрового колективу повинен охоплювати бачення всіх перерахованих фахівців. У професійній діяльності диригент є слухачем-режисером виконуваної учасниками оркестру музики, під час організації оркестрового колективу для досягнення належного звучання художнього твору – виконавцем, у ході інтерпретації та корегування музичного твору відповідно до власного бачення чи професійної підготовки учасників оркестрового колективу – композитором.

Диригентсько-оркестровій діяльності властива реалізація різних видів музичного мислення, кожне з яких відзначається спрямованістю на оптимізацію якості виконання художнього твору. На думку В. Медушевського [106, с. 56], музичне мислення – це формування духовного світу людини, виховання її почуттів. Це засіб мислення людини в його поєднанні з музикою як видом мистецтва. Передання композитором відповідних образів за допомогою палітри музичних «кольорів» і з використанням законів музичних форм, гармонії та мелодичної лінії, побудоване на логічних закономірностях музичної сфери, називають абстрактно-логічним мисленням. Уявлення слухача про різного типу звуки, інтонації, ладові співвідношення, гармонічні послідовності, що породжують у нього певні емоції й образи, відображає наочно-образне мислення. Кожен виконавець осмислює власну гру на інструменті у вимірі набутих знань, умінь і навичок, знаходить найбільш ефективні способи виконання твору, запропоновані йому в нотному тексті. За таких умов ідеться про наочно-дієве мислення.

Виконавська культура та мислення диригента пов'язані з аналізом музичної літератури, постановкою завдань різних видів, утіленням у життя нових ідей щодо виконання твору та пошуком шляхів реалізації останніх. З огляду на це виконавське мислення диригента оркестрового колективу можна назвати й науковим. Саме диригент у процесі виконання твору за допомогою

міміки та жестів корегує певні недоліки, яких не уникнути під час гри учасникам оркестрового колективу. Диригент, як звукорежисер, поєднує індивідуальне звучання кожного інструмента в колективне музикування, створюючи всі умови для роботи оркестру як єдиного механізму. Відтак саме музичне мислення диригента й учасників оркестрового колективу – це найважливіший показник виконавської та творчої діяльності оркестру.

Підвалини мислення диригента оркестрового колективу закладають його творчі уявлення, що збережені як певний образ і в ході опрацювання нотного матеріалу відображають досвід минулого. Творче уявлення, що постає видом творчого мислення, називають субсанціонально раціонально-логічним. Як стверджує Д. Ельконін [49], формування у майбутнього диригента творчих уявлень має цілком організований вимір. Будь-який науковець чи вчений, орієнтуючись на певну мету, ставить перед собою конкретні завдання, спроектовані на формування у майбутньому відповідних уявлень.

Окремий, проте значущий аспект специфіки роботи диригента окреслює вміння відтворювати музичний матеріал за допомогою внутрішнього слуху. Такі творчі уявлення різняться за складністю відтворення – від простої мелодичної лінії до відображення складної ансамблевої чи оркестрової партитури з усіма елементами виражальних засобів, як-от: штрихи, динаміка, темпо-ритм, агогіка й окремі частини музичного твору. Це дає підстави стверджувати, що творчі уявлення не завжди є досвідом минулого, бо мають значення визначального чинника відтворення музики у межах диригентсько-оркестрової діяльності.

У контексті розвитку виконавської культури майбутнього диригента оркестрового колективу неодмінною частиною творчого музичного мислення диригента постає уява. На відміну від музичного мислення уява відзначається свободою міркувань і творчих досягнень. О. Капустіна [66] називає уявленням відтворення фрагментів чи подій, чітко зафіксованих у пам'яті, тоді як уявою – вільний хід творчого мислення, ґрунтованого на досвіді колишніх досягнень.

У площині диригентсько-оркестрової підготовки самореалізація уяви завжди дотична до сприйняття музичного матеріалу: уява – це детермінант логічного, естетичного та творчого мислення диригента. Під час читання

партитури диригент оркестрового колективу здобуває певну інформацію, що забезпечує збагачення художньої виразності та розвиток його емоційного зв'язку з учасниками оркестру. Уява диригента уможливорює відтворення ним музичних образів, мелодичних ліній і художньо-виражальних засобів у процесі підготовки художнього матеріалу. Втім присутньою ознакою професійної уяви диригента мислиться поступовий логічно-організований процес взаємодії з оркестровим колективом у ході відображення цілісності музичного матеріалу. Уява диригента завжди має творчий вимір, оскільки, крім цільового спрямування, вирізняється переосмисленням і збагаченням художніх образів, створенням нового на фундаменті попереднього досвіду музичного уявлення.

На якість творчого процесу впливає спроможність диригента оркестрового колективу уявляти себе на місці кожного учасника останнього. У такому ключі Г. Ержемський [50] підкреслює потребу орієнтації на реальні можливості будь-якого учасника оркестрового колективу (флейтиста, кларнетиста, саксофоніста, тромбоніста тощо) та втілення в життя власного творчого задуму. Такий творчий підхід відомий як «ідентифікація». Прикметно, що неврахування технічних можливостей учасників оркестру породжує ризик зниження якості звучання, а відтак – професійного рівня оркестру.

Одним із найважливіших завдань професійної підготовки оркестру справедливо вважають точне визначення темпу художнього твору як детермінанта якості відтворюваної музики, її характеру, художнього задуму того чи того композитора. Правильність визначеного темпу описувала у своїх наукових доробках іще М. Петрушанська [144], яка стверджувала, що темп відіграє роль більшу, ніж відтворення художніх образів твору.

Зазвичай темпова нестабільність у різних за змістом виконуваних творах пов'язана із професійною підготовкою учасників оркестрового колективу. Серед причин такої часто називають і хвилювання оркестрантів, їхню нервовість чи депресивний стан.

Відчутти правильний темп виконання оркестрових творів диригенту допомагає його природне чуття. Навіть за умови вказівки точності темпу твору в кількості ударів за хвилину диригент оркестрового колективу може корегувати

останній і цим покращувати твір. Постійні репетиції забезпечують поступове вироблення відчуття правильного темпу виконання творів у всіх учасників оркестрового колективу. Недотримання запропонованого композитором темпу оркестрантами часто спричиняє, так би мовити, «розвалювання» колективу через відсутність ансамблевої точності й індивідуального темпового виконання окремих учасників оркестрового колективу. Детермінантами виникнення означеної ситуації може бути відсутність професійного досвіду в диригента.

Саме професійний досвід диригента оркестрового колективу дає йому змогу дібрати правильний темп, концентруючи увагу на характерному звучанні мелодичної лінії, гармонічній структурі, будові інструментів, які акомпонують, та особистому внутрішньому слухові. В. Вінницький [31] слушно констатує про те, що відчутти істинний темп твору можна тоді, коли музичні фрази найкраще передають задум композитора та з'являється відповідна технічна точність виконання учасників оркестрового колективу. В. Дубровський [48] тим часом додає, що найбільше спотворює художні твори їхнє виконання з темпоритмічними відхиленнями.

Так, навіть незначна трансформація загального темпу виконання художнього твору призводить до зміни характеру останнього, що особливо відчутно між його контрастними частинами. Найбільшим виявом цього слугує значний темповий контраст (діапазон від дуже повільного до швидкого) чи звучання двох окремих частин твору в приблизному однаковому темпі. Втім трапляється, що професійні диригенти навмисно виконують художні твори в темповому діапазоні, далекому від реальних вимог композитора. На думку А. Іванова-Радкевича [61], зміна темпів виконання творів здебільшого є виправданою лише з ініціативи знаних майстрів диригентської справи. В інших ситуаціях корегування запропонованого диригентом оркестрового колективу темпу часто викликає критику й осуд слухачів.

Зрозуміло, що специфіка роботи диригента оркестрового колективу має передбачати темпові особливості художнього твору на рівні з якістю виконуваної оркестром мелодичної лінії, гармонічної побудови, штрихів та ансамблевої гри. Тому диригент, починаючи опрацювання творів з оркестровим

колективом, повинен задавати потрібний темп, створюючи художні образи, співвідносні із задумом композитора.

Для оптимального розкриття творчого задуму автора музики є важливим належне сприйняття її слухачами, оскільки музичний твір для них – це сукупність певної інформації, про яку повідомляє виконавець. Ю. Шерстюк [210] вважає, що правильного трактування та повного осягнення твору можливо досягнути лише за наявності багажу музично-теоретичних знань і розвиненого образного мислення.

Особливим завданням виконавської та естетичної культури майбутнього диригента оркестрового колективу варто визнати надання виконуваному музичному матеріалу художньої спрямованості, спроектованої на зміст виховного та художньо-виконавського процесу. Зважаючи на це, О. Олексюк [120] обґрунтовує, що для забезпечення морального впливу на слухача під час виконання художнього твору присутньо, щоб останній не був позбавлений змістової структури, форми та її естетичної основи. Тож репертуар будь-якого оркестру доцільно добирати з орієнтацією на високий рівень художності творів – визначальне завдання виховного та морально-педагогічного процесу в оркестровому колективі.

Правильно дібраний художній репертуар має вагоме значення для професійної діяльності будь-якого оркестрового колективу з огляду на виховний потенціал прищеплення музично-естетичного смаку учасників оркестру, а також для професійного виконавського інтересу диригента та формування його професійних навичок – у майбутньому елемента його виконавської й комунікативної культури.

На основі власних спостережень О. Макаренко [100] наполягає на доборі художнього репертуару будь-якого оркестрового колективу з урахуванням різноплановості жанрів, стилів, тематики та характеру. Це вимагає організації процесу добору диригентом репертуару оркестрового колективу з огляду на низку критеріїв, як-от: вікові особливості оркестрантів, їхні технічні можливості та рівень художнього сприйняття. Часто обмежувальними чинниками добору репертуару стають професійні навички та можливості учасників оркестрового

колективу. Проте й останнє диригент зобов'язаний знівельювати шляхом розбору творів зі складною технікою виконання, що в майбутньому забезпечуватиме підвищення професійного рівня оркестрантів, прищеплення їм любові й інтересу до виконавського мистецтва. Попри це, надто слабкий рівень музичної підготовки учасників оркестрового колективу апріорі унеможливило добір різних за змістом і характером художніх творів.

Загалом першоосновами фахової діяльності майбутнього диригента оркестрового колективу постають професійні музично-теоретичні знання, мінімальний досвід роботи з оркестром і досконале вивчення партитури художнього твору, що дають змогу якнайшвидше досягти злагодженого якісного звучання оркестру в оптимальному темпі та ритмі для конкретного твору. В своїй праці А. Шенберг підкреслює [209], що точність ритмічної пульсації завжди відповідала характеру виконуваної музики. Складність виконання оркестрової музики завжди безпосередньо залежала від уміння грати в ансамблі окремих оркестрових груп, де якість звучання передавала точність відтворення вертикальної лінії, основою якої є темпо-ритм. На думку І. Ємельянової [51, с. 128], кожен учасник оркестрового колективу мусить чітко знати правила ансамблевої гри, щоб бути частинкою колективу та слухати загальне звучання оркестру.

У професійній діяльності оркестрового колективу фундаментом взаємодії диригента й учасників оркестру вважають створення відповідного середовища, яке слугуватиме запорукою виховання естетичної та комунікативної культури кожної особи. З огляду на це особливості керування оркестром, його організація позиціонують оркестровий колектив як суб'єкт виховного процесу: учасники оркестрового колективу певною мірою трансформують власні творчі вміння у продукт культурних цінностей для суспільних потреб та естетичного збагачення структур соціуму.

У будь-якому професійному творчому колективі основою успіху виступає естетичний розвиток. Творчі потреби учасників оркестру не завжди збігаються з вимогами диригента та концертною діяльністю оркестрового колективу, що

призводить до суперечностей, які стосуються запланованих і досягнутих результатів як базису задоволення естетичних потреб суспільства.

Як підсумок вищевикладеного варто зазначити, що сформована комунікативна культура диригента уможлиблює швидше осягнення специфіки роботи з творчим колективом, а відтак усвідомлене ставлення до творчих потреб, інтересів учасників оркестру, увагу до їхніх вікових особливостей та індивідуального розвитку. Фундаментом творчих взаємин диригента оркестрового колективу та його учасників має бути духовний взаємозв'язок, заснований на спільній праці та колективному музикуванні, що припускають виховання орієнтації на музично-естетичні потреби, професійну згуртованість, єдність, організованість. Саме постійне вдосконалення професійної майстерності диригента оркестру та його учасників забезпечуватиме зростання професійного рівня останніх і нові їх звершення.

1.3. Зміст і структура комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу

Формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу є однією з найбільш актуальних проблем сучасної професійної музичної освіти. Підвищення рівня комунікативних взаємозв'язків диригента оркестру та його учасників для оптимізації звучання останнього уможлиблює розвиток комунікативної культури диригента та його загальний саморозвиток.

У закладах вищої освіти мистецького спрямування формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу відбувається у межах вивчення загальних і спеціальних дисциплін (спецінструмент, диригування, історія музики, сольфеджіо, теорія музики, гармонія, поліфонія, аналіз музичних форм тощо). Здобуття знань із музично-теоретичних дисциплін вимагає їхнього закріплення в уміннях і навичках

практичного застосування, що постають своєрідною передумовою формування комунікативної культури майбутнього диригента. Вагомим вектором удосконалення комунікативної культури майбутнього диригента оркестру є володіння після закінчення мистецького закладу музичної педагогіки, особливостей методики та психолого-педагогічних знань.

Організація процесу формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу в освітніх закладах мистецького спрямування супроводжується дотриманням його розвивального вектора, а також урахуванням специфіки індивідуального засвоєння здобувачами професійних знань, умінь і навичок. З огляду на це зміст освіти загалом і методи формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу зокрема мають відповідати сучасним вимогам до професійної підготовки диригентів і бути спроєктовані на особистісні якості й індивідуальні особливості саморозвитку таких фахівців.

На сьогодні заклади вищої мистецької освіти працюють над поглибленням міждисциплінарних та інтеграційних процесів, оскільки предметний підхід у змісті навчання зумовлює поверховість знань із різних наукових галузей, а відтак створює умови для підготовки фахівців із низьким професійним рівнем. Прикметно, що серед пріоритетних напрямів удосконалення освітнього процесу в закладах мистецької освіти фігурує формування комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрового колективу, що передбачає розроблення оновленої системи підготовки названих фахівців, яка охоплює укладання навчального плану, робочих програми із фахових дисциплін, а також групових та індивідуальних занять тощо.

На думку Н. Єрмакової, удосконалення комунікативної культури диригента оркестрового колективу – це не тільки взаємодія в колективі, а й розвиток особистісного ставлення до культури виконання, здатність до розуміння та створення відповідних художніх образів, мистецько-творча самореалізація та професійне самовдосконалення [53]. Формування комунікативної культури майбутнього диригента також передбачає професійний саморозвиток, який сприятиме у майбутньому індивідуальному розумінню

засобів музичної виразності, основних прийомів гри на інструментах, певною мірою забезпечуватиме набуття ціннісних орієнтацій у професійному світогляді й уміння оперувати мистецтвознавчою термінологією [186]. Без перебільшення можна стверджувати, що від рівня комунікативної культури майбутнього диригента залежить ефективність злагодженої гри оркестрантів, налагодження доброзичливих взаємостосунків між ними та рівень індивідуальної духовної культури кожного учасника оркестрового колективу.

У такому ключі варто звернути увагу на запропоновану Г. Єржемським модель диригента-професіонала, що складається з умінь, навичок та особистісних якостей [50, с. 80]. Автор моделі вважає, що комунікативні процеси між диригентом та оркестрантами відіграють особливу роль і пов'язані з диригентським жестом, який постає носієм усіх керівних функцій. На наш погляд, модель формування комунікативної культури диригента оркестрового колективу може відображати такі структурні компоненти, як: мотиваційно-ціннісна, когнітивно-пізнавальна, особистісно-комунікативна та діяльнісно-креативна.

Мотиваційно-ціннісна компонента формування комунікативної культури диригента оркестрового колективу пов'язана із забезпеченням гуманізації професійної освіти, набуттям професійних умінь, навичок і наданням творчій діяльності особистісного сенсу. У проєкції мотиваційно-ціннісної компоненти диригентсько-оркестрова підготовка вимагає насамперед усвідомленого ціннісного ставлення до практичних занять, уваги до особистісних ідеалів. Мотивацію майбутніх диригентів оркестрового колективу доцільно пробуджувати, апелюючи до суспільної цінності майбутньої професії як основного мотиву здобуття знань. Відтак розвиток мотиваційної сфери музиканта співвідноситься з проблемою структурування, співвідношення й інтегрування цілей життєдіяльності та майбутньої музично-педагогічної діяльності [92]. Тільки такі умови актуалізують якісну підготовку майбутнього диригента оркестрового колективу до самопозиціонування як суб'єкта особистісного професійного зростання.

Так, знання, уміння та професійні навички майбутнього диригента оркестру мають складати одну нероздільну систему, що відображає найважливіші аспекти його професійної комунікативної культури. Орієнтир такої системи – професія сучасного диригента, який підготовлений за критеріями музично-педагогічної, психологічної підготовки та відзначається сформованими духовними цінностями для продукування високого рівня художності й естетики.

Найкращого результату в роботі з оркестровим колективом диригент може досягнути за умови спрямування процесу творчості в рідше демократичної співпраці та реалізації власної концепції твору. З такого приводу М. Гершковіч зауважує, що «диктаторський підхід» диригента навряд чи дасть якісний результат виконання художнього образу того чи того твору [35, с. 150].

Однією з найбільш цінних для роботи з оркестровим колективом якостей диригента є вміння спілкуватися, налагоджувати творчі зв'язки з оркестрантами, залучати їх до реалізації своїх художніх намірів, бо «хто не вміє спілкуватися з людьми, той не зовсім придатний до цієї професії», як стверджував Бруно Вальтер, видатний німецький диригент [24]. Принагідно додамо, що, крім спілкування, диригент оркестрового колективу повинен також уміти вибудовувати внутрішні творчі взаємозв'язки.

Когнітивно-пізнавальна компонента формування комунікативної культури диригента оркестрового колективу спроектована на знання з техніки диригування, методики роботи з оркестром, історії світової та української музики, аранжування оркестрових творів і власну інтерпретацію художніх творів. Українські вчені, наукові інтереси яких стосуються галузі музичної освіти та виховання (О. Олексюк [116], Г. Падалка [130], Г. Яковчук [213] та ін.), виявляють однаковість у баченні обсягу знань майбутнього диригента сучасного оркестрового колективу, необхідного для організації освітнього та творчого процесу на високому фаховому рівні. Йдеться про:

- пошук і накопичень знань про якісну роботу з оркестром;
- усвідомлення та знання специфіки виконання творів різних жанрів та епох;
- пошук новітніх знань і підходів, пов'язаних із роботою диригента;

- знання стилевих особливостей диригентсько-оркестрової діяльності;
- знання композиторських шкіл, відомостей із життя композиторів;
- музично-теоретичні знання;
- знання сучасних видів і технологій навчання;
- знання з психології та педагогіки;
- знання інструментування, аранжування та методики викладання диригування авторів сучасності.

Для майбутнього диригента оркестру знання, що не втілені у відповідні вміння та навички, не відіграють суттєвої ролі у формуванні комунікативної культури. Важливо, що з методико-теоретичного ракурсу вміння майбутнього диригента оркестрового колективу варто розглядати як самостійно набутий багаж знань, сформоване в ході професійної діяльності чи пов'язане із можливістю передання знань учасникам оркестрового колективу.

На думку А. Шенберга, «урок – це той вузловий пункт, де знання приводить до дії, а дія спирається на знання» [209, с. 140]. Тож у контексті когнітивно-пізнавальної компоненти формування комунікативної культури можна стверджувати, що майбутній диригент оркестрового колективу повинен мати професійні вміння та навички, що дають змогу якісно організувати діяльність оркестрового колективу на практичних заняттях, а також спрямувати її на постійне вдосконалення освітнього процесу.

Спілкування між оркестрантами та керівником оркестру уможливорює спільна контактна взаємодія. Підвалинами останньої виступають слуховий контакт, зорове сприйняття та психологічний (внутрішній) контакт. У ході роботи з оркестрантами диригент має послуговуватися професійними вміннями та навичками, які забезпечують організацію діяльності учасників оркестру, а також спрямування її на професійне вдосконалення. Йдеться, серед іншого, про вміння концентрувати увагу, підтримувати психічні контакти з оркестрантами та сприяти спільній комунікації, зосереджуючись на кожному учасникові колективу. В іншому разі, тобто за умови порушення стану загальної уваги оркестрантів щодо їхнього диригента, виникає ризик руйнації ефективної діяльності всього колективу.

Особистісно-комунікативна компонента формування комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрового колективу відзначається певною сформованістю вмінь та якостей, необхідних для розуміння майбутнім диригентом оркестрантів і навпаки. У найпростішому трактуванні комунікація в колективі потрібна для сприйняття й об'єктів професійної співпраці, й суб'єктів творчої діяльності.

Професійні комунікативні якості майбутнього диригента оркестрового колективу дають підстави стверджувати про дуальність статусу останнього як диригента оркестру та як «диригента» процесу спілкування. Відтак авторитет, репутація диригента оркестру повною мірою залежить від уміння спілкуватися й з окремими групами в оркестровому колективі, й із кожним його учасником. Дефіцит багажу знань для реалізації такого підходу можуть відчувати майбутні диригенти оркестрових колективів з недначним досвідом фахової діяльності.

У сукупності засобів педагогічної комунікації, які будуть сприяти розвитку комунікативної взаємодії майбутнього диригента оркестрового колективу, науковці виокремлюють такі основні види, як:

- форми передання інформації;
- поведінка людей та їхня діяльність;
- технічні засоби навчання;
- зовнішні фактори [32].

Учені також розрізняють два види комунікативних якостей взаємодії диригента з оркестровим колективом, як-от: вербальні (характеризують культуру мовного спілкування) та невербальні (окреслені вмінням використовувати емоційну культуру й управляти власним темпераментом).

Успіх професійного зростання майбутнього диригента оркестрового колективу детермінований актуалізацією механізмів чи характеристик, відтворення яких сприяє отриманню належного результату професійного спілкування майбутнього диригента з учасниками очолюваного ним оркестрового колективу.

Творча діяльність майбутнього диригента й учасників оркестру може супроводжуватися налагодженням зв'язків двох видів, а саме:

– суб'єкт-об'єктних (передбачає ставлення диригента до оркестрантів, як до об'єктів власної діяльності, оцінювання останніх на основі осмислення результату їхньої творчої діяльності, а відтак концентрування уваги майбутнього диригента на продукті діяльності без огляду на якості особистості, формування яких відбувається в ході розгортання означеного процесу);

– суб'єкт-суб'єктних (передбачає орієнтацію на спільні інтереси, зважаючи на поставлені цілей, наявні потреби та мотиви, результат якої – продуктивна творча діяльність, прищеплення моральних цінностей, тобто виховання артиста оркестру як особистості). У такому ключі Г. Макаренко наголошує, що саме чітке усвідомлення маестро неординарного потрійного часового виміру, в якому він перебуває на момент керування оркестром, значною мірою робить ефективним і плідним увесь процес взаємодії з творчим колективом [99].

На практиці доведено, що майбутні диригенти творчих колективів часто висувають на перший план завдання продуктивної діяльності, залишаючи без уваги завдання виховної.

Діяльнісно-креативна компонента формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу окреслює важливе значення для професійної діяльності останнього чинників, які впливають на його погляди та переконання, набуття професійного світогляду, а також відображають готовність до виконання завдань, що пов'язані з оркестрово-виконавською, організаційно-управлінською та концертною діяльністю оркестрового колективу [174]. Дана компонента розкриває специфіку підготовки майбутніх диригентів оркестрових колективів, спираючись на побудовану структуру комплексу музично-теоретичних дисциплін, які сприяють розвитку їхньої індивідуальної комунікативної культури. Із цього приводу О. Олексюк [118] зазначає, що змістова характеристика системи набуває реалізації на основі низки принципів, форм, методів та умов та з огляду на вікові особливості здобувачів вищої освіти, які навчаються в мистецьких закладах. Відтак, пріоритетною метою майбутніх диригентів, які навчаються на першому курсі вищого закладу освіти мистецького профілю, постає розвиток уявлення про специфіку

диригентсько-виконавської діяльності та його діяльнісно-креативної компоненти. Під час вивчення психолого-педагогічних і музично-теоретичних дисциплін майбутні диригенти ознайомлюються із широким спектром психічно-творчих процесів, притаманних практичній площині функціонування оркестрового колективу. Саме означений період навчання – це час закладання підвалин професійної діяльності майбутніх диригентів оркестрових колективів.

Особливе значення для формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу має його практична підготовка. Практика керування оркестровим колективом відзначається зорієнтованістю насамперед на створення власного стилю керування. Йдеться про самовдосконалення, остаточне самовизначення, а також підкріплення комунікативних можливостей емоційно-ціннісним ставленням до професії. Окрім практики, узагальнення професійного досвіду припадає на час підготовки до підсумкової атестації.

Діяльнісно-креативна компонента також охоплює види діяльності, вміння та навички, елементи опанування попереднього досвіду. Загалом компонента є відображенням дидактичного процесу, який, відповідно, набуває відображення у формах підготовки до диригентсько-виконавської діяльності.

У контексті діяльнісно-креативної компоненти формування комунікативної культури майбутнього диригента окреслюється вагома роль універсальності підготовки, що її забезпечує зв'язок останньої із системою суміжних наук. Слушність такого твердження увиразнює детермінованість теоретичної та методологічної основи професійної підготовки диригента інтеграцією певних гуманітарних, спеціальних і психолого-педагогічних дисциплін [186, с. 182].

Професійні знання, уміння, навички та музичні цінності мають складати цілісну систему, що охоплює основні аспекти формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу в процесі оркестрової підготовки. Тож саме діяльнісно-креативна компонента формування комунікативної культури диригента розкриває специфіку його підготовки й особливості оркестрових занять на основі комплексу дисциплін, що дає підстави стверджувати про побудову всіх елементів із засвоєння теоретичних знань і

практичної підготовки майбутнього диригента оркестру. Структуру організації диригентсько-оркестрової підготовки здебільшого складає комплекс відповідних дисциплін, які залежать від форм, принципів, методів і умов реалізації останньої з урахуванням специфіки освітнього процесу того чи того освітнього закладу мистецького спрямування [164].

Формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу відбувається завдяки засвоєнню музично-теоретичних знань, виробленню вмінь і навичок у царині диригентсько-оркестрового виконавства, що дають змогу організувати діяльність майбутніх диригентів на практичних заняттях з оркестрового класу, ансамблю, а також спрямувати її в річище вдосконалення освітнього процесу.

Під час вивчення музично-теоретичних і диригентсько-оркестрових дисциплін майбутній диригент оркестрового колективу набуває навичок чітко та стисло виражати свої думки за допомогою емоційного мовлення, жестів і міміки. Це значущо, позаяк цілеспрямоване використання диригентом усіх професійних умінь уможлиблює більш глибоке пізнання засобів педагогічної взаємодії з оркестровим колективом, що безпосередньо впливає на формування його комунікативної культури та сприяє вдосконаленню професійної майстерності як диригента оркестрового колективу.

Додамо, що для забезпечення якісної роботи з оркестрантами майбутній диригент оркестрового колективу повинен мати хороший мелодичний (дає змогу почути окрему партію) та гармонічний (уможлиблює розрізнення будь-якого ансамблевого співвідношення) слух.

Основною цінністю майбутнього диригента є професійні знання, а відтак здатність правильно ними послуговуватися для отримання максимального результату роботи з оркестрантами. Саме останнє мислиться своєрідною передумовою якісної взаємодії з учасниками оркестрового колективу та слугує для формування комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів.

У процесі набуття професійного досвіду майбутньому диригентові оркестру доцільно навчитися правильно висловлювати свої побажання щодо

виконання того чи того твору, створювати відповідну емоційну атмосферу [50]. Цілеспрямоване використання здобутих у ході навчання вмінь припускає вплив диригента оркестрового колективу на вдосконалення професійної майстерності оркестрантів.

Професійною якістю майбутніх диригентів також можна назвати вміння мобілізувати кожного учасника оркестру для реалізації його потенціалу та досягнення максимальної продуктивності творчої діяльності: будь-яке хвилювання оркестранти повинні сприймати як певний підйом чи приплив натхнення. Для цього майбутній диригент оркестрового колективу має бути самодисциплінованим і відзначатися психологічною витримкою. Відтак постає очевидним, що процес роботи з оркестром закономірно пов'язаний із формуванням елементів комунікативної культури всіх оркестрантів, визначенням індивідуальної спроможності створювати власну інтерпретацію художніх творів, здатністю сприймати стилістику різних епох, композиторів, осмислювати їх у своїй професійній діяльності.

Загалом *діяльнісно-креативна компонента* комунікативної культури майбутнього диригента передбачає здатність:

- діагностувати музичні задатки учасників оркестрового колективу;
- корегувати недоліки гри оркестрантів;
- планувати індивідуальну роботу з окремими учасниками оркестру та роботу в ансамблевих групах;
- сприяти розвитку музичного слуху оркестрантів (мелодичного та гармонічного);
- навчити самоаналізу художнього репертуару й індивідуальній інтерпретації.

У дослідженні компонентну структуру формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу з основними характеристиками кожної компоненти наводимо в таблиці 1.1

Творча діяльність майбутнього диригента оркестрового колективу розгортається шляхом розвитку та переосмислення індивідуальних

психологічних і фізіологічних властивостей, які створюють умови для найбільш якісного розкриття творчого потенціалу.

Розроблення в дослідженні компонентної структури процесу формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу уможливило визначення сутності комунікативної взаємодії майбутнього диригента з учасниками оркестрового колективу як інтегративного утворення в процесі диригентсько-оркестрової підготовки. Останнє постає результатом єдності всіх складників музичних здібностей майбутнього диригента, його ціннісних знань, умінь і навичок, навчально-практичної діяльності, мотивації та досвіду, що набувають вияву в ході практики диригентсько-оркестрової діяльності з індивідуальною здатністю до самовдосконалення та майбутньої самореалізації.

Таблиця 1.1

Формування комунікативної культури майбутнього диригента			
мотиваційно- ціннісна	когнітивно- пізнавальна	особистісно- комунікативна	діяльнісно- креативна
<i>мотивація</i>	<i>знання</i>	<i>взаємодія</i>	<i>досвід</i>

<p>стимулювання професійної мотивації; розвиток пізнавальної мотивації; закріплення позитивної професійної мотивації здобувачів; наявність професійного ідеалу та професійних цінностей.</p>	<p>накопичення системних фахових знань; усвідомлення ціннісної значущості диригентсько-оркестрової діяльності; пошук нових знань, пов'язаних із специфікою роботи з оркестровим колективом; знання стильових особливостей та специфіки виконання творів різних епох.</p>	<p>здатність діагностувати комунікативні здібності оркестрантів; передача фахових знань; творча взаємодія між диригентом та оркестрантами; розвиток комунікативних вмінь та навичок.</p>	<p>здатність діагностувати музичні здібності оркестрантів; корегування недоліків музичного розвитку учасників оркестрового колективу; планування й організація практичних уроків по оркестрових групах; розвиток музичних здібностей оркестрантів.</p>
--	--	--	--

Структура комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу, сформована в процесі диригентсько-оркестрової підготовки, відповідає змісту, меті та завданням, спроектованим на дотримання вимог до підготовки оркестрових диригентів на сучасному етапі. Формування комунікативної культури, а відтак ефективну взаємодію майбутнього диригента з учасниками оркестрового колективу забезпечує засвоєння комплексу музично-теоретичних дисциплін і циклу диригентсько-оркестрової підготовки.

З огляду на це можна зауважити, що збагачення змісту диригентсько-оркестрової освіти як фундаменту формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу ґрунтується на поглибленому опануванні історико-теоретичних, виконавських, аксіологічних і методичних знань.

Упродовж останніх років процес формування комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів увиразнює наявність певних

суперечностей між накопичуваною новітньою інформацією в царині диригентсько-оркестрового мистецтва та збільшенням наукових досліджень, присвячених проблемі комунікативної взаємодії майбутніх диригентів. Результати розв'язання окреслених суперечностей стануть у нагоді під час корегування навчальних планів спеціальних оркестрових дисциплін.

Як підсумок вищевикладеного зазначимо, що для формування комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів важливим є не відокремлене вивчення музично-теоретичних, психолого-педагогічних і спеціальних дисциплін, а комплексне їх опрацювання на основі інтеграції.

Висновки до першого розділу

Аналіз проблеми формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу слугував підставою для констатації про відображення в наукових працях переконливого досвіду трактування таких понять, як: «розвиток», «формування», «оркестр», «культура», «комунікація», «комунікативна культура». Осмислення творчих доробків учених царини оркестрово-диригентського мистецтва уможливило розкриття змістового наповнення спектра засадничих для роботи понять, як-от: «комунікативна культура», «професійна комунікативна культура», «комунікативна культура майбутнього диригента оркестрового колективу», а також окреме висвітлення проблеми підготовки майбутнього диригента на базі фахових і вищих закладів освіти, яку взято за основу процесу формування комунікативної культури диригента оркестрового колективу.

У дисертації поняття «комунікативна культура» фігурує як співвідносне зі сформованістю у майбутнього диригента професійних якостей, використання яких під час практичних занять з оркестровим колективом буде найбільш ефективним.

Відомо, що терміном «комунікативна культура» оперують у різних сферах професійної діяльності, тоді як термінологічне сполучення «комунікативна

культура майбутнього диригента оркестрового колективу» стосується саме подальшої професійної діяльності диригента. Крім того, «комунікація» є терміном для використання в загальній сфері освіти та культури, а «комунікативна культура» постає показником найвищої міри професіоналізму педагога та диригента будь-якого колективу.

Комунікативна культура диригента передусім визначається його взаємодією з оркестрантами та спрямована на взаємозв'язок і взаєморозуміння з учасниками, налагодження доброзичливих суб'єкт-суб'єктних гуманних взаємин для досягнення високого художнього рівня продукування музичних творів і здатності учасників до створення художніх образів.

В основі формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу лежить зосередженість не на вивченні фахових дисциплін, а на набутті цілісної системи знань, умінь і навичок, які зорієнтовані на потреби майбутнього диригента оркестрового колективу.

Дослідження специфіки роботи диригента з оркестровим колективом увиразнило бачення професійної діяльності диригента як сукупності організаційних, навчальних, виховних і творчих завдань, які мають різну структуру, проте одночасну реалізацію на практиці. З огляду ж на те, що творчі задуми диригента оркестрового колективу можна реалізувати лише за умови спілкування з колективом, для професійної підготовки майбутнього диригента останнє має значення не лише методу організації диригентсько-оркестрового виконавського процесу, а й процесу самореалізації, самопізнання та розширенням особистого досвіду роботи з оркестровим колективом, що в майбутньому мотивує до усвідомлення й осмислення професійної діяльності.

Констатовану в дослідженні універсальність комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу уможлиблює її спроектованість на певний спектр суміжних наук. Підтвердженням цього виступає безсумнівна потреба інтеграції гуманітарних і психолого-педагогічних наук для професійного формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу.

Пропоноване в дисертації наукове бачення сутності процесу формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу полягає в структуруванні такого на *мотиваційно-ціннісну, когнітивно-пізнавальну, особистісно-комунікативну та діяльнісно-креативну* компоненти.

Загалом процес гуманітаризації професійної підготовки майбутніх диригентів вимагає забезпечення на всіх освітніх рівнях (молодший бакалавр, бакалавр, магістр). Відтак саме творча самореалізація, адаптація до нових умов педагогічної та науково-дослідної діяльності уможливить змістовне та процесуальне формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу для досягнення високого фахового рівня випускників середніх і вищих освітнім закладам мистецького спрямування.

РОЗДІЛ 2

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ДИРИГЕНТА В ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

2.1. Діагностування рівнів сформованості комунікативної культури майбутнього диригента у процесі фахової підготовки

Логіка дисертаційного дослідження з проблеми формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу в процесі фахової підготовки передбачає організацію і проведення педагогічного експерименту.

Педагогічний експеримент «є певним комплексом методів дослідження, який забезпечує науково-об'єктивну та доказову перевірку правильності обґрунтованої на початку дослідження гіпотези. Він дозволяє глибше, ніж інші методи, перевірити ефективність тих чи інших нововведень у навчанні та вихованні, порівняти значення різних факторів у структурі педагогічного процесу й обрати найкращі (оптимальні) їх поєднання для відповідної ситуації, виявити належні умови реалізації певних педагогічних завдань» [178, с.122-123].

У нашому випадку педагогічний експеримент складався з констатувального, формувального і контрольного, мета кожного з яких реалізувалася відповідно до чітко окреслених завдань.

Мета констатувального експерименту полягала у визначенні вихідного рівня сформованості комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу.

Завдання експерименту:

- визначити експериментальну базу дослідження;
- сформувати експериментальну і контрольну групи для його проведення;

- обґрунтувати і розробити структуру комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу, розробивши критерії і показники і рівні її сформованості;
- розробити діагностичний інструментарій для проведення вихідної діагностики;
- провести вихідну діагностику і здійснити опис інтерпретації результатів проведеного констатувального експерименту.

Ми визначили такі методи дослідження для належної організації і проведення констатувального експерименту: педагогічне спостереження, педагогічні бесіди; анкетування, тестування та інтерв'ювання респондентів; педагогічний експеримент; діагностика рівнів сформованості комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу для виявлення недоліків і обґрунтування гіпотези дослідження; аналіз і статистичне опрацювання отриманих даних.

Констатувальний експеримент, який тривав упродовж 2017-2018 років, був організований на базі таких закладів вищої освіти України: Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка, Рівненського державного гуманітарного університету. Загальна кількість учасників експерименту – 384 респонденти. Експериментальна група налічувала 181 респондента, контрольна група – 203 респонденти.

Окреслені нами завдання виконувалися поетапно й послідовно.

Оскільки розробка структури будь-якого педагогічного явища передбачає здійснення теоретичного аналізу, то, розробляючи структуру комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу, ми враховували, що комунікативна культура майбутнього диригента оркестрового колективу визначається його взаємодією з оркестрантами та спрямована на взаємозв'язок і взаєморозуміння з учасниками, налагодження доброзичливих суб'єкт-суб'єктних гуманних взаємин для досягнення високого художнього рівня продукування музичних творів і здатності учасників до створення художніх образів. Вона передбачає сформованість особистісних та професійних якостей,

які, поєднуючись з певними цінностями та знаннями, забезпечують переконливе донесення до оркестрантів інформації про виконувані твори, обґрунтування власної думки, оцінювання художнього рівня виконавства, орієнтацію у матеріалі та надання вихованцям ціннісних установок і порад.

Відображенням результативності процесу формування комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрового колективу в дисертації вважаємо рівні сформованості у них комунікативної культури, визначені за допомогою низки *критеріїв і показників*, які відповідають таким компонентам у структурі комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу: мотиваційно-ціннісному, когнітивно-пізнавальному, особистісно-комунікативному, діяльнісно-креативному.

Мотиваційно-ціннісний компонент передбачає сформованість у респондентів мотивації до оволодіння професією диригента оркестрового колективу.

Когнітивно-пізнавальний компонент – відображає рівень володіння системою фахових (предметних, психологічних, методичних) знань, необхідних для роботи диригентом оркестрового колективу.

Особистісно-комунікативний компонент – передбачає сформованість уміння встановлювати педагогічно доцільну комунікацію з учасниками оркестрового колективу, що ґрунтується на особистісних якостях, професійних умениях та навичках у практичній діяльності, розвинене рефлексивне мислення, індивідуальний пошук в творчості, самовдосконалення.

Діяльнісно-креативний компонент – виражає готовність майбутніх диригентів до виконання організаційно-управлінських, музично-педагогічних і концертно-творчих завдань у процесі роботи з оркестровим колективом.

У контексті розгляду критеріїв сформованості комунікативної культури С. Сисоєва виокремлює спрямованість особистості на творчу діяльність, а саме – її характерологічні особливості [182], уміння, творчі індивідуальні особливості психічних процесів.

Загалом критерії уможливають не лише виявлення й оцінювання рівня сформованості того чи того явища, а й простеження динамічного розвитку

процесу, що підлягає дослідженню. О. Олексюк, зокрема, оперує у своїй роботі поведінковими, нормативно-регулятивними й афективними критеріями розвитку [120]. О. Рудницька ж зазначає, що будь-яке дослідження припускає встановлення конкретних недоліків і побудову педагогічної схеми розвитку в конкретному напрямі науки [155].

На думку О. Олексюк [120], процес професійної підготовки уможливорює застосування трьох основних видів критеріїв – афективних, поведінкових і нормативно-регулятивних, що об'єднані властивостями, характерними показниками та проєктують процес творчої діяльності

Натомість, В. Орлов [123] у своїх напрацюваннях вибудовує систему критеріїв від загальних (емоційно-мотиваційні, поведінково-процесуальні та нормативно-регулятивні) до часткових, що постають на компонентній структурі того чи того наукового дослідження.

На переконання О. Рудницької, для діагностування художнього розвитку особистості видається слушним послуговуватися трьома групами критеріїв, як-от [155]:

1) критерії «естетичної оцінки мистецьких творів, співпереживання і образів, аналізу та власної інтерпретації»;

2) ті, які відповідають за «досвід та спілкування з мистецтвом, художньо-естетичний світогляд та риси поведінки у будь-яких ситуаціях художнього спілкування»;

3) критерії «самооцінки індивідуального ставлення до мистецтва».

Критерії, що висвітлюють динаміку розвитку комунікативної культури диригента оркестрового колективу на основі самооцінювання та самопізнання, створення й набуття особистого професійного досвіду в ході диригентсько-оркестрової діяльності, на зрізі виконавсько-педагогічної, мотиваційної та когнітивної сфер діяльності майбутнього диригента постає інтегральною єдністю, що забезпечує цілісність досліджуваного утворення.

Логіка виокремлення критеріїв передбачає врахування ідей видатних учених (С. Максименко [103], І. Бех [6]) про позиції індивідуального розвитку а також засадничі положення з психології (О. Отич [127], М. Романенко[125]).

Передумовою добору критеріїв сформованості комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу виступало опрацювання пласту студій музично-педагогічного спрямування, присвячених музично-естетичному сприйняттю (О. Рудницька) [155], формуванню духовного потенціалу здобувачів вищої освіти (О. Олексюк) [117], професійній підготовці диригента оркестрового колективу в закладах вищої освіти мистецького спрямування (Я. Сверлюк) [175] тощо.

Показник – це якісна або кількісна характеристика, необхідна для оцінення властивості або сукупності властивостей об'єкта [79].

За результатами теоретичного аналізу поняття ми визначили такі критерії та показники сформованої комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу:

Мотиваційно-ціннісний критерій: вмотивованість на оволодіння фахом диригента оркестрового колективу.

Показники: професійна зацікавленість у розвитку оркестрово-виконавської діяльності, мотивація до удосконалення виконавської майстерності, прагнення до професійного розвитку і вдосконалення набутих знань і вмінь щодо поліфункціональності діяльності майбутнього диригента; розуміння значення майбутньої професії в соціумі, інтерес до пізнання оркестрового виконавства та його основних цінностей. Ці показники вважаємо найважливішими для професійної орієнтації здобувачів освітніх закладів мистецького спрямування в оволодінні фахом майбутнього диригента оркестрового колективу.

Когнітивно-пізнавальний критерій: повнота знань, їх усвідомлення.

Показники: володіння респондентами знаннями з фахових дисциплін, диригентсько-виконавчим мистецтвом, що передбачає усвідомлення вимог до виконання оркестрових партій, стадій і форм проведення репетиційного процесу в оркестрі, творчих підходів диригента до втілення художніх завдань оркестрового виконання; знання інформаційних музичних технологій; розуміння якісного добору репертуару для оркестрового колективу з огляду на його технічні та вікові можливості.

Особистісно-комунікативний критерій: ставлення до учасників

оркестрового колективу.

Показники: сформованість знань і вмінь вербальної комунікації (мотиваційна спрямованість на активізацію учасників оркестрового колективу, переконливість) і невербального спілкування (мануальна техніка, міміка); врахування психологічних та вікових особливостей учасників оркестрового колективу; здатність до рефлексії в досвіді проведення групових оркестрових занять; уміння добирати оптимальні засоби педагогічної взаємодії з учасниками оркестрового колективу і здійснювати педагогічну підтримку та супровід учасників оркестрового колективу.

Діяльнісно-креативний критерій: ініціативність, творча активність і креативність.

Показники: використання в практичній діяльності загально-оркестрових виконавських умінь, навичок музично-виконавського аналізу оркестрової партитури та музичних творів; здатність сприяти розвитку оркестрового виконавства в учасників колективу й удосконалення ансамблевої гри; уміння організовувати диригентсько-оркестровий процес з огляду на психологічні та вікові особливості його учасників; уміння аналізувати професійні концертні виступи колективу.

Розроблені нами критерії корелюються з показниками, вони є об'єктивними і валідними, відображають динаміку сформованої комунікативної культури майбутнього диригента.

Показники, що висвітлюють динаміку розвитку комунікативної та виконавської культури диригента оркестрового колективу на основі самооцінювання та самопізнання, створення й набуття особистого професійного досвіду в ході диригентсько-оркестрової діяльності, на зрізі виконавсько-педагогічної, мотиваційної та когнітивної сфер діяльності майбутнього диригента виступають інтегральною єдністю, що забезпечує цілісність досліджуваного утворення.

Вважаємо, що комплексна взаємодія компонентів, критеріїв і показників забезпечить якісне формування цього педагогічного явища.

Формування комунікативної культури майбутнього диригента

оркестрового колективу передбачає використання набутих раніше базових професійних умінь і навичок, що передбачають співвідношення, зіставлення об'єктивного та суб'єктивного, усвідомлення практичного досвіду, розвиток професійних умінь для набуття нових якостей і здібностей.

Розроблені нами критерії і показники уможливили нам визначити рівні сформованості комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу: низький, середній, достатній та високий.

Для низького рівня сформованої комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу характерна: незацікавленість майбутнього диригента оркестрового колективу до розвитку оркестрово-виконавської діяльності, відсутність професійної мотивації до оволодіння майбутньою професією; нерозуміння й неусвідомлення значення професії диригента оркестрового колективу в соціумі; у зв'язку з несформованістю системи знань з фахових дисциплін, диригентсько-виконавчого мистецтва, респондент не знає вимог до виконання оркестрових партій, стадій і форм проведення репетиційного процесу в оркестрі; у нього відсутні творчі підходи до втілення художніх завдань оркестрового виконання; він не використовує можливості інформаційних музичних технологій; не володіє умінням здійснювати якісний добір репертуару для оркестрового колективу з огляду на його технічні можливості та вікові особливості учасників оркестру; знання і вміння вербальної комунікації (мотиваційна спрямованість на активізацію учасників оркестрового колективу, переконливість) і невербального спілкування (мануальна техніка, міміка) не сформовані; здатність до рефлексії під час проведення групових оркестрових занять проявляється частково; уміння добирати оптимальні засоби педагогічної взаємодії з учасниками оркестрового колективу як і вміння здійснювати педагогічну підтримку та супровід учасників оркестрового колективу не проявляються; вміння аналізувати професійні концертні виступи колективу проявляється фрагментарно.

Для середнього рівня сформованої комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу характерна: фрагментарна професійна зацікавленість майбутнього диригента оркестрового колективу до розвитку

оркестрово-виконавської діяльності, слабо розвинена професійна мотивація до майбутньої професії і розуміння значення професії диригента оркестрового колективу в соціумі; у зв'язку з несформованістю системи знань з фахових дисциплін, диригентсько-виконавчого мистецтва, респондент слабо знає вимоги до виконання оркестрових партій, стадій і форм проведення репетиційного процесу в оркестрі, тому досить рідко використовує творчі підходи до втілення художніх завдань оркестрового виконання, як і можливості інформаційних музичних технологій у практичній діяльності; слабо володіє умінням здійснювати якісний добір репертуару для оркестрового колективу з огляду на його технічні можливості та вікові особливості учасників оркестру; знання і вміння вербальної комунікації (мотиваційна спрямованість на активізацію учасників оркестрового колективу, переконливість) і невербального спілкування (мануальна техніка, міміка) не сформовані; здатність до рефлексії під час проведення групових оркестрових занять проявляється фрагментарно; уміння добирати оптимальні засоби педагогічної взаємодії з учасниками оркестрового колективу як і вміння здійснювати педагогічну підтримку та супровід учасників оркестрового колективу проявляються фрагментарно; вміння аналізувати професійні концертні виступи колективу проявляється фрагментарно.

Достатній рівень сформованої комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу характеризується: професійною зацікавленістю майбутнього диригента оркестрового колективу до розвитку оркестрово-виконавської діяльності, достатньо розвиненою професійною мотивацією до майбутньої професії і розумінням ним місця і ролі професії диригента оркестрового колективу в соціумі; володіння знаннями з фахових дисциплін, диригентсько-виконавчого мистецтва, дають змогу майбутньому диригенту дотримуватися вимог до виконання оркестрових партій, стадій і форм проведення репетиційного процесу в оркестрі; проте уміння застосовувати творчі підходи до втілення художніх завдань оркестрового виконання, використовувати можливості інформаційних музичних технологій у практичній діяльності майбутнім диригентом проявляється не завжди; вимагає допомоги у здійсненні якісного добору репертуару для оркестрового колективу з огляду на

його технічні можливості та вікові особливості учасників оркестру; знання і вміння вербальної комунікації (мотиваційна спрямованість на активізацію учасників оркестрового колективу, переконливість) і невербального спілкування (мануальна техніка, міміка) сформовані на достатньому рівні; рефлексія під час проведення групових оркестрових занять проявляється не систематично; належним чином сформовані вміння добирати оптимальні засоби педагогічної взаємодії з учасниками оркестрового колективу, як і вміння здійснювати педагогічну підтримку та супровід учасників оркестрового колективу; певною мірою сформовані вміння аналізувати професійні концертні виступи оркестрового колективу.

Високий рівень сформованої комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу характеризується: професійною зацікавленістю майбутнього диригента оркестрового колективу до розвитку оркестрово-виконавської діяльності, високо розвиненою професійною мотивацією до майбутньої професії і розумінням місця і ролі професії диригента оркестрового колективу в соціумі; володінням системою знань з фахових дисциплін, диригентсько-виконавчого мистецтва дозволяють майбутньому диригенту чітко дотримуватися вимог до виконання оркестрових партій, стадій і форм проведення репетиційного процесу в оркестрі, застосовувати творчі підходи до втілення художніх завдань оркестрового виконання, ефективно використовувати можливості інформаційних музичних технологій у практичній діяльності; майбутній диригент систематично здійснює якісний добір репертуару для оркестрового колективу з урахуванням технічних можливостей оркестру і вікових особливості його учасників; володіє знаннями і вміннями вербальної комунікації (мотиваційна спрямованість на активізацію учасників оркестрового колективу, переконливість) і невербального спілкування (мануальна техніка, міміка); характерний постійний прояв рефлексії під час проведення групових оркестрових занять; систематично проявляє вміння добирати оптимальні засоби педагогічної взаємодії з учасниками оркестрового колективу, як і вміння здійснювати педагогічну підтримку та супровід учасників оркестрового колективу; належним чином сформовані вміння аналізувати

професійні концертні виступи оркестрового колективу. Диригент оркестрового колективу з високим рівнем сформованості комунікативної культури вирізняється індивідуальним розвитком особистісних і рефлексивно-інтелектуальних форм, які підкреслюють і вдосконалюють особистісну й інтелектуальну рефлексію.

Для отримання більш вірогідних даних і виконання об'єктивного аналізу ми розробили спеціальну методику педагогічного діагностування з урахуванням визначених нами критеріїв і показників. Остання припускала оперування такими методами діагностування, зокрема: активної наукової діяльності; анкетування, тестування; експертне оцінювання; спостереження за діяльністю респондентів на окремих заняттях; самооцінювання й удосконалення творчих завдань.

З метою з'ясування початкового рівня сформованості комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу ми розробили пакет авторських діагностичних методик з урахуванням визначених нами критеріїв і показників до кожного з компонентів: «Діагностичний інструментарій стану формування комунікативної культури у здобувачів вищої освіти за мотиваційно-ціннісним критерієм» – додаток А.1; «Діагностичний інструментарій стану розвитку комунікативної культури у здобувачів вищої освіти за когнітивно-пізнавальним критерієм» – додаток А.2; «Діагностичний інструментарій стану розвитку комунікативної культури у здобувачів вищої освіти за особистісно-комунікативним критерієм» – додаток А.3; «Діагностичний інструментарій стану формування комунікативної культури у здобувачів вищої освіти за діяльнісно-креативним критерієм» – додаток А.4; адаптована «Методика «Самооцінювання комунікативної культури» – додаток Б; адаптована «Методика «Комунікативна культура для саморозвитку» – додаток В.

З огляду на потребу розкриття в дослідженні рівня мотивації як фундаменту засвоєння професійних знань і вмінь експериментальне визначення рівня сформованості *мотиваційно-ціннісного компоненту* комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу передбачало проведення тестового опитування респондентів, виконання пошукових самостійно-творчих завдань з опрацювання та відбору художньо-оркестрового

репертуару за допомогою сучасних комп'ютерних програм, а також диригентсько-виконавського аналізу творів і висвітлення їхнього *мотиваційно-ціннісного* значення.

Увиразнює мотиваційний аспект вибору професії диригента оркестрового колективу соціальна роль останньої, на якій позначається стратифікація оркестрових колективів за складом (духові, симфонічні, народні, естрадно-симфонічні, оркестри з використанням новітніх електронних інструментів тощо) та призначенням (при ЗВО, закладах позашкільної освіти, муніципальні, військові, приватні, оркестри державного значення).

У ході дослідження охоплені експериментом майбутні диригенти оркестрових колективів відзначали, що художній репертуар сьогодення вирізняється різноплановою мелодичною лінією, різними за складністю видами акомпанементу та багатогранністю технічних і поліфонічних композиторських прийомів. Під час опитування здобувачі стверджували, що добір репертуару оркестрового колективу здебільшого залежить від концертної діяльності та професійної спрямованості. Тому художні твори, що входять до репертуару того чи того оркестрового колективу, потрібно добирати з огляду на тематичні особливості свята чи концертного заходу. У межах диригентсько-виконавського аналізу окремих художніх творів здобувачі вказували на відповідні технічні можливості учасників оркестрового колективу, композиторську ідею художнього змісту твору, а також ритмічні, динамічні й ансамблеві труднощі виконання окремих інструментів.

Експеримент, серед іншого, дав змогу встановити, що зі значної кількості сучасних композиторів, які пишуть художні твори для різних оркестрових колективів, дехто зі здобувачів вищої освіти знає тільки М. Шнайдера, Л. Колодуба, а окремі взагалі не спроможні назвати жодного. Із переліку великих оркестрових творів українських композиторів майбутні диригенти оркестрових колективів згадали «Вступ до опери «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, «Мелодію для скрипки з оркестром» М. Скорика, оркестрову обробку «Щедрика» М. Леонтовича, проте не вказали жодної конкретні назви нових творів композиторів сучасності.

Загалом письмове тестування за допомогою використання інноваційних технологій і музично-теоретичного програмного забезпечення уможливило оцінку здатності здобувачів добирати оркестровий репертуар так: 62,55% осіб продемонстрували низький рівень, 20,45% осіб – середній, 11% осіб – достатній, 6% осіб – високий.

Експеримент охоплював виконання респондентами творчих завдань на предмет виявлення вміння встановлювати художню цінність твору, його вплив на духовний і культурний розвиток суспільства, що передбачали самостійне визначення на основі індивідуальних партитур оркестрових творів їхньої провідної ідеї. На тлі такої роботи опитувані здобувачі-майбутні диригенти не могли з'ясувати найважливішу цінність твору та схарактеризувати його вплив на емоційно-духовний і національно-культурний розвиток.

Загалом практичні завдання, спрямовані на з'ясування майбутніми диригентами оркестрових колективів художньої цінності окремих творів, оцінили так: 65% респондентів виявили низький рівень, 22,25% респондентів – середній, 7,25% респондентів – достатній, 5,5% респондентів – високий.

Для розучування та художнього оцінювання оркестрових творів майбутніми диригентами оркестру є важливим особистісне ставлення до загального змісту твору, засобів музичної виразності й емоційний відгук довколишніх на прослуханий оркестровий твір. Прикметно, що респонденти, які здобули максимальну кількість професійних умінь і навичок, змогли впоратися із поставленим завданням, тоді як більшість із опитуваних не мала відповідних знань і не змогла розкрити провідну ідею твору та його художній зміст. Тому здатність осягнути та визначити мотиваційно-ціннісне ставлення до оркестрових творів оцінили так: 82% респондентів мали низький рівень, 11,9% респондентів – середній рівень, 6,1% респондентів – високий.

Відтак результати проведеного констатувального експерименту слугували підставою для оцінки мотиваційно-ціннісного компоненту комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу в такому співвідношенні: 63% осіб – це майбутні диригенти з низьким рівнем підготовки, 21,08% респондентів – із середнім, 8,11% – з достатнім, 7,81% – з високим.

Дані оцінювання мотиваційно-ціннісного компонента сформованості комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів подано в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Стан сформованості мотиваційно-ціннісного компонента комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів за результатами констатувального експерименту (%)

Рівні	Високий рівень		Достатній рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%
ЕГ	21	11,60	24	13,26	43	23,76	93	51,38
КГ	24	11,82	32	15,76	55	27,09	92	45,32

Як бачимо, в обох групах превалює кількість респондентів, у яких мотиваційно-ціннісний компонент комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу сформований на низькому рівні – відповідно для 51,38% респондентів ЕГ і 45,32% – КГ. А це засвідчує те, що у них відсутня професійна мотивація до оволодіння майбутньою професією; вони не зовсім розуміють й усвідомлюють роль і значення професії диригента оркестрового колективу в соціумі, тому зустрічаються прояви незацікавленості майбутніх диригентів до розвитку оркестрово-виконавської діяльності.

Загалом, до високого рівня сформованості мотиваційно-ціннісного компонента комунікативної культури віднесено 11,60% респондентів ЕГ і 11,82% – КГ, до достатнього рівня – 13,26% респондентів ЕГ і 15,76% – КГ, до середнього рівня – 23,76% респондентів ЕГ і 27,09% – КГ, до низького рівня – 51,38% респондентів ЕГ і 45,32% – КГ.

Визначення рівня сформованості *когнітивно-пізнавального компонента* комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу передбачало діагностування охоплених експериментом респондентів.

Розглянемо результати діагностування. Так, на запитання про «сутність виконавської та комунікативної культури майбутнього диригента оркестру» більшість здобувачів не змогли дати конкретної відповіді, тоді як рівень знань і вмінь майбутнього диригента оркестрового колективу детермінований поліфункціональністю професії, що охоплює творчий, конструктивний і комунікативний аспекти.

У контексті когнітивно-пізнавальних критеріїв оцінювання увиразнюється значення для майбутнього диригента специфіки творчої діяльності оркестрового колективу, відповідного розуміння його призначення в соціумі, складання перспективного плану творчої діяльності, зважаючи на вікові, психологічні та фахові особливості учасників оркестрових колективів.

Під час опитування постало очевидним, що здобувачі, в основному, не ознайомлені з відмінностями роботи диригента з різними оркестровими колективами, зводячи обов'язки диригента до якісного проведення репетиційних занять і підготовки художнього репертуару до виступів. Прикметно, що більшість здобувачів вважає, начебто формувати їхній інтерес до оркестрового виконавства немає потреби, оскільки той уже є сформованим. Попри це, незначний відсоток респондентів визнає причетність їхньої безпосередньої участі у музично-оркестровій діяльності до розвитку професійних здібностей і формування музичного естетичного смаку в художній літературі.

Констатувальний експеримент, у частині аналізу робочих програм із дисциплін «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Музична теорія та практика», «Диригування», «Методика викладання фахових дисциплін», «Оркестрово-ансамблевий клас», «Музична педагогіка», «Оркестрово-ансамблеве виконавство», «Диригентсько-оркестрова практика», «Специфіка роботи з дитячим оркестровим колективом» передбачав увагу до міждисциплінарних зв'язків як таких, що у майбутньому сприятимуть розвитку комунікативних навичок і конкретного вміння використовувати комплексно фахові знання.

Загалом аналіз робочих програм із дисциплін «Диригування», «Методика викладання фахових дисциплін», «Оркестрово-ансамблевий клас», «Музична

педагогіка», «Оркестрово-ансамблеве виконавство», «Диригентсько-оркестрова практика» та ін. дав змогу нам дійти таких висновків:

- списки оркестрових художніх творів побудовано без урахування вікових, психологічних особливостей та професійної підготовки оркестрових колективів;
- робочі програми із вище названих дисциплін укладено відповідно до вимог проходження здобувачами педагогічної практики;
- через неналежну увагу викладачів до міждисциплінарних зв'язків спецкурсів здобувачі вищої освіти не усвідомлюють їхню наявність;
- дисципліни з музично-педагогічних та оркестрових напрямів не висвітлюють формування у майбутніх диригентів оркестру комунікативної культури, розкриваючи лише загальні положення диригентського фаху.

Поступове поєднання оркестрових і музично-теоретичних дисциплін сприяє формуванню комунікативних навичок, а відтак професійному розвитку майбутнього диригента. Тому підґрунтям для оволодіння знаннями, важливих для формування комунікативної культури майбутніх диригентів, виступають саама міждисциплінарні зв'язки.

Передбачене констатувальним експериментом опитування також стосувалося з'ясування рівня знань здобувачів із методики розучування художніх оркестрових творів, проте не увиразнило усвідомлення ними значущості елементарних комунікативних навичок диригента для спілкування з учасниками оркестрового колективу, знань з психології, педагогіки та вікових особливостей оркестрантів.

У ході експерименту для виявлення методичних і психолого-педагогічних знань респондентам пропонували такі запитання, як:

- Що має оцінити диригент оркестру – результати діяльності останнього чи його самостійність, активність, емоційну реакцію на художні твори?
- Чи повинен майбутній диригент, окрім музично-теоретичних знань, мати знання із психології та педагогіки?
- Яким зобов'язаний бути диригент оркестрового колективу, щоб своїми знаннями, поведінкою та прикладом сприяти прилученню різних за віком,

психологічними особливостями та професійним рівнем музикантів до оркестрового виконавства?

Відповіді на запитання про знання методики диригування оркестровим колективом, з інструментознавства, інструментування, психології, педагогіки та суміжних дисциплін музично-теоретичного спрямування оцінювали так: 52% респондентів продемонстрували низький рівень, 22,25% респондентів – середній, 18,5 респондентів – достатній, 7,25% респондентів – високий.

На запитання «Чи подобається вам знаходити додаткову інформацію з оркестрово-диригентської підготовки майбутніх диригентів та про їхні комунікативні навички у спілкуванні з оркестрантами?» більшість здобувачів відповіли, що не дуже. Потрібну інформацію здобувачі здебільшого знаходять в інтернеті, дехто – у методичній літературі. Прикметно, що окремі з опитаних взагалі переконані в непотрібності додаткової інформації з диригентсько-виконавського мистецтва.

У такому контексті варто зауважити, що майбутні диригенти оркестрових колективів, окрім навчального підручника «Основи диригентської техніки» (автор – Л. Маталаєва), майже не знають музично-теоретичної та методичної літератури з диригування. На заняттях по класу диригування більшість здобувачів вищої освіти працює за ксерокопіями художніх творів, які попередньо підготовлені викладачами. Тому можна стверджувати, що майбутні диригенти оркестрових колективів не провадять пошуків інформації для здобуття професійних знань, тож закономірно не мають практики роботи з новою методичною літературою з оркестрового диригування.

На запитання про набуття досвіду диригування та формування виконавської й комунікативної культури під час опитування отримали неоднозначні відповіді: окремі респонденти переконані, що навички диригента оркестру автоматично з'являються в ході практичної діяльності, інші зізнаються у відсутності досвіду роботи з оркестровим колективом.

З огляду на викладене вище набуття майбутніми диригентами професійних знань оцінили так: 60,2% респондентів виявили низький рівень, 20,05%

респондентів – середній рівень, 14,5% респондентів – достатній рівень, 5,25% респондентів – високий рівень.

Під час диригентсько-виконавського аналізу оркестрової партитури респонденти в основному зупинялися на стислому викладі автобіографії композитора та визначенні музичної форми твору. Як описати технічно складні для виконання місця твору, ніхто з опитаних не знав. Найгірше, що про методіку опрацювання диригентом динамічних, агогічних моментів і змін розміру твору майбутні диригенти оркестрових колективів навіть не згадали, а це є вкрай важливим елементом розвитку індивідуальної комунікативної культури кожного з них.

Загалом результати опитування щодо повного розбору диригентсько-виконавського аналізу партитури розкрили професійну потребу та значущість її поглибленого вивчення. Вміння самостійно аналізувати партитуру в дослідженні оцінювали так: 55,5% респондентів мали низький рівень, 23% респондентів – середній рівень, 17,2% респондентів – достатній рівень, 4,3% респондентів – високий рівень.

Підсумком оцінювання вихідного рівня сформованості когнітивно-пізнавального компоненту сформованості комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу стали такі показники: низький рівень сформованості комунікативної та виконавської культури – 77,65% респондентів, середній рівень сформованості комунікативної та виконавської культури – 16,7%, високий рівень сформованості комунікативної та виконавської культури – 5,65%. Дані про стан сформованості комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу наведено в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

**Стан сформованості когнітивно-пізнавального компоненту
комунікативної культури майбутнього диригента
за результатами констатувального експерименту (%)**

Рівні	Високий рівень	Достатній рівень	Середній рівень	Низький рівень
-------	-------------------	---------------------	--------------------	-------------------

Групи	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%
ЕГ	16	8,84	26	14,36	44	24,31	95	52,49
КГ	15	7,39	35	17,24	55	27,09	98	48,28

Отже, в обох групах превалює кількість респондентів, у яких когнітивно-пізнавальний компонент комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу сформований на низькому рівні – відповідно для 52,49% респондентів ЕГ і 48,28% – КГ. А це свідчить про те, що вони не володіють знаннями з фахових дисциплін, диригентсько-виконавчим мистецтвом, що передбачає розуміння й усвідомлення вимог до виконання оркестрових партій, стадій і форм проведення репетиційного процесу в оркестрі, використання творчих підходів диригента до втілення художніх завдань оркестрового виконання; вони не володіють знаннями і навичками роботи з інформаційними музичними технологіями; не володіють знаннями і навичками щодо якісного добору репертуару для оркестрового колективу з урахуванням технічних можливостей оркестру та вікових особливостей його учасників.

У цілому, до високого рівня сформованості когнітивно-пізнавального компоненту комунікативної культури віднесено 8,84% респондентів ЕГ і 7,39% – КГ, до достатнього рівня – 14,36% респондентів ЕГ і 17,24 % – КГ, до середнього рівня – 24,31% респондентів ЕГ і 27,09 % – КГ, до низького рівня – 52,49% респондентів ЕГ і 48,28% – КГ.

Отримані в ході констатувального експерименту результати, що стосуються сформованості комунікативної культури диригента оркестрового колективу, дають підстави стверджувати, що майбутні диригенти не знають:

- а) методики розучування художнього оркестрового твору;
- б) методичних прийомів для опрацювання агогіки, динамічних відтінків, штрихів, оркестрового «тутті» й окремих сольних місць;
- в) відповідних навичок практичної роботи з оркестровим колективом;
- г) назв основних розділів для написання диригентсько-виконавського аналізу;

д) навчально-методичної та музично-теоретичної літератури з диригентсько-оркестрового виконавства;

е) навичок роботи з новітніми програмами для комп'ютерного аранжування й інструментування.

Для перевірки стану сформованості *особистісно-комунікативного компоненту* комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу та розкриття індивідуальних комунікативних якостей у дослідженні послуговувалися авторськими методами діагностування – творчими завданнями, анкетами й опитувальними листами. Результати застосування останніх оцінювали на основі критеріїв і рівнів сформованості комунікативної культури майбутніх диригентів.

Письмове опитування, проведене в ході експерименту, розкрило бачення більшістю опитуваних здобувачів майбутнього диригента оркестрового колективу як доброго, щирого, уважного, активного, творчого, емоційного, культурно вихованого фахівця, що демонструє такі якості в ході роботи з творчим колективом, фахівця із сформованими знаннями і вміннями вербальної комунікації (мотиваційна спрямованість на активізацію учасників оркестрового колективу, переконливість) і невербального спілкування (мануальна техніка, міміка); який враховує психологічні та вікові особливості учасників оркестрового колективу; уміє добирати оптимальні засоби педагогічної взаємодії з учасниками оркестрового колективу і здійснювати педагогічну підтримку та супровід учасників оркестрового колективу.

На переконання незначної частини респондентів, диригент оркестрового колективу також має бути мобільним і самостійним, уміти ухвалювати важливі рішення, створювати сприятливі умови для праці та знаходити психологічний контакт з учасниками оркестру.

Для учасників будь-якого оркестрового колективу диригент повинен бути беззаперечним авторитетом, здатним зацікавлювати та мотивувати до розбору, опрацювання та кращого індивідуального виконання художніх творів, ставати в цьому належним прикладом. Завдання диригента, серед іншого, охоплюють демократичне ставлення до учасників оркестрового колективу, пояснення їм

вимог і завдань, чітке висунення вимог до кожного оркестранта, окремих оркестрових груп та оркестру загалом.

Зазвичай учасники оркестрового колективу вимагають демократичного ставлення до себе, не виявляючи, втім, довіри до професійності диригента оркестру. Оркестранти вважають пріоритетним чинником відповідність музики, що її виконує оркестр, їхнім уподобанням. Тому частотними є ситуації втрати диригентом оркестрових колективів – через несформованість належного рівня комунікативної культури – авторитету та виникнення з огляду на це хаотичної поведінки окремих учасників.

У межах передбаченого експериментом письмового опитування постала очевидною значущість для формування особистісно-комунікативних критеріїв відповідної культури майбутнього диригента не лише авторитету диригента, а й уваги учасників оркестрового колективу, позитивних взаємостосунків з артистами оркестру, розуміння кожного музиканта та розвиток основних комунікативних здібностей (витриманість, доброзичливість, урівноваженість, досконалість спілкування). Окрім цього, майбутній диригент оркестрового колективу зобов'язаний виявляти організаторські здібності в ході, зокрема, позаурочних індивідуальних занять, відзначатися професійним музичним слухом, оперувати диригентсько-оркестровою технікою й акцентувати на роботі в оркестрових групах. За твердженням здобувачів вищої освіти, перелік індивідуальних комунікативних якостей, притаманних диригентові оркестрового колективу, охоплює гуманізм, любов до довколишніх, увічливість, доброту, естетичний зовнішній вигляд, організацію та мотивацію учасників оркестру, впевненість у своїй роботі. Попри це, ніхто з опитуваних не акцентував на значущості професійного та методичного вдосконалення майбутнього диригента, його рефлексивного мислення, артистичності, індивідуальності в ухваленні важливих рішень. Дані про стан сформованості комунікативної компоненти комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу представлено в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

**Стан сформованості особистісно-комунікативного компоненту
комунікативної культури майбутнього диригента
констатувального експерименту (%)**

Рівні	Високий рівень		Достатній рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%
ЕГ	18	9,94	27	14,92	45	24,86	91	50,28
КГ	22	10,84	35	17,24	49	24,14	97	47,78

Таким чином, в обох групах превалює кількість респондентів, віднесених до низького рівня сформованості особистісно-комунікативного компонента комунікативної культури майбутнього диригента як цілісного педагогічного явища – відповідно 50,28% респондентів ЕГ і 47,78 % – КГ. А це свідчить, про те, що вони погано володіють знаннями і вміннями вербальної комунікації (передбачає мотиваційну спрямованість на активізацію учасників оркестрового колективу) і невербального спілкування (передбачає володіння мануальною технікою, мімікою); не враховують психологічні та вікові особливості учасників оркестрового колективу, технічні можливості оркестру; у них фрагментарно проявляється рефлексія під час проведення групових оркестрових занять; у них не сформовані уміння добирати оптимальні засоби педагогічної взаємодії з учасниками оркестрового колективу, здійснювати педагогічну підтримку і супровід учасників оркестрового колективу.

Узагальнене значення стану сформованості особистісно-комунікативного компоненту комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу такі: до високого рівня віднесено 9,94% респондентів ЕГ і 10,34% – КГ, до достатнього рівня – 14,92% респондентів ЕГ і 17,24 %– КГ, до середнього рівня – 24,86% респондентів ЕГ і 24,14 % – КГ, до низького рівня – 50,28% респондентів ЕГ і 47,78% – КГ.

Для перевірки стану сформованості *діяльнісно-креативного компоненту* комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу

дослідження передбачало проведення опитування на тему «Історія виникнення та шляхи розвитку світового оркестрового мистецтва», а також виконання практичних завдань творчого характеру. Унаслідок опитування виявилось, що майбутні диригенти знають з історії оркестрового виконавства мінімальний обсяг матеріалу й не ознайомлені з історією та творчою діяльністю оркестрових кафедр на території України та за її межами. Майбутні диригенти оркестрових колективів назвали прізвища тільки відомих українських диригентів (М. Колесса, І. Карабиць, В. Бібик) та знані оркестрові колективи (Зразково-показовий оркестр збройних сил України, Національний симфонічний оркестр, Президентський оркестр). Про творчість інших колективів (муніципальні колективи при обласних центрах, «Lordofthesound», «Queen», «Brevis» та ін.), які безпосередньо впливають на розвиток і збагачення української культури, респонденти нічого не знають.

Практичне виконання експериментованими творчих завдань увиразнило використання майбутніми диригентами оркестрових колективів професійних умінь і навичок не комплексно, а окремо та з неповним розкриттям організаторських здібностей. Загалом результати сформованості діяльнісно-креативних критеріїв комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрового колективу оцінювали так: 64,1% респондентів – низький рівень, 16,32% респондентів – середній рівень, 11,6 % респондентів – достатній рівень, 7,98% респондентів – високий рівень.

Творчі самостійні завдання з перевірки стану сформованості діялісно-креативних критеріїв комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу, як-от: «Оркестрові вправи», робота з оркестровими групами, добір і написання оркестрового акомпанементу до мелодії за допомогою мультимедіа технологій, дали змогу встановити, що майбутнім диригентам оркестрових колективів не вистачає музично-теоретичних і методичних знань, а також досвіду саме у практичній діяльності (написання аранжувань художніх творів, власна інтерпретація, знання комп'ютерних програм для набору нот).

Із переліку сучасних мультимедійних програм, які використовують для інструментування й аранжування оркестрових партитур, майбутні диригенти найбільш ознайомлені з Finale та Sibelius. Утім прикметно, що під час практичних занять із читання партитур та інструментування здобувач вищої освіти в основному оперують програмою Finale на відміну від програми Sibelius, що її майже не застосовують для самостійної роботи.

З огляду на викладене вище результати оцінювання самостійних діяльнісно-креативних завдань із залученням технічних засобів мультимедіа є такими: 72,25% респондентів мають низький рівень, 12% респондентів – середній рівень, 8,6% респондентів – достатній рівень, 7,15% респондентів – високий рівень.

Проходження майбутніми диригентами практикуму роботи з оркестровим колективом розкрило те, що майбутні диригенти почуваються невпевнено перед оркестрантами, нездатні до формування власного бачення художнього твору чи продукування власної інтерпретації, неспроможні на вияв самостійності в ухваленні рішень. Зважаючи на те, що здобувачі здебільшого пропонували художні твори, технічно невідповідні рівню підготовки оркестрантів, виконання їх було задовільним, позбавленим технічних пасажів, із нечітко виконаною динамікою та злагодженістю оркестрових груп, що зумовлювало невиразність, нечіткість і беземоційність звучання.

Практикум, спрямований на визначення здатності майбутніх диригентів до співпраці з оркестровим колективом, оцінювали так: 71,3% респондентів продемонстрували мають низький рівень, 15,16% респондентів – середній рівень, 8,6% респондентів – достатній рівень, 4,94% респондентів – високий рівень.

Стан сформованості діяльнісно-креативного компоненту комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу відображає таблиця 2.4.

Таблиця 2.4

Стан сформованості діяльнісно-креативного компонента комунікативної культури майбутнього диригента за результати констатувального експерименту (%)

Рівні	Високий рівень		Достатній рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%
ЕГ	13	7,18	27	14,92	43	23,76	98	54,14
КГ	13	6,40	38	18,72	55	27,09	97	47,78

Як бачимо, в обох групах превалює кількість респондентів, віднесених до низького рівня сформованості діяльнісно-креативного компонента комунікативної культури майбутнього диригента як цілісного педагогічного явища – відповідно 54,14% респондентів ЕГ і 47,78% – КГ. А це значить, що респонденти не володіють навичками використовувати у практичній діяльності загально-оркестрові виконавські уміння, навички музично-виконавського аналізу оркестрової партитури та музичних творів; вони зустрічаються з великими труднощами щодо розвитку оркестрового виконавства в учасників колективу й удосконалення оркестрової гри; у них не сформовані уміння підбирати репертуар для оркестру, а також організувати диригентсько-оркестровий процес з урахуванням усіх аспектів функціонування оркестрового колективу; вони зустрічаються з великими труднощами при аналізі професійних концертних виступів колективу.

У цілому, до високого рівня сформованості діяльнісно-креативного компонента комунікативної культури віднесено 7,18% респондентів ЕГ і 6,40% – КГ, до достатнього рівня – 14,92% респондентів ЕГ і 18,72 % – КГ, до середнього рівня – 23,76% респондентів ЕГ і 27,09 % – КГ, до низького рівня – 54,14% респондентів ЕГ і 47,78% – КГ.

Результати проведеного констатувального експерименту слугували базисом для обчислення загального показника стану сформованості комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу.

Результативність сформованості комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу як цілісного педагогічного явища за результатами проведеного констатувального експерименту в ЕГ і КГ ми обчислювали за формулою

$$\frac{(N_1 + N_2 + N_3 + N_4)}{4}$$

де, N_1 – кількість респондентів, які віднесені до високого рівня сформованої комунікативної культури, N_2 – кількість респондентів, які віднесені до достатнього рівня сформованої комунікативної культури, N_3 – кількість респондентів, які віднесені до середнього рівня сформованої комунікативної культури, N_4 – кількість респондентів, які віднесені до низького рівня сформованої комунікативної культури, 3 – кількість рівнів ($p=4$).

Узагальнені результати вихідної діагностики рівнів сформованості комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу як цілісного педагогічного явища відображені в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Стан сформованості комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу як цілісного педагогічного явища за результатами констатувального експерименту (%)

Комунікативна культура майбутнього диригента оркестрового колективу як цілісне педагогічне явище	Групи	Високий рівень	Достатній рівень	Середній рівень	Низький рівень
	ЕГ	9,39	14,37	24,17	52,07
КГ	9,11	17,24	26,35	47,3	

Отримані результати представлені у вигляді гістограми (рис.2.1).

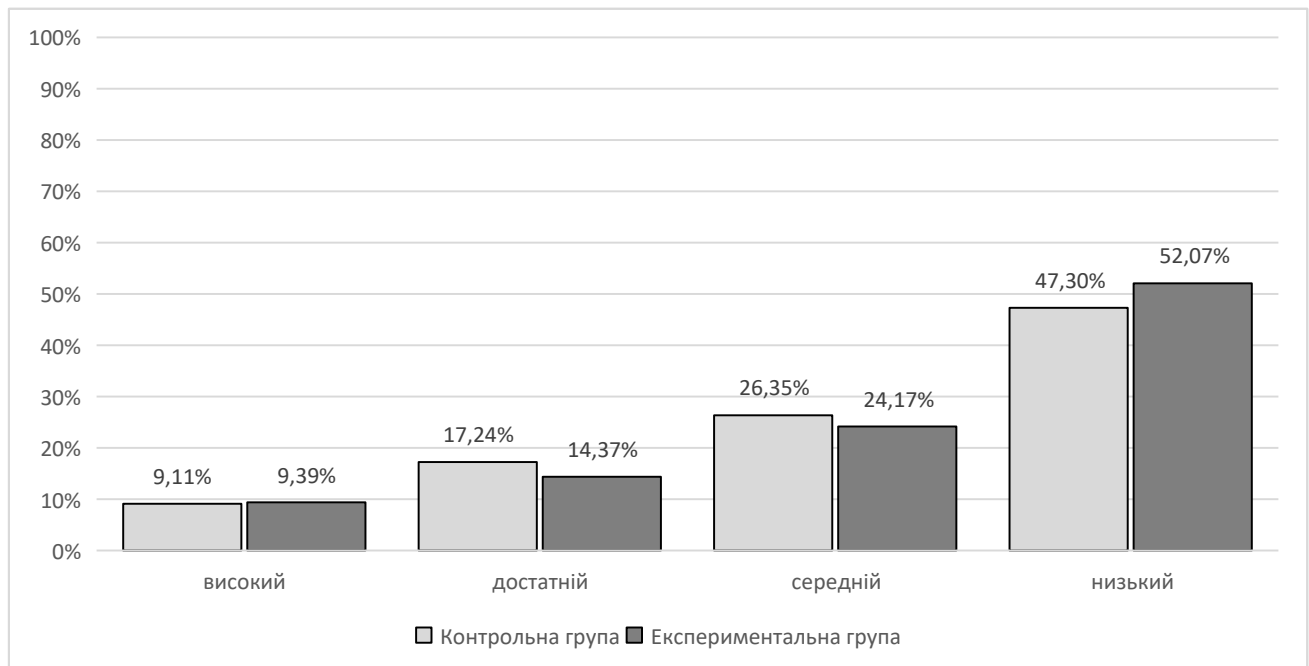

Рис.2.1. Гістограма стану сформованості комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу як цілісного педагогічного явища за результатами констатувального експерименту.

Високий рівень сформованої комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу характерний для 9,38% респондентів ЕГ і 9,11% – КГ, достатній рівень – відповідно для 14,37% респондентів ЕГ і 17,24% – КГ; середній рівень – відповідно для 24,17% респондентів ЕГ і 26,35% – КГ; низький рівень – відповідно для 52,07% респондентів ЕГ і 47,30% – КГ.

Як бачимо, в обох групах превалює кількість респондентів, віднесених до низького і середнього рівня сформованості комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу як цілісного педагогічного явища. Такі низькі показники ми пояснюємо тим, що респонденти обох груп навчаються на першому курсі, не всі вони мають базову музичну підготовку.

Такі результати стали підґрунтям для висунення гіпотези дослідження, сутність якої полягає в тому, що рівні сформованості комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу підвищуються за таких педагогічних умов: 1) розвиток мотивації майбутнього диригента оркестрового колективу до оволодіння комунікативною культурою в процесі навчання; 2)

діалогізація освітнього процесу в режимі «викладач – майбутній диригент оркестрового колективу» 3) використання практико-орієнтованого підходу у формуванні комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу.

2.2. Принципи та змістова характеристика формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу

На сучасному етапі для закладів вищої освіти мистецького спрямування залишається актуальною проблема добору педагогічних принципів провадження освітнього процесу для майбутніх диригентів оркестрового колективу як запоруки системного та послідовного засвоєння наукових здобутків з огляду на нерозробленість професійних вимог до освіти майбутніх диригентів оркестру та частково змісту диригентсько-оркестрової підготовки.

Реалізацію освітнього процесу уможливорює дотримання педагогічної закономірності, вибудованої на усвідомленні та визначенні педагогічних принципів. На сьогодні поняття «принцип» у науковій спільноті потрактовують як: засадниче положення певної наукової системи чи теорії, ідеологічного напрямку; основний закон будь-якої точної науки; переконання, норму або правило, яким керуються в житті чи в поведінці [25]. На думку І. Драча, принципи постають інструментальним відображенням педагогічної концепції, що представлена в категоріях діяльності; методологічним відображенням пізнаних законів і закономірностей [46].

У фаховій педагогічній літературі термін «принцип» часто фігурує як синонім терміна «підхід», який охоплює сукупність положень, що відповідають за педагогічну діяльність на практиці. Зважаючи на це, Г. Бондаренко пропонує класифікувати принципи на загальні та часткові, внутрішні й зовнішні [14].

Більшість учених послуговується тлумаченням педагогічного принципу як структурної одиниці педагогічної закономірності, що її свідомо розуміють через систематичність зв'язків. Проблему педагогічних принципів осмислювали в своїх роботах В. Мусієнко [122], І. Бех [7, с. 124–129], І. Зязюн [58], С. Смірнов

[188], О. Рудницька [154] й ін., а відтак обґрунтовували розмежування педагогічних принципів на соціально-педагогічні, педагогічні, соціальні, психологічні, виховні, дидактичні й інші закономірності та принципи. Представники наукової спільноти також розглядали сутність понять, їхній зміст крізь призму закономірності процесу навчання, дидактичних принципів (Ю. Бабанський), пояснення й обґрунтування принципів вищої освіти (Н. Кузьміна, А. Алексюк, О. Рудницька). Тому зрозуміло, що зміст педагогічних принципів спроектований на загальну стратегію розв'язання педагогічних проблем.

Принципи зі статусом вирішального щодо форми життєдіяльності людини положення мають нормативний вимір. На погляд І. Зязюна [58], педагогічні принципи створені для характеристики та розв'язання проблеми дії людини на основі проблеми професійного становлення фахівця.

Сучасний український мистецтвознавець і педагог О. Бузова вважає, що поняття принципу розкриває мету та завдання музичної освіти [19, с. 19]. Особливо важливим для вдосконалення музично-освітньої підготовки здобувачів вищих мистецьких навчальних закладів є забезпечення їхньої загальнохудожньої ерудиції. Виконанню цього завдання, як зазначає О. Бузова, слугує запровадження розробленого нею навчальної дисципліни «Музика і поліхудожнє виховання особистості», що містить навчально-методичні тексти з проблематики мистецького опанування поліхудожнього діалогу й педагогічної проєкції поліхудожніх знань.

Як складники системи засадничих вимог до фахівця принципи підготовки майбутнього диригента оркестрового колективу виконують організаційну, нормативну та регулятивну функції.

Організаційна функція відповідає за викладання дисципліни в оркестровому колективі, своєчасне виконання освітньої програми й організацію процесу професійного зростання всього творчого колективу.

Нормативна функція передбачає встановлення порядку вербального та невербального спілкування між майбутнім диригентом і учасниками оркестрового колективу, а також визначає зміст вищезгаданого спілкування в

ході диригентсько-оркестрової діяльності. Саме норми поведінки майбутнього диригента, що вимагають від нього певних дій, дають змогу впорядкувати та врегулювати його взаємодію з оркестрантами.

Регулятивна функція пов'язана з виконанням вимог, закладених у змісті принципу, а також окреслює професійну грань реалізації принципів підготовки майбутнього диригента. Основне завдання функції – набуття професійних знань і вмінь, а також докладання вольових зусиль і створення емоційного стану, зорієнтованого на відповідність до вимог принципу. Безумовно, змістом функції також постає результативність професійної взаємодії майбутнього диригента й учасників оркестрового колективу, а пріоритетом виконання завдань із системи підготовки є саме диригент (диригент оркестру, учасники, засоби та зміст підготовки).

У дослідженні із широкого спектра педагогічних принципів виокремлено найбільш дотичні до формування комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів. Проаналізуємо їх.

Принцип діалогічної взаємодії передбачає особливе суб'єктивне ставлення викладачів до здобувачів вищої освіти, які готуються до професійної діяльності майбутнього диригента оркестрового колективу, формування їхньої комунікативної культури, а також рівноправність і демократичність взаєностосунків між ними. Останнє відзначається діалогічністю спілкування викладачів і здобувачів для виникнення між ними суб'єкт-суб'єктних зв'язків і перетворення таких на міжособистісні взаємини диригента й оркестрантів, а також створення атмосфери для їхнього комунікативного взаємовпливу. Найважливішим завданням викладача для розвитку особистісних якостей майбутнього диригента є передання не тільки професійних знань, умінь і навичок, а й соціального досвіду, що прикметний переосмисленням індивідуального розвитку та формуванням комунікативної культури.

На сучасному етапі розвитку психолого-педагогічних наук напрацьовано низку підходів до вивчення комунікативної взаємодії та комунікативних якостей особистості, а саме: інтеракційний, інформаційно-комунікативний, нормативний, аксіологічний, семіотичний, соціально-практичний. У своїх

дослідженнях Н. Ничкало [114], В. Семиченко [181], С. Сисоєва [182], Т. Яценко [214] й ін. переконують, що представники педагогічних професій повинні бути розвиненими в своїй галузі, а також у професійному діалоговому спілкуванні.

У ракурсі бачення комунікативних властивостей викладача як сукупності індивідуальних властивостей фахівця, що позначаються на ефективності його професійної творчої діяльності та розвитку діалогічної комунікативної взаємодії (М. Обозов, Р. Кричевський, Я. Коломінський), майбутній диригент оркестрового колективу постає перед оркестрантами не тільки як диригент, а й як керівник процесу спілкування. Авторитет диригента повністю залежить від його здатності до комунікативного спілкування, зокрема вміння відчувати настрій кожного оркестранта й будувати з ним діалог. Для набуття професійного рівня комунікативних навичок діалогічного спілкування є важливим опанування його змістових і психологічних основ.

Н. Волкова зауважує, що рівень комунікативної культури визначає рівень продуктивності процесу діалогічної взаємодії суб'єктів [32]. З огляду на функції, що їх виконує педагог у ході комунікативного спілкування, вчена пропонує класифікувати їх на:

- 1) інформативні (трансльовані знання);
- 2) фактичні (підтримка та налагодження комунікативної взаємодії);
- 3) управлінські (організація освітнього процесу, а також набуття здатності до розвитку власних навичок і здібностей);
- 4) емотивні (тактовність, чутність, делікатність).

Окрім цього, у науковому середовищі розрізняють такі засоби діалогічної педагогічної комунікації, як: навчальні та наочні приладдя, поведінка й діяльність людей, невербальні форми передання інформації, засоби навчання та контролю, зовнішність людини. Саме діалогічна взаємодія увиразнює професійну значущість комунікативної культури майбутнього диригента.

Комунікативні якості майбутнього диригента набувають реалізації внаслідок актуалізації механізмів, які детермінують залежність від основного суб'єкта процесу творчої взаємодії – диригента – результату професійного комунікативного діалогу з учасниками оркестрового колективу. Тому спектр

комунікативних якостей, як-от емпатія, рефлексія, ідентифікація та децентрація, відповідають за встановлення індивідуального стану суб'єкта, без якого неможливий комунікативно-творчий діалог між диригентом оркестрового колективу та його учасниками.

Принцип диференційованого підходу зорієнтований на визначення особливостей функціонування, характеру та результату формування комунікативної культури майбутніх диригентів. Диференційований підхід до навчання уможливорює розподіл здобувачів на групи з огляду на рівень їхньої попередньої музичної підготовки, а також вікові та психологічні особливості, тобто – у контексті пропонованого дослідження – розмежування майбутніх диригентів із попередньою професійною музичною освітою (музичні училища, фахові музичні коледжі, училища культури і мистецтв) і майбутніх диригентів із професійною підготовкою на рівні музичної школи. Саме дотримання диференційованого підходу дає змогу здобувачам вищої освіти із недостатньою музичною підготовкою здобувати теоретичні знання та практичні навички, що потрібні для формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу. Основою принципу постає індивідуальний підхід, який спроектований на психологічні особливості здобувачів, а також соціальні умови виховання та фізіологічні якості. Без перебільшення можна стверджувати, що пріоритетними властивостями майбутнього диригента оркестрового колективу є індивідуальність і неповторність. Як зазначає Т. Смірнова [189], значущість особистісного підходу пов'язана із самотутністю майбутнього диригента, а також розумінням його індивідуальності як цілісної структури, що виступає інтегральним поєднанням особистості суб'єкта діяльності та його властивостей.

Принцип професійної рефлексії забезпечує розвиток майстерного керування оркестровим колективом завдяки аналізу та порівнянню власних дій з діями інших диригентів. Професійна рефлексія в такому разі є спрямованою на усвідомлення та переосмислення здобувачами власної поведінки, а відтак сприяє вдосконаленню критичного ставлення до своїх комунікативних умінь і

навичок, формує вміння бачити себе з боку оркестрантів і слухача, відчувати сприйняття кожного в залі, а також уміння оцінювати себе як фахівця.

В. Мовчан потрактовує поняття «рефлексія» як здатність конкретної людини опанувати вміння з певного виду діяльності та розгортати їх на основі власних творчих здібностей [110]. У вказаному контексті серед сукупності якостей, притаманних диригентові оркестрового колективу, професійна рефлексія постає пріоритетом, а якісне її застосовування в роботі дає підстави самоствердитися та самореалізуватися, що є виявом рівня індивідуального професійного розвитку.

Принцип соціалізації передбачає підготовку майбутніх диригентів до взаємодії з оркестровим колективом, плекання спільних із викладачами різних дисциплін інтересів, а також взаємозв'язки із соціальним середовищем. Для кожного майбутнього диригента такі кроки дотичні до своєрідного середовища, що охоплює історичні, культурологічні та загальнолюдські елементи розвитку. Це важливо, позаяк система формування комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів залежить від загальнокультурного становища соціуму, через яке диригентсько-оркестрове мистецтво зазнавало певних трансформацій (позитивних і негативних). Тому зрозуміло, що сформовані на основі загальносуспільних зв'язки навчально-творчого середовища видозмінюють загальний рівень колективної свідомості та колективної діяльності майбутніх диригентів оркестрових колективів.

За умов сьогодення загальну атмосферу освітнього закладу мистецького спрямування визначає професія диригента, що характеризується набуттям диригентсько-оркестрових навичок, детермінована професійною мотивацією, потребами й інтересами майбутніх диригентів, які представляють свою професію в соціумі. Окрім цього, міжособистісні стосунки, попередньо налагоджені між майбутнім диригентом та учасниками оркестрового колективу, слугують показником сформованості їхньої самооцінки, самовизначення, самопізнання та комунікативних умінь як рушійної сили для активної суспільно-творчої діяльності.

У своєму дослідженні Л. Левчук констатує, що підвалинами індивідуальності людини є її зв'язки з навколишнім світом, які набувають безпосереднього втілення під час їхньої практичної діяльності [90, с. 101]. В ході професійно-соціальної діяльності людини відбувається формування її особистісних професійних особливостей, які надалі визначають її поведінку та сферу фахової діяльності. Відтак зрозуміло, що закладання основних складників комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів, тобто потенціалу реалізації в соціумі, проходить саме під час фахової підготовки майбутніх диригентів оркестрових колективів. Остання, серед іншого, припускає формування особистісно-комунікативних, когнітивно-пізнавальних, діяльнісно-креативних та інших складників, які становитимуть базис самореалізації диригентів оркестру в майбутньому.

Соціалізація майбутніх диригентів оркестрових колективів має розгортатися із залученням їх до активного життя в соціумі, що набуде розвитку під час диригентсько-оркестрової підготовки та концертних виступів. У соціальному середовищі сучасний оркестровий колектив повинен цілісно відображати умови сьогодення шляхом створення в ньому атмосфери мотивації та зацікавленості, що зрештою забезпечуватиме формування естетичної та комунікативної культури майбутніх диригентів.

На думку О. Борисенко, у соціальному контексті естетична творчість особистості не має поставати ізольованою від творчості повсякденного життя, оскільки мистецтво у вихованні не може бути відірваним від активного життя особистості [15, с. 101].

За допомогою художніх творів творча грань практичної діяльності оркестрового колективу безпосередньо позначається на свідомості та почуттях кожного учасника оркестрового колективу, збагачуючи досвід колективного ансамблевого музикування, мотивуючи до диригентсько-оркестрової діяльності майбутніх диригентів оркестрових колективів у соціумі.

Принцип системності передбачає розгляд навчального механізму як складної динамічної системи, а саме – сукупності елементів, що створюють певну цілісність, єдність і вирізняються міцними взаємозв'язками. До

найважливіших системних принципів також належать: цілісність (взаємна детермінованість кожного елемента), структурність (розгляд системи крізь призму визначення її структурності) та взаємозалежність із зовнішнім середовищем.

У пропонованому контексті принцип системності спроектований на готовність майбутніх диригентів оркестрових колективів до диригентсько-оркестрової діяльності, що вирізняється взаємозалежністю й утворює єдність об'єктивних чинників, організованим педагогічним впливом і творчою активністю майбутніх диригентів.

Системний підхід у теорії та практиці наукового пізнання є одним із найбільш значущих методологічних принципів, що визначається напрямом, цілісністю та глибиною дослідницьких пошуків. Унікальність принципу системності полягає в тому, що у будь-якій сфері дослідження об'єкта потрібна конкретна логічна послідовність, яка спирається на попередньо опрацьований матеріал.

О. Ростовський [153] в узагальненій дефініції поняття «система» виокремлює такі елементи, як:

- ознака системи є елементом іще більшої системи;
- система створює особливу єдність із середовищем;
- система – це єдиний комплекс взаємопоєднувальних елементів;
- елементи системи, відповідно, постають системами нижчого порядку.

Проблема формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу як досить складна та багатогранна вимагає системного підходу до її вивчення, тобто простеження міждисциплінарних зв'язків між предметами музикознавства, педагогіки й інших суміжних наук, а також об'єднання в систему науково-методичних засад формування комунікативних умінь і навичок майбутніх диригентів оркестрових колективів.

Цілісний підхід до процесу формування комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів забезпечує його побудова на принципі послідовності та системності. Нехтування останньою в освітніх

зкладах мистецького спрямування може призвести до однобічності підходів, що на практиці не виявляють результативності.

Провідною ідеєю системності для формування комунікативних умінь і навичок майбутніх диригентів є ідея цілісності, що передбачає симбіоз зовнішніх факторів впливу майбутнього диригента оркестрового колективу, а також його мотивації до диригентсько-оркестрової діяльності.

Описані в дисертації педагогічні принципи уможливають окреслення тенденції до формування комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів на різних етапах навчання в закладах мистецької освіти. У ході визначення вищенаведених для прикладу принципів керувалися стандартами вищої освіти, а також переліком професійних вимог до освітніх закладів, що здійснюють підготовку фахівців мистецького профілю.

Модернізація мистецької освіти України супроводжується акцентуацією на поглибленому вивченні міждисциплінарних та інтеграційних процесів. За умов сьогодення важливе значення має предметний підхід до змісту навчання, що у межах творчого розвитку відображає вивчення спеціалізацій педагогічного профілю, а також підготовку фахівців із високим професійним рівнем. Пріоритетність предметного підходу до змісту навчання сприяє появі передумов підготовки майбутніх диригентів оркестрових колективів: формування комунікативної культури майбутнього в сьогоденні розгортається в закладах мистецького спрямування на основі міждисциплінарних зв'язків. Формуванню комунікативної культури майбутнього диригента слугує вся система освітньої діяльності закладу мистецької освіти, а саме: спеціальні робочі програми, навчальний план, індивідуальні та групові заняття.

Одне із розширених трактувань поняття змісту освіти містить педагогічний словник за редакцією С. Гончаренка, де йдеться про те, що зміст освіти складає «система наукових знань про природу, суспільство, людське мислення, практичних вмінь і навичок та способів діяльності, досвіду творчої діяльності, світоглядних, моральних, естетичних ідей та відповідної поведінки, якими повинен оволодіти учень у процесі навчання» [38, с. 137].

С. Гончаренко запропонував потрактувати зміст освіти як змістове наповнення процесу прогресивних змін та індивідуальних якостей, особливою умовою яких є організована діяльність. Також наголошував, що структура змісту освіти має відображати досвід особистості загалом, який охоплює: досвід предметної діяльності, знання й уміння з такої діяльності, якості індивіда та досвід творчої діяльності.

З огляду на вищевикладене зміст процесу формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу доцільно співвідносити зі спектром диригентсько-виконавського, психолого-педагогічного й організаційно-управлінського напрямів. Кожен із вказаних напрямів висвітлює специфіку змін професійних якостей і властивостей майбутнього фахівця: зміст диригентсько-виконавського напрямку визначає індивідуальні властивості здобувачів вищої освіти як творчих особистостей, а саме – прагнення до творчої самореалізації; психолого-педагогічного напрямку – використання досвіду, знань і вмінь педагогічної комунікації в ході репетиційного процесу, а також концертних виступів; організаційного напрямку – знання, пов'язані з організацією й управлінням творчим колективом.

Окрім вищеназваних напрямів змісту процесу формування комунікативної культури майбутніх диригентів, важливим є й удосконалення комунікативних знань, зважаючи на побудову творчої діяльності диригента оркестрового колективу на спілкуванні, тобто мовній взаємодії з оркестрантами. Тому зміст процесу формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу раціонально зорієнтовувати на досягнення цілісності здобутих музично-теоретичних і психолого-педагогічних знань, умінь і практичних навичок, потрібних для високопрофесійної диригентсько-оркестрової діяльності. На переконання О. Олексюк, формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу має відбуватися водночас із розумово-фізіологічним розвитком його особистості [120]. Це уможливорює створення взаємозв'язку між засвоєнням спеціальних предметів і музичними здібностями на основі духовного потенціалу майбутнього фахівця.

Зміст процесу формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу в освітніх закладах мистецького спрямування спроектований на вивчення художньо-творчого матеріалу, а також розкриття форми творів, змісту та способу пізнання їхньої естетичної краси. Йдеться про пріоритет не засвоєння теоретичних знань, умінь і навичок, а про осмислення різних чуттєво-емоційних станів і всебічний розвиток вроджених музичних здібностей у контексті створених умов для формування комунікативної культури. Тому можна вважати, що процес формування комунікативної культури майбутнього диригента охоплює певну кількість складників, які об'єднані в єдине ціле на ґрунті спільної функції. Наявність же суб'єкта навчання (майбутнього диригента), опанування теорії методики, практичної діяльності й увага до принципів, методів і результатів навчання слугують підставами для розгляду системи формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу як самостійного структурного утворення чи самодостатньої навчально-освітньої системи, функціонування якої залежить від напряму логічних взаємозв'язків. Науковою базою змісту формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестру виступає професійна особистісна зорієнтованість, потрактована як гуманізація освітнього процесу та спрямована на відповідність професійних умов навчання для підтримання особистісного зростання майбутніх фахівців. Зважаючи на це, постає очевидним, що збагачення особистісного досвіду майбутніх диригентів оркестрових колективів має відбуватися саме завдяки індивідуально-зорієнтованому навчанню в освітніх закладах мистецького спрямування.

У такому ключі Т. Смірнова [190] доводить, що особистісний підхід вимагає впровадження системи діагностування професійно значущих та індивідуальних властивостей майбутніх фахівців, що буде запорукою поступового формування ними власного стилю професійної діяльності.

Базисом формування комунікативної культури майбутнього диригента є спеціальні навчальні дисципліни, що складають зміст освітнього процесу підготовки диригентів оркестрових колективів. Зміст процесу формування

комунікативної культури майбутніх диригентів передбачає глибинний аналіз сучасного розвитку оркестрового мистецтва, а також об'єктивне оцінювання власної диригентсько-оркестрової діяльності, розроблення теорій і концепцій результативного функціонування оркестрово-творчого колективу в соціальному середовищі.

Зміст процесу формування комунікативної культури майбутніх диригентів підлягає реалізації авторської методики під час проведення аудиторних занять, у процесі вивчення фахових дисциплін: «Українська мова» (за професійним спрямуванням), «Методика викладання фахових дисциплін», «Оркестрово-ансамблевий клас», «Специфіка роботи з дитячим оркестровим колективом», «Оркестрово-ансамблеве виконавство», «Диригентсько-оркестрова практика», «Психологія», «Музична педагогіка» й ін. Вивчення названих дисциплін дає змогу здобувачам опанувати знання, що вибудовують образ професії, який відображає цілі, завдання, історичні етапи створення диригентсько-оркестрового виконавства, знання, уміння та навички, які будуть сприяти формуванню комунікативної культури.

У процесі вивчення навчальної дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» у здобувачів формуються навички, що складають комунікативну культуру:

- висловлювати свої ідеї чітко і ясно;
- вести спілкування коректно, відповідно до етичних норм;
- розуміти момент, коли комунікація зручна чи доцільна;
- чітко усвідомлювати мету своїх комунікацій;
- вибирати найбільш доречний і ефективний спосіб комунікації;
- демонструвати повагу і довіру до співрозмовника;
- визначати і нейтралізувати моменти нерозуміння;
- запобігати чи грамотно вирішувати конфлікти;
- бути відкритим до сприйняття чужої точки зору;
- слухати уважно, тощо.

Окрім того, на практичних заняттях здобувачі засвоювали основу комунікативної культури:

- поважати співрозмовника, яким б и він не був;
- розуміти, чим викликана поведінка людини, яка не приємна;
- мати почуття власної гідності;
- вміти контролювати себе у спілкуванні, забезпечувати психо-емоційну саморегуляцію;
- посміхатись і бути доброзичливим;
- знати і застосовувати різні прийоми комунікації;
- дотримуватись адекватного тону;
- грамотно будувати фрази, слідкувати за доступністю мовлення.

Особливий акцент здійснювався на те, що ефективність взаємодії залежить від володіння не вербальної комунікації (жести, міміка, поза, інтонація), оскільки за науковими дослідженнями інформація передається: словами – 7%, інтонацією – 38%, мімікою, жестами, позою – 55%.

Так, опрацювання навчальної дисципліни «Методика викладання фахових дисциплін» забезпечує вироблення елементарних навичок гри на тих чи тих музичних інструментах, ознайомлення з їхніми музичними характеристиками, а також специфікою звучання та виконання.

Навчальна дисципліна «Оркестрово-ансамблевий клас» відзначається спрямованістю на формування у здобувачів практичних навичок, засвоєння прийомів і методів роботи з оркестром, ефективного застосування комунікативної взаємодії з учасниками оркестрового колективу. Метою вивчення дисципліни є її організація концертних виступів, розкриття ролі оркестрового виконавства в контексті національної культури. Робота здобувачів вищої освіти над дисципліною «оркестровий клас» уможлиблює, серед іншого, набуття навичок комунікативної взаємодії між диригентом та учасниками оркестрового колективу, окреслення образу культури диригентсько-оркестрового виконавства.

Навчальна дисципліна «Специфіка роботи з дитячим оркестровим колективом», інтегрована з такими навчальними предметами, як: «Українська мова» (за професійним спрямуванням), «Музична педагогіка», «Психологія», «Оркестрово-ансамблевий клас», «Інструментознавство та інструментування»,

«Диригентсько-оркестрова практика» та ін., складається з підрозділів: I. Оркестровий колектив: організація, керівництво. II. Репетиційна робота майбутнього диригента з оркестровим колективом.

Мета вивчення дисципліни «Специфіка роботи з дитячим оркестровим колективом» полягає в досягненні розуміння майбутніми диригентами специфіки виконання різних оркестрових груп, поєднання у звучанні різних за музичними характеристиками інструментів, а також змісту роботи та комунікативної взаємодії з кожним виконавцем – від індивідуального до загального оркестрового звучання. Окрім цього, дисципліна «Специфіка роботи з дитячим оркестровим колективом» передбачає опрацювання тем, які висвітлюють особливості спілкування майбутнього диригента з учасниками оркестрового колективу, а саме: «Особливості комунікації в оркестрових групах», «Специфіка взаємодії майбутнього диригента з оркестровим колективом», «Комунікативна культура майбутнього диригента оркестрового колективу».

Метою засвоєння навчальної дисципліни «Диригентсько-оркестрова практика» як неодмінного складника підготовки майбутніх диригентів оркестрових колективів є ознайомлення з особливостями інструментів оркестрового колективу, їхнім тембровим забарвленням, діапазоном, інтонацією. Курс навчальної дисципліни складається з двох частин: перша присвячена розкриттю загальних відомостей про оркестр, специфіки читання оркестрової партитури, видів оркестрової фактури, оркестрового письма та функції музично-гармонічного забарвлення в оркестровій партитурі; друга – характеристиці музичних інструментів для здобуття практичних знань, умінь і навичок, необхідних у ході написання музики різних інструментальних складів – струнно-смічкових, дерев'яних, мідних духових та ударних інструментів. Тому видається справедливим констатувати, що навчальна дисципліна «Диригентсько-оркестрова практика» сприяє виробленню навичок комунікативної взаємодії майбутніх диригентів оркестрових колективів з його учасниками, що позначається на інструментуванні елементарних музичних композицій для різних інструментальних складів – від струнного до малого

симфонічного оркестру – з усвідомленням специфіки кожного музичного інструмента. Окрім цього, засвоєння навчальної дисципліни «Диригентсько-оркестрова практика» супроводжується інтеграцією знань, умінь і навичок із фахових дисциплін – гармонії, поліфонії, елементарної теорії музики, інструментознавства, що, відтак, постають запорукою досягнення вільного спілкування з оркестрантами.

За набуття досвіду роботи майбутнього диригента з оркестрантами, а також їхню комунікативну взаємодію «відповідає» навчальна дисципліна «Оркестрово-ансамблеве виконавство». Визначальним завданням дисципліни є опанування нюансів практики взаємодії з оркестровим колективом, комунікативного взаємозв'язку диригента й оркестрантів, що позитивно впливає на професійний розвиток і зростання оркестрового колективу.

Вектор опрацювання навчальної дисципліни «Оркестрово-ансамблеве виконавство» – це засвоєння методики роботи з оркестровим колективом, яке пов'язане зі здобуттям знань із теоретичних, психолого-педагогічних і спеціальних дисциплін, присутнім для формування комунікативної культури. Прикметно, що дисципліна «Оркестрово-ансамблеве виконавство» вирізняється зорієнтованістю на опанування здобувачами знань, які покращують комунікативні навички майбутнього диригента оркестрового колективу в ході практичної діяльності. Вивчення дисципліни дотичне до розвитку професійних навичок диригування й організації майбутніми диригентами оркестрового колективу практичної та концертної діяльності останнього.

Майбутні диригенти оркестрових колективів мають демонструвати під час професійної діяльності:

- ґрунтовне знання теоретичної бази, значуще для осягнення сенсу явища виконавської традиції;
- здатність застосовувати сучасні досягнення та тенденції розвитку науки в галузі методики розвитку й комунікативної взаємодії диригентсько-оркестрового мистецтва;

- сформованість комунікативної культури, загальний культурний рівень, творчу активність, креативність, прагнення до саморозвитку та самоосвіти у професії;
- сформованість оркестрово-диригентських, виконавських, оцінювально-аналізуючих умінь і навичок під час роботи з оркестровими колективами;
- здатність використовувати фахові науково-методичні знання в галузі диригентсько-оркестрової педагогіки для розв'язання проблемних ситуацій у сфері педагогічної діяльності;
- здатність до осмислення змісту диригентсько-оркестрової практики, аналізу мистецьких явищ з опорою на досягнення сучасної диригентсько-оркестрової педагогіки та суміжних галузей наук;
- знання методики виконання аналізу загальної, музично-теоретичної, виконавської компонент диригентсько-оркестрових творів.

Виконання музичних творів оркестровим колективом вимагає його розуміння й уміння підпорядкувати свої дії єдиній волі диригента, відповідального за остаточний результат зусиль багатьох музикантів.

Формування комунікативної культури – це завдання, актуальне для диригентів різних оркестрових колективів, яке, крім музичних аспектів, охоплює певні психологічні, педагогічні, а також диригентсько-оркестрові проблеми, пов'язані із закономірностями комунікативної взаємодії майбутнього диригента й учасників оркестрового колективу.

Так, окремі теми дисципліни «Психологія» передбачають розкриття вікових і психологічних особливостей учасників творчого колективу, що важливо для правильного налагодження комунікації майбутнього диригента з ними. Зрозуміло, що на тлі професійно значущих диригентсько-оркестрових здобутків – фахових знань, умінь і навичок – вирішальне значення мають психологічні якості диригента, уміння комунікувати з кожним учасником оркестрового колективу та будувати художньо-творче спілкування, наявність вольових і суггестивних якостей.

Завдяки дисципліні «Музична педагогіка» майбутні диригенти оркестрового колективу засвоюють знання, що уможливають правильну побудову освітнього процесу з огляду на основні принципи дидактики.

Відомо, що детермінантом творчості майбутнього диригента насамперед постає специфіка його діяльності, яка має публічний характер і потребує вміння керувати своїми почуттями та настроями. Власне диригентсько-педагогічний процес пов'язаний із постійним творчим пошуком і комунікативною взаємодією: диригент працює за різних, змінних педагогічних ситуацій. Творчий же процес вирізняється дуальністю, бо, з одного боку, йдеться про творчість диригента, з іншого, через використовувані диригентом методи стимулювання – про творчу діяльність учасників оркестрового колективу.

Творчий стан оркестрового колективу доцільно підтримувати за допомогою комунікативних методів впливу для перетворення творчого пошуку на спільне колективне прагнення диригента й виконавців.

На основі аналізу психолого-педагогічних і музикознавчих студій [146], [176], дотичних до задекларованої в дисертації проблеми, та з огляду на практичний досвід підготовки майбутніх диригентів оркестрових колективів у дослідженні визначили чинники, що впливають на формування професійних навичок вищеназваних фахівців у освітніх закладах мистецького спрямування.

Системі практичної підготовки до диригентсько-оркестрової діяльності у мистецьких закладах вищої освіти притаманна гуманістична спрямованість: творчість вимагає середовища, що уможлиблює розвиток професійних здібностей, а також здобуття відповідних навичок шляхом створення належних умов навчання та виховання. Якість підготовки майбутніх диригентів оркестрового колективу безпосередньо залежить від упровадження новітніх форм, методів професійної підготовки майбутніх диригентів, діалогічної взаємодії з викладачем. Тому можна стверджувати, що зміст процесу формування комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів варто насамперед спрямовувати на індивідуальний розвиток здобувачів, розкриття їхніх музичних здібностей і реалізацію творчого потенціалу загалом.

Підготовка майбутніх диригентів до професійної діяльності, удосконалення їхньої комунікативної культури впродовж історії свого становлення зазнала своєрідної трансформації, акумулювавши найкращі соціально-культурні традиції, що постали підвалинами концепції освітнього процесу закладів вищої освіти.

З огляду на ґрунтовність змісту професійної підготовки майбутніх диригентів на сучасних досягненнях музично-теоретичних і психолого-педагогічних наук, науково-дослідній роботі викладачів і здобувачів, відповідній регіональним потребам, процес підготовки означених фахівців не має відзначатися внесенням кардинальних змін у освітній процес закладів вищої освіти.

2.3. Педагогічні умови й етапи формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу в процесі фахової підготовки

Апріорі зрозуміло, що формування комунікативної культури майбутніх диригентів, які здобувають професійну підготовку в закладах вищої мистецької освіти, забезпечує накопичення й удосконалення психолого-педагогічних і музично-теоретичних знань. Ефективна підготовка вказаних вище мабутніх фахівців вимагає створення умов трансформації здобувачіввищої освіти у професійних диригентів оркестрових колективів, спроможних якісно виконувати регламентовані їхнім фахом творчі й освітні завдання. Позаяк для виконання педагогічних завдань у практиці роботи з оркестровим колективом майбутні диригенти часто звертаються до власного досвіду фахової діяльності в оркестрі чи досвіду інших диригентів, набуті ними в закладах вищої освіти мистецького спрямування знання лише частково сприяють формуванню їхньої комунікативної культури.

Це увиразнює доцільність створення в закладах вищої освіти мистецького профілю умов для оптимального формування комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів.

Поняття «умова» у філософському словнику [107, с. 655] витлумачено як відповідне середовище (обстановку), що відображає відношення предмета до навколишніх явищ. У пропонованому контексті умови постають частиною педагогічного процесу, тому відображають сукупність можливостей змісту навчання та методів, які забезпечують якісне виконання завдань освітнього процесу.

У педагогічній спільноті педагогічні умови потрактовують як систему засобів, обставин і заходів педагогічного процесу, що сприяють ефективній підготовці майбутніх спеціалістів і підлягають класифікуванню на психологічні, методичні, дидактичні, організаційні та комунікативні [67].

Формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестру залежить від *педагогічних умов* – поєднання зовнішніх і внутрішніх чинників, які забезпечують процес якісного навчання майбутніх диригентів оркестрових колективів. В. Семиченко зазначає, що розвиток будь-якої особистості формують зовнішні та внутрішні умови діяльності [180], тоді як Г. Костюк стверджує про те, що власна реалізація залежить від внутрішніх настанов та індивідуальних професійних якостей [84]. У площині дослідження процесу формування мистецької компетентності О. Олексюк [118] виокремлює такі педагогічні умови, як: набуття здобувачами практичного досвіду роботи над художніми творами, діалог у спілкуванні, зв'язок професійної фортепіанної підготовки із вокальною та диригентською практикою здобувачів вищої освіти. І. Цюряк вважає однією з основних педагогічних умов саморозвиток здобувачів [204, с. 19], Т. Загвязинська – потребу в особистому пізнанні, вдосконаленні та самореалізації [56]. У своїх наукових роботах Н. Посталюк, Є. Рибалка педагогічними умовами називають діалогову взаємодію викладача та здобувачів, забезпечення комфортного психологічного стану здобувачів на практичних заняттях, упровадження індивідуальних технологій навчання для кожного студента, створення продуктивної атмосфери навчання, орієнтації на практичну діяльність тощо.

Автори інших наукових розвідок визначають педагогічними умовами:

– діалогове навчання незалежно від рівня знань обох учасників [71];

- практичну творчу реалізацію здобувачів вищої освіти [177];
- активізацію та використання набутих музично-теоретичних знань і навичок у ході практичних занять [159];
- активізацію позиції диригента оркестрового колективу в соціумі [103].

У науковій спільноті побутує бачення реалізації детермінантів майбутнього впливу на розвиток творчої особистості педагога за допомогою низки педагогічних умов, серед яких:

- творчий підхід, повага та взаєморозуміння, атмосфера довіри [129];
- розвиток мотивації та вольових якостей у навчанні майбутніх фахівців мистецького спрямування, активізація творчого розвитку та самооцінювання досягнутого рівня комунікативної культури [201];
- діалогові взаємини та взаєморозуміння (Як справедливо зауважує Г. Падалка, діалогової взаємодії з учнем неможливо досягти, якщо вчитель не оперує технікою педагогічного спілкування, не вміє свідомо відрегулювати міжособистісні стосунки.) [130, с. 171].

З огляду на вищепредставлені твердження можна констатувати, що ефективність формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу зумовлена зовнішніми (навчання в освітньому закладі мистецького спрямування, рівень професійної підготовки викладачів) та внутрішніми (індивідуальне ставлення до самоосвіти та самовиховання майбутніх диригентів оркестрових колективів) чинниками впливу.

Розвиток комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу – це один із широкого спектра складників структури педагогічного процесу. Удосконалення обсягу фахових знань пов'язане із зорієнтованістю здобувачів вищої освіти на розвиток їхніх умінь і навичок у майбутній професійній діяльності. Пріоритетною особливістю такого творчого процесу є зміна самосвідомості особистості, що зумовлена відповідальністю перед майбутніми поколіннями за результати власної праці, та взаємин з учасниками оркестрового колективу. Формування комунікативної культури майбутнього диригента в процесі фахової підготовки постає специфічним процесом, підґрунтя якого – створення належних педагогічних умов. Це увиразнює логіку,

окрім виховання майбутнього диригента оркестрового колективу в соціумі, акцентуації на вихованні професійних якостей учасників оркестрового колективу та розвитку оркестрової музичної культури загалом. Очевидно, що різноманітні професійні потреби учасників оркестрового колективу може задовольнити лише наполегливий і відповідальний фахівець, який прагне виробити комунікативні здібності та набути виконавської майстерності. В іншому разі недостатня професійна підготовка майбутнього диригента оркестрового колективу призведе до низької мотивації оркестрантів до виховання в них професійних навичок та якості знань, розвиток яких сприяє підвищенню рівня індивідуальної комунікативної культури.

На основі аналізу доробків вищеназваних авторів у дослідженні виокремили такі *педагогічні умови* формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу, як:

- *розвиток мотивації до навчання з використання комп'ютерних технологій і засобів мультимедіа;*
- *діалогічність спілкування між викладачем і здобувачем;*
- *творчий підхід;*
- *активність у процесі самоаналізу та самовдосконалення;*
- *застосуванням новітніх методів навчання.*

Розглянемо сутність кожної педагогічної умови формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу.

Розвиток мотивації до навчання з використання комп'ютерних технологій і засобів мультимедіа. Практичні заняття з оркестровим колективом виступають рушійною силою, що пробуджує творчий інтерес до спеціальності диригента оркестрового колективу. Зацікавлення професією диригента на практичних заняттях з оркестровим колективом і бажання вдосконалювати знання є основним стимулом для розвитку вмінь аранжувати й оркеструвати нові твори, послуговуватися комп'ютерними програмами для набору оркестрових партитур. Результат таких практичних занять передбачає самостійне творче вдосконалення майбутніх диригентів оркестрових колективів.

Значну роль у набутті майбутніми диригентами оркестрових колективів досвіду диригентсько-оркестрової діяльності відіграє виконання програми навчально-педагогічної практики. Така діяльність спирається на знання, попередньо засвоєні під час вивчення музично-теоретичного матеріалу, а також індивідуальних занять із викладачами спеціальних дисциплін.

Вищеназвана педагогічна умова дотична до проблеми суперечностей між знаннями майбутніх фахівців і вмінням застосовувати їх у ході практичної діяльності [130], що в основному зумовлена недостатньою диригентсько-оркестровою підготовкою здобувачів, а відтак потребою постійного її вдосконалення. Це доводить особливу вагу для формування комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів самоосвіти й активного пошуку зв'язку методичного матеріалу та наукових праць видатних диригентів. Розв'язання цієї проблеми уможливорює стимулювання науково-пошукової діяльності майбутніх диригентів оркестрових колективів, а також їхньої самоорганізації.

Ефективним методом прищеплення майбутнім диригентам оркестрових колективів мотивації до професійної діяльності є ознайомлення з автопортретами відомих диригентів і діячів царини оркестрового мистецтва. Під час вивчення їхнього життєвого та творчого шляху здобувачі вищої освіти мають змогу аналізувати моменти успіху та невдач, життєві випробування й найкращі хвилини творчого розквіту (пік популярності та слави).

За сучасних умов здобуття необхідних професійних умінь і навичок полегшують засоби мультимедіа та мережі інтернет: майбутні диригенти оркестрових колективів мають доступ до перегляду концертів за участю найбільш знаних диригентів для аналізу їхніх професійних якостей, а також змогу самовдосконалюватися за допомогою відеоуроків. Робота ж із комп'ютерними програмами в ході аранжування та друку нотного матеріалу забезпечує прослуховування майбутніми диригентами власних аранжувань, постійне вдосконалення творчих навичок і здібностей.

Стимулювання самостійної диригентсько-оркестрової діяльності та мотивації майбутнього диригента оркестрового колективу підкреслює

значущість вищеназваної педагогічної умови, а відтак увиразнює логіку під час підготовки до оркестрової діяльності чіткої постановки майбутнім диригентом мети, а також появи бажання оцінити ступінь і рівень її досягнення.

Діалогічність спілкування між викладачем і здобувачем. Перелік важливих педагогічних умов формування комунікативної культури майбутнього диригента доповнює мотиваційно-творча взаємодія останнього з оркестрантами в ході роботи над художніми творами.

Основним чинником мотиваційно-ціннісної діяльності диригента й учасників оркестрового колективу є спілкування. На думку О. Олексюк, будь-який діалог можна сприймати як «духовну цінність» [120]. Аналогічну позицію обстоює О. Рогульська [151], називаючи діалогічність спілкування нічим іншим, як «обміном моральними цінностями». Це розкриває спрямованість мотиваційно-ціннісної діяльності диригента й оркестрантів на осмислення загальнолюдських цінностей та усвідомлення становлення учасників оркестру як суб'єктів соціальних зв'язків.

Комунікативна культура диригента оркестрового колективу детермінована його мобільністю, гнучкістю, а відтак зумовлена діяльністю у постійно змінному творчому середовищі та безпосередньо стосується учасників оркестрового колективу. Саме здатність до оптимального спілкування диригента з оркестрантами постає у спектрі найбільш важливих компонент його комунікативної культури, бо від неї залежить психологічна атмосфера в оркестровому колективі та загальний результат його диригентсько-оркестрової діяльності.

У пропонованому контексті діалог – це вияв довіри та поваги між викладачем і здобувачем, змога досягти згоди в разі проходження розмови на партнерських засадах. Останнє не позбавлене ризику виникнення певних труднощів. Низку найбільш частотних психологічних труднощів спілкування між викладачем і здобувачем складають такі, як:

– труднощі передання особистого емоційного ставлення до художнього матеріалу;

- нерозуміння індивідуальних психологічних особливостей кожного мабутнього диригента оркестру;
- невміння налагодити психологічний контакт зі здобувачами;
- труднощі спілкування, що виникають під час практичних занять;
- невміння вибудовувати індивідуальні стосунки зі здобувачами вищої освіти у процесі виконання творчих завдань.

Як було зазначено вище, формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу передбачає доброзичливі психологічні взаємини викладача та здобувачів, які припускають виконання поставленого завдання шляхом спільного осмислення й співпраці для досягнення максимального результату. Педагогічна взаємодія вимагає створення атмосфери психологічного комфорту в спілкуванні на тлі забезпечення умов для самовираження й емоційного розкриття учасників оркестрового колективу.

Найціннішою формою творчості є спільна діяльність майбутнього диригента й учасників оркестрового колективу, що відкриває нові шляхи для розвитку в мистецтві та науці. Формування комунікативної культури майбутнього диригента завжди передбачає особистісне зростання всіх учасників оркестрового колективу, а професійна комунікативна взаємодія майбутнього диригента оркестрового колективу з його учасниками сприяє розвитку та розв'язанню широкого кола проблем, залученню оркестрантів до активної творчої діяльності, що позитивно впливає на їхню комунікативну культуру.

Творчий підхід. Творчість – це діяльність людини, спрямована на створення нових матеріальних чи духовних цінностей (художні твори, твори мистецтва, наукові праці, інновації тощо). У своїй науковій праці С. Єфіменко визначив *творчий підхід* як фактор успіху чи умову, що породжена спільною діяльністю викладача та здобувачів, де передусім увиразнюється їх творчість як однозначна компонента творчого навчання щодо педагога. У пропонованому контексті творчий підхід постає складником підходу діяльнісного [47], тому позитивно позначається на вдосконаленні комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів за умови впровадження в творчу та практичну діяльність навчальних компонент, які забезпечують розвиток творчих

умінь, навичок і елементів навчання, пов'язаних зі становленням творчої особистості та самовдосконаленням її професійного рівня.

Вагомим елементом процесу формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу є широке трактування творчості, розроблене Л. Губаренко [41]. На думку вченого, процесу створення музичного твору притаманний елемент матеріалізації, позаяк музичний продукт має бути реальним – текстом на папері, музичним твором тощо.

На основі власного досвіду К. Роджерс сформулював дві засадничі умови творчого процесу, а саме:

1) відкритість власного досвіду, тобто проаналізована усвідомленість, неупередженість щодо особистісного стимулювання, мотивована професійним бажанням займатися улюбленою справою;

2) власний внутрішній контроль, що його підкреслює особливе значення «Я» особистості в художньо-творчому процесі з її здатністю до індивідуальної професійної рефлексії.

Ще один шлях формування комунікативних умінь і навичок майбутніх диригентів оркестрових колективів – це стимулювання їхньої художньо-творчої реалізації під час диригентсько-оркестрової діяльності, що сприяє більш ефективному виробленню творчих навичок, які внаслідок постійного вдосконалення окреслюють творчий підхід загалом.

Активність у процесі самоаналізу та самовдосконалення. У науковій розвідці, присвяченій проблемам самостійної роботи здобувачів, А. Цюприк [203] зауважує, що першокурсники найважливішою самостійною проблемою вважають пошук потрібної інформації. Набуваючи професійного досвіду в ході навчання вони поступово змінюють навчальний орієнтир на результативність самостійної роботи й усвідомлення вивченого матеріалу.

У своїх методичних рекомендаціях Л. Теряєва [196, с. 32] пропонує застосовувати в ході самостійного опрацювання комп'ютерні програми, інформаційні технології, мережу інтернет (звернення до електронних бібліотек, використання електронної пошти чи соціальних мереж, проведення обговорень, пошук репертуару, запис нот за допомогою нотних редакторів, виконання

творчих завдань). Це уможливить слухання, аранжування, корегування, оркестрування та оперування музичною інформацією в ході практичної діяльності для покращення знань із музично-теоретичних дисциплін.

У межах накопичення практичного досвіду роботи з оркестровим колективом майбутні диригенти здобувають професійні навички, які у майбутньому постійно вдосконалюють. У сьогоденному світі оркестрового виконавства саме обізнаність диригента із сучасним репертуаром, знання та застосування засобів мультимедіа, інструментів оркестрових колективів стане запорукою належного його працевлаштування. Описаний багаж знань, умінь і навичок постає пріоритетним елементом мотивації, що сприяє активності майбутніх диригентів оркестрових колективів.

Ефективний метод самовдосконалення майбутніх диригентів – це професійна рефлексія, тобто самоаналіз знань і вчинків, їхніх значень та меж. У пропонованому дослідженні рефлексія охоплює:

- аналіз та переосмислення майбутнім диригентом оркестрового колективу власних думок і дій, пізнання свого внутрішнього світу, а також творчі переживання, пов'язані з управлінням оркестровим колективом;
- аналіз уже виконаної художньо-творчої роботи з оркестровим колективом;
- здатність оцінити власний творчий акт із позиції глядача;
- інтерпритацію виконуваних художніх творів шляхом зіставлення індивідуального бачення з епохою та художнім змістом, укладеним у твір композитором.

Застосування новітніх методів навчання. Процес активних творчих пошуків здобувачів вищої освіти, які формують комунікативну культуру, готуючись стати майбутнім диригентом оркестрового колективу, розгортається завдяки створенню креативного простору, особистій спрямованості на виконання творчих завдань для окреслення індивідуального професійного кругозору та накопичення багажу знань із теоретичних дисциплін [18, с. 20].

У спектрі новітніх методів педагогічної науки фігурує *інтерактивне навчання* як вид навчальної співпраці, що відбувається шляхом активної та

постійної взаємодії всіх її учасників. Методика інтерактивного навчання забезпечує розвиток індивідуальних творчих здібностей майбутніх диригентів оркестрових колективів, а також закріплення їхніх теоретичних знань. Це надалі матиме відчутний позитивний вплив на психологічні зв'язки диригента з оркестрантами, індивідуальний креативний контакт і загальну співпрацю майбутнього диригента оркестру з його творчим колективом.

Цікаво, що використання в сучасних оркестрових колективах синтезатора, клавішних інструментів, комп'ютера та різних електронних музичних пристроїв передбачає виконання в ході репетиційної роботи таких творчих завдань, як:

- аранжування оркестрових творів будь-якої складності;
- записування оркестрових партій і набір партитур у музичних редакторах;
- створення індивідуальної інтерпретації оркестрового твору будь-якої складності.

Результат формування комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрового колективу із залученням новітніх методів навчання залежить також від їхньої композиторської творчості, зокрема написання оркестрових творів для дитячих оркестрових колективів із застосуванням вищезгаданих мультимедіа технологій та індивідуальної інтерпретації. Майбутні диригенти оркестру можуть виконувати такі завдання на репетиційних заняттях.

У дисертації процес формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу спроектовували на три етапи – *когнітивно-пізнавальний, пошуковий і діяльнісно-креативний*.

Метою першого, *когнітивно-пізнавального*, етапу є заохочення майбутніх диригентів оркестру до опанування знань з оркестрових і музично-теоретичних дисциплін, вивчення інноваційного методичного забезпечення з оркестрового диригування, засвоєння новітніх методів навчання, сучасних музичних інформаційних технологій, набуття вмінь добору художнього-оркестрового репертуару та прищеплення здатності оперувати виробленими професійними вміннями та навичками.

На когнітивно-пізнавальному етапі формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу доцільно послуговуватися такими методами, як: інтерактивний, репродуктивний, пояснювально-ілюстративний, мотивації до навчання, пошукові, практичні, контролю та самоконтролю, методи самостійного вивчення тощо, а також оперувати низкою форм роботи, як-от: заняття з оркестровими групами, самостійні, індивідуальні заняття, практика роботи з оркестровим колективом, комп'ютерне вивчення набору оркестрових партитур, застосування мультимедійних засобів.

Пошуковий етап формування комунікативної культури диригента оркестрового колективу відзначається спрямованістю на ґрунтовне засвоєння музично-теоретичних знань з оркестрового диригування. Самостійна робота здобувачів надалі сприятиме нівелюванню навчальних проблем, виконанню індивідуальних творчих і практичних занять, оркестровому аранжуванню за допомогою засобів мультимедіа. У такому ключі окреслюється нагальна потреба прищепити здобувачам уміння самостійно опрацьовувати оркестрову літературу. Як відомо з практики, самостійна робота та використання рекомендованої викладачем оркестрової літератури, аналіз та її опрацювання на основі сучасних комп'ютерних програм уможлиблює самостійний добір прийомів, методів і засобів вивчення нових художніх творів майбутніми диригентами оркестрових колективів. Особливе значення в самостійній роботі має написання здобувачами анотацій на твори, над якими вони працюють. Це дає змогу самостійно виконувати диригентсько-оркестровий і музично-теоретичний аналіз, а також самостійно добирати сучасні форми та методи опрацювання тих чи тих оркестрових творів.

На другому, *пошуковому*, етапі формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу видається раціональним оперувати такими методами навчання, як: пошуковий, проблемний, репродуктивний, практичний, інтерактивний, метод музичного узагальнення й інтерактивні методи навчання. Окрім цього, корисним для творчого розвитку стане виконання завдань із музично-інформаційними технологіями, комп'ютерними програмами. На цьому етапі формування комунікативної

культури буде корисним опанування методики вивчення оркестрових художніх творів, обшир якої становить від першого враження від почутого музичного твору до аналізу художніх образів і власної інтерпретації.

Визначальна мета *діяльнісно-креативного* етапу – це розвиток професійних компетентностей, який охоплює роботу з оркестровими групами, власну інтерпретацію художніх творів, комп'ютерне аранжування та запис музики із застосуванням сучасних мультимедійних технологій. Етап має своїм вектором розкриття особливостей розвитку комунікативної культури у співпраці з артистами оркестру, а відтак передбачає провадження індивідуальної роботи, роботи з оркестровими групами, планування концертних виступів тощо. Для покращеного результату набуття досвіду практичної роботи майбутніх диригентів оркестрових колективів репетиційний процес варто починати з оркестрових вправ, які зорієнтовані на дотримання точності виконання штрихів, динаміки, загальнооркестрової інтонації та злагодженості складних ритмічних послідовностей. Діяльнісно-креативний етап формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу передбачає залучення таких методів навчання, як: пошуковий, креативний, інтерактивний, самостійно-пошуковий, метод моделювання творчого художнього процесу.

Як підсумок вищевикладеного можна стверджувати, що педагогічні умови – це сукупність чинників, які уможливають використання ефективних педагогічних засобів формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу. Це дає підстави потрактовувати процес оркестрової підготовки як взаємодію майбутнього диригента й учасників оркестрового колективу в умовах оптимізації загального психологічного клімату, де диригент створює умови для самореалізації та самоствердження з огляду на творчий потенціал кожного оркестранта. Очевидно, що саме в межах творчої взаємодії учасники оркестрового колективу краще виявляють себе та свідомо керують власним творчим потенціалом.

Педагогічні умови є джерелом мотивації диригента й учасників оркестрового колективу, запорукою розвитку сприйняття, творчого пошуку та підвищення виконавської майстерності оркестрантів, а також набуття

професійних особливостей і комунікативної культури диригентом оркестрового колективу. Відтак формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестру вимагає створення педагогічних умов, які сприятимуть підвищенню його професійного рівня.

Добір у дослідженні ефективних педагогічних умов процесу формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу розкриває логіку для забезпечення оптимальності та результативності останнього поглиблювати й оновлювати навчальні робочі програми. Відтак постає зрозумілим, що оптимізація процесу формування комунікативної культури передбачає посилення методичної підготовки майбутніх диригентів оркестрових колективів і вдосконалення її музично-теоретичної бази, звертаючи особливу увагу на обґрунтування новітніх методів і сучасних засобів та методів навчання.

Висновки до другого розділу

У другому розділі здійснено опис ходу констатувального експерименту, що передбачав вирішення низки завдань.

Визначено експериментальну базу дослідження: Рівненський державний гуманітарний університет, Кам'янець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка.

Сформовано групи для проведення експерименту. Загальна кількість учасників експерименту – 384 респонденти, з них експериментальну групу складає 181 респондент, контрольну – 203 респонденти.

Обґрунтовано і розроблено *структуру комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу*, складниками якої є *компоненти* (мотиваційно-ціннісний, когнітивно-пізнавальний, особистісно-комунікативний і діяльнісно-креативний); *критерії* (вмотивованість на оволодіння фахом диригента оркестрового колективу; повнота знань, їх усвідомлення; ставлення до учасників оркестрового колективу; ініціативність,

творча активність і креативність); *показники* (професійна зацікавленість у розвитку оркестрово-виконавської діяльності, мотивація до удосконалення виконавської майстерності, прагнення до професійного розвитку і вдосконалення набутих знань і вмінь щодо поліфункціональності діяльності майбутнього диригента; розуміння значення майбутньої професії в соціумі, інтерес до пізнання оркестрового виконавства та його основних цінностей; володіння респондентами знаннями з фахових дисциплін, диригентсько-виконавчим мистецтвом, що передбачає усвідомлення вимог до виконання оркестрових партій, стадій і форм проведення репетиційного процесу в оркестрі, творчих підходів диригента до втілення художніх завдань оркестрового виконання, принципів формування виконавського задуму диригента; знання інформаційних музичних технологій; розуміння якісного добору репертуару для оркестрового колективу з огляду на його технічні та вікові можливості; сформованість знань і вмінь вербальної комунікації (мотиваційна спрямованість на активізацію учасників оркестрового колективу, переконливість) і невербального спілкування (мануальна техніка, міміка); врахування психологічних та вікових особливостей учасників оркестрового колективу; здатність до рефлексії в досвіді проведення групових оркестрових занять; уміння добирати оптимальні засоби педагогічної взаємодії з учасниками оркестрового колективу і здійснювати педагогічну підтримку та супровід учасників оркестрового колективу; використання в практичній діяльності загально-оркестрових виконавських умінь, навичок музично-виконавського аналізу оркестрової партитури та музичних творів; здатність сприяти розвитку оркестрового виконавства в учасників колективу й удосконалення ансамблевої гри; уміння організовувати диригентсько-оркестровий процес з огляду на психологічні та вікові особливості його учасників; уміння аналізувати професійні концертні виступи колективу); рівні сформованості: низький, середній, достатній, високий.

Критеріальний апарат сформованості комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу висвітлює динаміку розвитку особистості

диригента оркестрового колективу крізь призму самопізнання та самооцінювання реалізації творчих задумів і набуття професійного досвіду концертно-творчої та музично-педагогічної діяльності.

Розроблено діагностичний інструментарій для проведення вихідної діагностики, а саме: авторські анкети-опитувальники «Діагностичний інструментарій стану формування комунікативної культури у здобувачів вищої освіти за мотиваційно-ціннісним критерієм», «Діагностичний інструментарій стану розвитку комунікативної культури у здобувачів вищої освіти за когнітивно-пізнавальним критерієм», «Діагностичний інструментарій стану розвитку комунікативної культури у здобувачів вищої освіти за особистісно-комунікативним критерієм», «Діагностичний інструментарій стану формування комунікативної культури у здобувачів вищої освіти за діяльнісно-креативним критерієм»; адаптована «Методика «Самооцінювання комунікативної культури»; адаптована «Методика «Комунікативна культура для саморозвитку».

З'ясовано, що за результатами констатувального експерименту високий рівень сформованої комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу характерний для 9,38% респондентів ЕГ і 8,98% – КГ, достатній рівень – відповідно для 14,35% респондентів ЕГ і 17,36% – КГ; середній рівень – відповідно для 24,16% респондентів ЕГ і 25,85% – КГ; низький рівень – відповідно для 52,06% респондентів ЕГ і 48,74% – КГ.

Одержані в ході констатувального експерименту результати слугували підтвердженням відсутності цілеспрямованої музично-педагогічної підготовки з формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестру. Фахова підготовка майбутнього диригента оркестрового колективу передбачає зосередження уваги на диригентській, оркестровій і виконавській підготовці учасників оркестрового колективу й окремих аспектів управлінської діяльності. Попри це, вищеназвані складники фахової підготовки не знайшли належного відображення у навчальних дисциплінах і робочих програмах для них.

Теоретичним підґрунтям процесу формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу є педагогічні принципи, а саме: принцип діалогічної взаємодії, принцип диверсифікованого підходу, принцип

професійної рефлексії, принцип соціалізації, принцип системності. Вони сприяють удосконаленню процесу формування комунікативної культури майбутнього диригента на основі самооцінювання та самопізнання в реалізації творчих задумів і здобуття професійного досвіду під час оркестрових репетицій і в ході музично-педагогічної діяльності.

У дослідженні також було виокремлено такі *педагогічні умови* формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу: 1) розвиток мотивації до навчання з використання комп'ютерних технологій і засобів мультимедіа; 2) діалогічність спілкування між викладачем і здобувачем; 3) творчий підхід; 4) активність у процесі самоаналізу та самовдосконалення; 5) застосуванням новітніх методів навчання.

РОЗДІЛ 3

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ДИРИГЕНТА ОРКЕСТРОВОГО КОЛЕКТИВУ

3.1. Методика формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу в процесі фахової підготовки

Організація дослідно-експериментальної роботи з теми дисертаційного дослідження здійснювалася відповідно до розробленої нами Програми формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу, що передбачала реалізацію низки завдань, спрямованих на формування комунікативної культури як цілісного педагогічного явища.

Дослідно-експериментальну роботу провадили протягом чотирьох етапів, кожен із яких спроектували на відповідні мету, завдання й обсяг професійної підготовки майбутніх диригентів:

– *перший етап* (2016–2018) – пошуково-констатувальний – передбачав здійснення аналізу психолого-педагогічної та музично-теоретичної літератури, визначення наукової проблеми та новизни дослідження, окреслення предмета, мети та завдань, вивчення сучасних вимог до формування комунікативної та виконавської культури майбутнього диригента оркестрового колективу;

– *другий етап* (2018) – моделюючий – пов’язувався з формулюванням мети й завдань дослідження, розробленням програми та методики констатувального експерименту, моделюванням процесу формування комунікативної культури майбутнього диригента, визначенням методологічних його засад, укладанням і розробкою необхідних дидактичних матеріалів із навчально-методичних комплексів професійних диригентсько-оркестрових дисциплін;

– *третій етап* (2018–2022) – формувальний – супроводжувався обґрунтуванням і перевіркою методики формування комунікативної культури

майбутнього диригента оркестрового колективу, аналізом застосованих експериментальних методик;

– *четвертий* етап (2022) – завершальний – характеризується описом проведеного формувального експерименту, опрацюванням отриманих даних дослідження, інтерпретацією й узагальненням експериментальних результатів роботи, формулюванням загальних висновків роботи й упровадженням їх у освітній процес закладів вищої освіти, що здійснюють підготовку фахівців мистецького спрямування.

Формувальний експеримент розгортали на хронологічному зрізі 2018–2022 років на базі закладів вищої освіти, які склали експериментальну базу дослідження: Рівненського державного гуманітарного університету, Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка, Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Т. Шевченка.

У ході формувального експерименту залучених до нього 384 здобувачів, однакових за віком і професійною орієнтацією на здобуття фаху диригента оркестрового колективу, було розподілено на контрольну й експериментальну групи. Експериментальна група налічувала 181 здобувача оркестрового напрямку, навчання яких супроводжувалося апробацією впродовж чотирьох років методики формування комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів. Контрольна група нараховувала 203 здобувачі аналогічної спеціалізації. Зазначимо, що контрольна група участі у формувальному експерименті не брала. В експериментальній групі навчання відбувалося з урахуванням авторської методики формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу, тоді як у контрольній групі здобувачі вивчали лише тематику музично-теоретичних й оркестрових дисциплін, передбачені робочими та навчальними.

Прикметно, що методика проведення експерименту передбачала не тільки групові, а й індивідуальні заняття зі специнструменту, диригування, а також читання оркестрових партитур.

Мету формувального експерименту ми сформулювали у такий спосіб: здійснити перевірку ефективності вирізнених нами педагогічних умов

формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу, а саме: 1) розвиток мотивації майбутнього диригента оркестрового колективу до оволодіння комунікативною культурою в процесі навчання; 2) діалогізація освітнього процесу в режимі «викладач – майбутній диригент оркестрового колективу» 3) застосування практико-орієнтованого підходу у формуванні комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу.

Завдання формувального експерименту: здійснити апробацію авторської методики формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу у процесі фахової підготовки з урахуванням визначених педагогічних умов, які забезпечуватимуть підвищення якості формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу; підтвердити достовірність й ефективність висунутої нами гіпотези дослідження.

Формулювання завдань формувального експерименту дослідження ґрунтувалося на осмисленні висновків констатувального експерименту. У такому контексті зазначимо, що основним вектором пропонованого дослідницького пошуку було забезпечення належних умов для підвищення рівня комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів, структуру якої складають такі компоненти: мотиваційно-ціннісний, когнітивно-пізнавальний, особистісно-комунікативний та діяльнісно-креативний, а також урахування особливостей учасників оркестрового колективу (вікових, психологічних та професійних особливостей).

Конкретизуємо хід апробації методики формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу, основу якої складають окреслені нами педагогічні умови.

Реалізація першої педагогічної умови – **розвиток мотивації майбутнього диригента оркестрового колективу до оволодіння комунікативною культурою в процесі навчання** – пов'язана з аналізом поняття «мотивація». Як зазначено в монографії Я. Сверлюка «Диригентсько-оркестрова освіта: теорія, методика, практика», «мотивація відображає складне явище людської психіки, спонукання до діяльності, пов'язане із задоволенням потреб суб'єкта, де

мотивація виступає як сукупність зовнішніх і внутрішніх умов активності людини і визначає її спрямованість. Мотив, як усвідомлене спонукання до певної дії формується у міру того, як людина враховує, оцінює, зважає обставини, із ставленням до них народжується мотив у його конкретному змісті» [159, с.153]. Належний рівень мотивації до оволодіння теоретичними знаннями і практичними вміннями визначає ціннісні орієнтири майбутнього диригента, забезпечує його розвиток як конкурентоспроможного професіонала.

У психолого-педагогічній науці розрізняють внутрішні і зовнішні мотиви. Для диригента оркестрового колективу більш цінними є внутрішні мотиви, що передбачають гордість за вміння володіти диригентською паличкою, похвалу і нагороди за професійні досягнення і успіхи, популярність і повагу серед шанувальників музичного мистецтва. Але досягнути цього можна шляхом наполегливої праці над собою.

Вагомим мотиваційним чинником у формуванні комунікативної культури є усвідомлення майбутніми диригентами оркестрових колективів важливості професії диригента як педагога, психолога та наставника загалом, а також диригента оркестрового колективу зокрема, адже від його фахової діяльності залежить розвиток і перспективи функціонування оркестрового колективу. Це слугує детермінантами інтенсифікації розвитку професійних якостей майбутніх диригентів.

Результати констатувального експерименту, осмислення популярності оркестрової музики дають підстави стверджувати про досить низьку мотивацію певної категорії здобувачів вищої освіти до оволодіння комунікативною культурою. А коли рівень ентузіазму здобувачів освіти дуже низький, то саме тоді й потрібна мотивація. У контексті нашого дослідження підвищення її рівня було пов'язано з:

- окресленням найважливіших напрямів розвитку комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів;
- ознайомленням респондентів експериментальної групи із специфікою роботи диригента оркестрового колективу;

– оволодінням професійними знаннями і вміннями, які розкривають комунікативну та виконавську культуру майбутнього диригента оркестрового колективу під час вивчення основних спеціальних дисциплін: «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Музична теорія та практика», «Диригування», «Методика викладання фахових дисциплін», «Оркестрово-ансамблевий клас», «Музична педагогіка», «Оркестрово-ансамблеве виконавство», «Диригентсько-оркестрова практика», «Специфіка роботи з дитячим оркестровим колективом»;

– розкриттям специфіки освітнього процесу ЗВО під час проходження виробничо-творчої практики;

– підвищенням рівня упевненості майбутніх диригентів оркестрового колективу у своїх силах в оволодінні комунікативною культурою, мистецтвом диригування;

– наданням допомоги у досягненні здобувачем освіти окреслених цілей, пов'язаних з майбутньою професією, тощо.

Формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу потребує спеціальної психолого-педагогічної підготовки, що передбачає збагачення психологічними знаннями професійної діяльності диригента оркестру; оволодіння музично-теоретичними знаннями та практичними навичками диригента оркестрового колективу; психологічну комунікативну готовність майбутнього диригента до майбутньої професійної діяльності.

Мотивація передбачає покращення якості музично теоретичної та психолого-педагогічної підготовки майбутніх диригентів оркестрового колективу. Під час вивчення дисциплін «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Музична теорія та практика», «Диригування», «Методика викладання фахових дисциплін», «Оркестрово-ансамблевий клас», «Музична педагогіка», «Оркестрово-ансамблеве виконавство», «Диригентсько-оркестрова практика», «Специфіка роботи з дитячим оркестровим колективом» забезпечувалося оволодіння майбутніми диригентами оркестрових колективів теоретичним знаннями, здійснювалася систематизація вмінь, знань і досвіду

здобувачів у контексті цінностей комунікативної і професійної культури диригента, увага акцентувалася на соціальному значенні професії диригента, його особистісних і професійних якостях.

У процесі вивчення вищезазначених дисциплін майбутній диригент оркестрового колективу отримує знання, які, враховуючи об'єктивні закономірності мистецтва диригування, слугуватимуть йому фундаментом для вибудовування педагогічної діяльності, удосконалення виконавської майстерності. При цьому реалізується принцип системності – забезпечує цілісність освітнього процесу, принцип цілеспрямованості – його націленість на результат.

У ході формувального експерименту ми з'ясували, що серед низки спеціальних дисциплін, які викладають у закладах вищої освіти України, наявні такі, які потребують певного доопрацювання з огляду на різний рівень фахової підготовки здобувачів освіти. Мається на увазі той сегмент вступників до закладів вищої освіти, підготовка яких здійснюється без попередньої музичної спеціальної освіти, саме такі здобувачі освіти виявляють низький рівень підготовки знань з музично-теоретичних дисциплін, тоді, як інша частина здобувачів освіти (випускники музичних училищ, коледжів культури тощо) вимагають поглибленого практичного оволодіння навчальними дисциплінами, оскільки мають базову спеціальну підготовку. Тому ми застосовували особистісно орієнтований підхід до такої категорії здобувачів освіти, мотивували їх на поступове оволодіння навчальною дисципліною, звертаючи особливу увагу на особливості спілкування, розвиток їх комунікативної культури.

За такої ситуації єдиним шляхом нівелювання вищеназваних розбіжностей є запровадження різного рівня навчальних програм і практикування особистісного підходу до окремих груп здобувачів, що ґрунтуються на властивому їм рівні музично-теоретичної підготовки.

Проведення занять з методики роботи з оркестровим колективом, особливо на його початковому етапі, читання партитур і організація практичних занять з диригування передбачало ознайомлення майбутніх диригентів оркестрових колективів з особливостями становлення професійної майстерності відомих

диригентів-науковців і діячів диригентського мистецтва, зокрема, Г. Єржемського, В. Маталаєва, І. Мусіна й ін. Тобто початковий етап навчання супроводжувався реалізацією поставлених завдань шляхом ознайомлення здобувачів із професією диригента оркестрового колективу, його виконавською майстерністю та комунікативною культурою. Особливу увагу у цьому контексті приділяли здобувачам, які до вступу в заклад вищої освіти не мали музичної підготовки й елементарних знань про музично-теоретичну діяльність диригента оркестру.

Ефективним у контексті формування професійного зацікавлення майбутніх диригентів в оволодінні музично-теоретичними дисциплінами вважали наповнення змісту навчальних занять спеціально підібраними прикладами з життя і творчості видатних вітчизняних і зарубіжних майстрів музичного, хорового мистецтва, педагогів, наведення прикладів із життя відомих диригентів і музикантів, їх творчої діяльності, ставлення до розвитку очолюваних ними творчих колективів, проблем спілкування з учасниками оркестрового колективу та їхньої виконавської та комунікативної культури. Йдеться про такі персоналії, як: М. Колесса, І. Мусін, В. Бондара.

Аналіз творчості композиторів і виконавців, аналіз оркестрових творів сприяють активному розвитку розумової діяльності студентів, розвиваючи такі вміння, як самостійність, логіка, гнучкість, глибина, критичність, креативність. А вивчення їх автобіографій позитивно впливають на осмислення професії диригента оркестрового колективу, формують позитивне ставлення до цієї професії. За твердженням В. Бондара, у процесі розвитку діяльності майбутнього диригента з'являється досвід не тільки зрілого музиканта-професіонала, а й певний багаж знань із психології, комунікативної культури й естетичного виховання [11]. Це доводить, що діяльність диригента оркестру дотична до психолого-педагогічної діяльності та виховної функції, що закономірно спрямована на формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу.

Важливе змістове наповнення у контексті формування комунікативної культури майбутнього диригента, професійної інформації про специфіку роботи

з оркестровим колективом містять у собі такі навчальні дисципліни, як «Методика викладання фахових дисциплін», «Специфіка роботи з дитячим оркестровим колективом». У межах вивчення методики роботи з оркестровим колективом особливу увагу приділяли засвоєнню музично-теоретичних знань, а також психолого-педагогічним методам впливу під час організації практичних занять майбутніх диригентів з оркестровим колективом. Під час вивчення теоретичних тем «Особливості побудови музичної тканини», «Виразні можливості елементів музичної мови», «Аналіз музичних форм на прикладі творів із диригування», «Особливості жанрових особливостей», «Будова метроритмічних структур музичних творів» здійснювалося пояснення прийомів та способів комунікативної культури майбутніх диригентів, паралельно здійснювалося формування мотиваційно-ціннісного ставлення до професійних знань, а також попередня підготовка для застосування отриманих знань у практичній діяльності. По закінченню вивчення курсу респонденти експериментальної групи змогли узагальнити завдання диригента оркестру та специфіки його роботи, що полягає у загальному оркестровому строї, злагодженій ансамблевій грі, відпрацюванні технічних прийомів, динаміки, а також те, що особливості розвитку комунікативних навичок диригента складають організація репетиційного та творчого процесів, застосування психолого-педагогічних знань, урахування вікових і психологічних особливостей кожного учасника оркестрового колективу, правильна налагоджена суб'єкт-суб'єктна дистанція між диригентом та артистами оркестру, формування професійних якостей.

Ефективними у цьому контексті ми визначили такі методи: практичні методи (творчі, репетиційні, робота в групах), словесні (пояснення, розповідь), наочні (демонстрація, слуховий аналіз, власний виконавський приклад), проєктування творчої діяльності, метод виконавського узагальнення тощо.

Увагу майбутніх диригентів оркестрових колективів зосереджували на покращенні їхніх практичних умінь, а також удосконаленні музично-теоретичних знань, набутих у процесі попередньої професійної підготовки. Зокрема, під час оволодіння навчальною дисципліною «Аналіз музичних творів»

майбутні диригенти засвоювали спеціальну музичну термінологію (жанр, музичний стиль, фрази, періоди, речення), опановували найважливіші елементи музичного зіставлення та набували професійного досвіду загального музично-теоретичного аналізу художніх творів, які підлягали використанню в ході практичної діяльності з оркестровим колективом.

Важливим у процесі формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу є формування слухових уявлень здобувачів освіти, які ефективно формуються засобами сучасних інформаційно-комунікаційних і комп'ютерних технологій. Нами широко упроваджувалися в освітній процес програма Microsoft Point Power – сприяла демонстрації зразків формування комунікативної культури майбутнього музиканта загалом і диригента оркестрового колективу зокрема; програма Instruments – забезпечувала набуття майбутніми диригентами оркестрового колективу умінь у контексті здійснення інструментовки музичних творів; програма Perfect Piano – сприяла розвитку музичних здібностей майбутніх диригентів оркестрового колективу шляхом прослуховування різних видів музичних творів, можливості створювати власні музичні композиції; програми для набору нот «Finale» і «Sibelius». Нами використовувалися також програми Compass, Australia, Musition, Google Classroom, а також Online Test Pad – для оцінювання рівня знань здобувачів освіти. Педагогічний потенціал інформаційно-комунікативних і комп'ютерних технологій ми вбачаємо також і у можливості раціонально використовувати час під час навчальних занять, здійснені індивідуального і диференційованого підходу до кожного, можливості оволодіти мистецтвом диригування у зручний для кожного час і в будь-яких умовах за наявності сучасного гаджету (що особливо є цінним в умовах воєнного стану), мотивують здобувачів освіти до оволодіння навчальним матеріалом.

У процесі реалізації цієї педагогічної умови оптимальними ми визначили такі методи формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу: зіставлення (порівняння), комплексний метод ілюстрацій, «безпредметної дії» (без опори на зовнішнє звучання), контрольний метод.

Реалізація першої педагогічної умови чітко перепліталася з другою – *діалогізація освітнього процесу в режимі «викладач – майбутній диригент оркестрового колективу»* – що передбачало дискусійний характер навчання, можливість конструювати власний зміст освіти через конструктивний діалог і взаємодію, покращення міжособистісного спілкування викладача із майбутніми диригентами оркестрового колективу.

Як відомо, більшість оркестрових музикантів працюють над удосконаленням гри на своєму інструменті, наполегливо оволодіваючи методикою виконання художнього твору, проте зі специфікою професійної діяльності майбутнього диригента учасники оркестрового колективу ознайомлені недостатньо. Попри це, майбутній диригент оркестру повинен любити власну професію, набувати практичного досвіду роботи, використовувати музично-теоретичні знання та забезпечувати формування комунікативної культури з учасниками оркестрового колективу.

У процесі підготовки фахівців мистецького профілю прерогатива завжди належала виробленню навичок диригентської майстерності, оволодінню музично-теоретичними і методичними знаннями. На такому тлі «реальну картину» роботи з оркестровим колективом майбутні диригенти бачать лише під час проходження практики з оркестром, тобто власне перебуваючи на місці диригента. Відтак саме залучення майбутніх фахівців до практичної професійної діяльності і є запорукою формування практичних навичок, виконавської майстерності, комунікативної культури. Адже робота диригента пов'язана з великою кількістю учасників оркестру. Вона передбачає як індивідуальні, так і групові форми роботи, тобто ґрунтується на діалоговій взаємодії. Як слушно зауважує М. Бровко, діалог у музиці є її історичною детермінованістю, її контекстуальною залежністю комунікативних функцій музики, попри прагматизм музично-творчого досвіду особистості [19]. За окреслених умов здобувачі вищої освіти мають змогу відчути себе диригентом, самомотивуючись до пізнання та саморозвитку, задовольняючи власні професійно-естетичні потреби та постійно вдосконалюючи свою майстерність.

Велику увагу ми приділяли чіткій організації індивідуальної роботи з кожним здобувачем, враховуючи специфіку майбутньої професії – диригента оркестрового колективу, та врахування всіх аспектів його професійної діяльності. З огляду на це музично-теоретична та диригентсько-оркестрова підготовка передбачала використання різних методологічних підходів, форм і методів навчання, спроектованих на діалогічність спілкування і професійну взаємодію диригента з оркестровим колективом.

Діалогічність спілкування забезпечувалася шляхом використання методу дискусій, диспуту, мозкового штурму в освітньому процесі під час обговорення і вирішення різного роду освітніх завдань професійного спрямування, розв'язання практичних ситуацій.

Наприклад, музичний твір, зіграний оркестровим колективом з аркуша, було виконано непрофесійно через неправильне пояснення диригентом виконання складних «технічних прийомів» усім учасникам оркестру без винятку. Така ситуація актуалізує потребу з'ясувати: наскільки складно було виконати твір з оркестровими групами, окремими виконавцями сольних партій? Як методично правильно вивчити складні технічні місця у повільному темпі та поступово додавати темп, щоб художній твір прозвучав досконало? Чи є логічною можливість використання інших методів пояснення, порівняння, застосування мультимедіа програвачів для прослуховування твору іншими оркестровими колективами?

Суть іншої ситуації полягала в тому, що під час виконання музичного твору «кантиленного» (повільного) характеру через методичну помилку диригента, який не зумів налаштувати кожного учасника оркестрового колективу на якісне виконання твору, відбулося помітне порушення загальної оркестрової інтонації (строю). Для розв'язання проблеми видавалося доцільним оцінити, який із запропонованих методів буде найбільш ефективним: підлаштування кожного оркестранта, пояснення диригентом оркестрових вправ в унісон на різні стрибки за інтервалами, індивідуальна гра кожного учасника оркестрового колективу за допомогою цифрового тюнера чи взаємодіалог між диригентом та оркестрантами про будь-який інший інтонаційний метод.

Під час вирішення таких ситуацій увага зверталася на уміння вислуховувати співрозмовника, чітко й логічно висловлювати свою думку, уміння організувати і вести діалог, проявляти ініціативу й активність у спілкуванні, чітко тлумачити свою позицію чи думку, якщо цього вимагає співрозмовник, бути позитивно налаштованим на спілкування зі співрозмовником, дотримання принципу комунікативної толерантності.

Діалогізація освітнього процесу досягалася шляхом прийняття позиції майбутнього диригента оркестрового колективу, діалоговими формами спілкування, що супроводжуються активністю, щирістю, співпереживанням кожного.

Під час проведення педагогічного тренінгу «Комунікативна культура диригента оркестрового колективу» створювалися ситуації успіху, оскільки невдачі та постійні негативні повчання негативно позначаються на ставленні здобувачів освіти до дисципліни, викладача, формують невпевненість у своїх силах, здібностях, впливають на внутрішньогрупові взаємостосунки, знижують можливості педагогічного потенціалу спеціальних дисциплін. При цьому здійснювався вплив на розвиток організаторських, педагогічних, конструктивних, творчих, музичних здібностей, індивідуальних якостей, які позитивно позначаються на кристалізації виконавської майстерності та забезпечують професійний потенціал майбутнього диригента-фахівця. Серед таких – уміння володіти власним психічним станом, витримкою під час виникнення стресових ситуацій, нівелювання власних амбіцій тощо.

При цьому ми опиралися на *принцип індивідуалізації*, що передбачає врахування індивідуальних якостей особистості і забезпечує ефективне використання варіативних форм взаємодії під час виконання завдань та форм їх контролю; *принцип співтворчості* полягає в організації спільної діяльності викладача і майбутнього диригента оркестрового колективу, в результаті якої створюються нові, оригінальні цінності, що мають суспільну значущість, і яка є необхідною умовою для прояву індивідуальності, неповторності, незалежності кожного учасника діалогу.

У процесі реалізації цієї педагогічної умови ми залучали майбутніх диригентів оркестрового колективу до таких форм роботи, як здійснення майбутніми диригентами оркестрового колективу музично-аналітичного та диригентсько-аналітичного розбору творів (використали *метод творчого пошуку*). Такі навчальні елементи забезпечили активну участь здобувача освіти, який засвоював інформацію в дії, в активній роботі з навчальним матеріалом. При цьому ефективним було використання на заняттях пошукових, ілюстративних, проблемно-пошукових, репродуктивних методів навчання, методів формування комунікативної культури: діалогічний, аналітичний, зіставлення, проблемний, пошуковий. метод позитивного прикладу, метод створення «ситуації успіху», «емоційні віражі»; прийому «поелементного» диригентського аналізу партитури (аналіз окремих компонентів оркестрового звучання – інтонаційного, ритмічного, динамічного та інших видів ансамблю).

Застосування такого спектру методів, прийомів і принципів формування комунікативної культури пояснюємо потребою майбутнього диригента оркестрового колективу навчитися якісно здійснювати оцінку змісту, структуру та специфіку художнього твору; уміння здійснювати професійний диригентсько-виконавський і музично-теоретичний аналіз виконуваного художнього твору; уміння здійснювати якісний репертуар для оркестрового колективу, професійний розвиток учасників оркестрового колективу на основі репертуару, а також засобів виразності художніх творів тощо.

Засадничими умовами розвитку комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів вважали ознайомлення з такими властивими їм професійними музичними особливостями, як: музична пам'ять, музичний слух, музичне мислення, музична уява й увага. Їх розвиток відбувався під час викладання спеціальних дисциплін «Методика роботи з оркестровим колективом», індивідуальних фахових занять, як-от: «Спецінструмент», «Диригування», «Читання оркестрових партитур» тощо. Поєднання її змістового наповнення з дисциплінами «Диригування», «Інструментознавство», «Інструментування» та «Практика роботи з оркестровим колективом» забезпечувала оволодіння категорійними поняттями, а також формування

професійної орієнтації та комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів упродовж усього періоду навчання в освітніх закладах мистецького спрямування. Зважаючи на те, що рівень діяльності диригента певною мірою пов'язаний із засвоєнням належного обсягу знань і вмінь, у ході формувального експерименту передусім акцентували на зорієнтованості на професію диригента оркестрового колективу, його виконавську майстерність і комунікативну культуру.

Реалізація цієї педагогічної умови уможливила нам додатково з'ясувати рівень розвитку загального і музичного світогляду майбутніх диригентів оркестрового колективу, рівень розвитку їх музичних здібностей, навичок володіння жестовою мовою, визначити «механізми», необхідні для оволодіння методикою передрепетиційної роботи диригента, розвитку в них оркестрового мислення, розкрити музичні інтереси, смаки та уподобання майбутніх диригентів тощо.

Діяльність диригента – одна з найскладніших у низці музичних професій. Зв'язною частиною між навчанням по класу диригування та професійною діяльністю диригента оркестрового колективу залишається виконавська практика. Формування комунікативної культури диригента відбувається під час «живого» виконання художніх творів у спільному репетиційному та концертному житті, що призводить до зміцнення та прищеплення інтересу до диригентсько-оркестрової діяльності. Окрім цього, процес формування комунікативної культури супроводжується адаптацією майбутніх диригентів до роботи з оркестровим колективом на постійному місці праці, де знання, засвоєні в закладі вищої освіти, набувають реалізації в ході практичної діяльності, запланованої відповідно до цілей пропонованого дослідження та за умов взаємодії й взаємоспілкування між диригентом та учасниками оркестрового колективу.

Диригентське виконавство реалізується шляхом управління оркестровим колективом за допомогою системи жестів, що передають експресивну інформацію. Важливою характерною особливістю диригентського виконавства є комунікативність: музично-виконавська діяльність є обміном творчою

інформацією між диригентом і оркестровим колективом. Велику роль у процесі спілкування відіграє принцип зворотного зв'язку. Впливаючи на колектив, диригент очікує отримання певного творчого результату, критично оцінюючи виконання, він контролює ефективність своїх дій, вносить необхідні корективи.

Особливість роботи диригента полягає у тому, що його «інструментом» є колектив оркестрантів, у складі якого музиканти з різним рівнем музичної підготовки, різними характерами, темпераментами, уподобаннями, іншими психологічними особливостями.

Диригент – інтерпретатор музичного твору, він відіграє роль посередника між автором музичного твору і оркестрантами. Цим зумовлена велика відповідальність диригента перед автором, виконавцями, слухачами.

Диригування – це специфічний вид музичного виконавства. Диригент, у процесі взаємодії з музикантами, організовує музично-виконавську комунікацію, передаючи музичну інформацію виконавцям (музикантам) з метою створення художнього твору, що є втіленням його авторських ідей, його бачення, творчих задумів. Так народжується музична інформація, що несе у собі духовні смисли і цінності; ця інформація цілком зрозуміла музикантам оркестру, яка потім передається слухачеві. Художньо-естетичні цінності та духовні смисли, уміщені в цій інформації, стають особистим надбанням сотень людей (глядачів, слухачів), входять у їхнє життя, відкривають їм нові сторони пізнання світу прекрасного.

Велику роль у роботі диригента відіграє репертуар. Завдання викладача ЗВО – навчити майбутнього диригента відбирати репертуар, який забезпечить ефективну комунікацію із залом. Тому під час формувального експерименту практикувалися такі завдання: розкрити сутність художнього змісту творів у проєкції його назви. Наприклад, прослуховуючи художній твір «Ранок» Е. Гріга, майбутні диригенти оркестрових колективів уявляли картини природи, що їх композитор зображає за допомогою фарб музичних прийомів (гра на відповідних оркестрових інструментах, контрапунктування мелодійних ліній, відхилення, модуляції, правильний добір оркестрових інструментів для відображення характерних особливостей звучання того чи того твору тощо). Майбутні

диригенти оркестрових колективів аналізували художні твори, порівнювали доробки різних композиторів за стилістичною специфікою, зверталися у межах самостійної роботи до творчої уяви, сприяли розвитку виконавської та комунікативної культури.

Формувати комунікативну культуру майбутнього диригента оркестрового колективу недостатньо лише на базі теоретичних знань. Велике значення у цьому контексті має практична діяльність. Необхідно, щоб майбутній диригент умів мислити комунікативно-культурними категоріями, щоб комунікативна культура стала невід'ємною частиною будь-якого здійснюваного ним педагогічного процесу; щоб у нього була сформована свідомість як система цінностей, норм, цільових настанов і переконань, що визначають особистісну і професійну позицію. Тобто, майбутній диригент повинен володіти комунікативною культурою як особливим видом професійно-педагогічної культури, перетворюючи її з інструменту пізнання на інструмент формування. Адже саме на основі сформованої комунікативної культури диригент чіткіше вибудовує орієнтаційно-прогностичну, комунікативно-стимулювальну та аналітико-оцінювальну діяльність.

Тому у цьому контексті логічним був вибір нами третьої педагогічної умови – **застосування практико-орієнтованого підходу у формуванні комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу.**

Дослідниця Н. Токова обґрунтовує практико-орієнтований підхід як методологічний концепт формування професійно-педагогічної культури майбутніх учителів. Вона переконана, що у контексті практико-орієнтованого підходу, соціальна дійсність постає як сукупність людських практик, навичок, умінь, способів дії, звичаїв, сформованих у певній культурі, в яких представлено її конкретний зміст і сенс. Будь-яка практика – це впорядкована сукупність реальних дій, знань, навичок і вмінь, сконцентрованих у певних точках соціального простору в межах виконання людиною конкретних соціальних ролей. Тільки оволодіваючи набором практичних дій, представлених у культурі, людина набуває своєї соціальної визначеності, соціального статусу [116].

Оскільки спеціальні навчальні дисципліни «Спецінструмент», «Диригування», «Методика викладання фахових дисциплін», «Диригентсько-оркестрова практика» «Специфіка роботи з дитячим оркестровим колективом» характеризуються розглядом і осмисленням широкого спектра проблем, спроектованих не стільки на теоретичні, як на практичні аспекти музичного виконавства учасників оркестрового колективу, як-от: організація освітнього процесу, основи акустичних особливостей музичних інструментів, музична педагогіка тощо, то їх змістове наповнення вважали фундаментом для формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу. Їх зміст передбачав забезпечення умов для реалізації отриманих теоретичних знань для втілення їх у практичній діяльності із застосуванням основних прийомів моделювання ситуацій диригентсько-оркестрової діяльності, а також формуванню комунікативної культури майбутнього диригента. Як приклад, наводимо перелік завдань для майбутніх диригентів:

1. Подумайте та розробіть свій варіант професійного розвитку оркестрового колективу, окресливши шляхи подолання організаційних, психолого-педагогічних і творчих проблемних ситуацій з огляду на добір художнього репертуару.

2. Схарактеризуйте індивідуальні особливості виконавства сучасних оркестрових колективів.

3. Схарактеризуйте та порівняйте звучання однакових за виконавським складом оркестрових колективів ХХ століття із оркестровими колективами 10-х-20-х років ХХІ століття.

4. Побудуйте план розучування художнього твору для будь-якого оркестрового колективу здобувачів вищої освіти.

Творчу діяльність майбутніх диригентів оркестрових колективів зосереджували на покращенні їхніх практичних умінь, а також удосконаленні музично-теоретичних знань, здобутих у процесі попередньої професійної підготовки. Зокрема, під час вивчення навчальної дисципліни «Аналіз музичних творів» майбутні диригенти засвоювали спеціальну музичну термінологію (жанр, музичний стиль, фрази, періоди, речення), опановували найважливіші

елементи музичного зіставлення та набували професійного досвіду загального музично-теоретичного аналізу художніх творів, які підлягали використанню в ході практичної діяльності з оркестровим колективом. Такі здобувачі вищої освіти формували комунікативно-ціннісне ставлення до художнього репертуару шляхом пізнання світової та української музичної культури в контексті власного виконавського диригентсько-оркестрового досвіду. Для цього на практичних заняттях особливу увагу приділяли детальному розбору форми твору, його проблематики та стильових особливостей композиторів відповідної епохи.

У процесі оволодіння навчальними дисциплінами (саме вони великою мірою впливали на формування когнітивно-пізнавального компоненту комунікативної культури) майбутні диригенти оркестрових колективів ознайомилися зі здобутками різних за складом, жанром і стилем виконання оркестрових колективів, особливостями жанрів оркестрової музики, виразністю, характерною специфікою, професійною термінологією сучасних диригентів. Найважливіше завдання цього етапу вбачали в розвитку виконавської та комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів, що супроводжувалося формуванням мистецьких смаків, музично-естетичних вражень і ціннісних орієнтацій у контексті професійної діяльності майбутнього диригента.

Важлива роль у формуванні комунікативної культури майбутнього диригента відводиться практичним заняттям зі спеціальних дисциплін, під час яких відбувається самоудосконалення і професійне становлення майбутнього диригента. Практична діяльність майбутнього диригента оркестру є запорукою набуття ним професійних знань і вмінь, детермінованих складністю самостійно виконуваних індивідуальних завдань і рівнем сформованості інтелектуальних здібностей.

У вітчизняній педагогіці дослідженнями, присвяченими формуванню моделей діяльності фахівця з музичного мистецтва, в яких значне місце посідає проблема формування культури творчого спілкування, комунікативної культури майбутнього диригента займалися В. Мусієнко [122], Я. Кириленко [70], Н. Токова [122], Я. Сверлюк [159], О. Семенов [179].

На думку О. Семенов, специфіка практики полягає в симбіозі організації й навчально-практичної, й самостійної діяльності [179, с. 109]. Практика передбачає забезпеченість кваліфікованими викладачами та керівництвом; наявність сучасної матеріальної бази; практичну роботу з оркестровим колективом; можливість накопичувати матеріал для подальшої роботи в закладі освіти і в процесі самостійної професійної діяльності.

Як справедливо у цьому контексті зазначає В. Мусієнко, «в освітньому процесі здобувачі вважають пріоритетними саме іспити, а самостійною роботою, що є основою формування комунікативної культури диригента оркестрового колективу, певною мірою легковажать. Часто здобувачі, володіючи знаннями щодо організації оркестрового колективу, не можуть застосувати їх на практиці» [122].

Слушною у цьому контексті вважаємо точку зору Я. Кириленко [70], на думку якого індивідуальна робота диригента складається з поглибленого вивчення художніх оркестрових творів, яка охоплює аналіз музичної форми, гармонічний аналіз, структуру твору, характеристику засобів виразності та художній задум автора. Утім, І. Бондарева [13] зауважує, що відсутність оркестрового колективу під час індивідуальної роботи над художніми творами унеможливує розвиток технічного потенціалу диригента. Йдеться про негативний вплив насамперед на мануальну техніку, що автоматично не має розвитку через відсутність «живих» виконавців. Також за таких умов є неможливим розвиток вольових і професійних якостей диригента оркестрового колективу.

Принагідно зазначимо, що до комплексу професійних важливих якостей диригента входять і здібності, але вони не вичерпують усього обсягу професійних якостей. Із специфічних диригентських якостей деякі дослідники називають наявність вольових і сугестивних якостей, володіння системою диригентських жестів, добре розвинений внутрішній слух, яскраво виражену комунікабельність, педагогічну майстерність. Склад професійних важливих якостей диригента зумовлений багатофункціональним характером його діяльності, що містить у собі функції виконавця, педагога, керівника

інструментального колективу. І кожна з цих сторін діяльності вимагає сформованості комплексу відповідних здібностей, знань, умінь і навичок. Перш за все, – це добре розвинений слух, метроритмічне відчуття, музична пам'ять, здатність музично-слухових уявлень; володіння навичкою всебічного аналізу партитури, розуміння її структури, особливостей форми, вживаних виразних засобів, здатність глибоко і змістовно інтерпретувати музичний твір. Ці якості та здібності необхідні диригентам насамперед для розуміння музичного твору, створення музично-художнього образу. Саме музичні якості диригента, його музично-виконавська культура забезпечують високий художній рівень оркестрового звучання.

Викладене вище слугує підставою для констатації про те, що самостійна і практична робота майбутнього диригента оркестру тісно пов'язані між собою, а формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу великою мірою пов'язане із створенням належних умов для розвитку творчої самореалізації у процесі оркестрово-диригентської діяльності.

Становлення музичних і особистих стосунків між диригентом і оркестром відбуваються під час практичної взаємодії на репетиціях, під час яких підсилюється і закріплюється імпульсивний вплив на оркестр індивідуальності диригента. Але це відбувається лише тоді, коли диригент приходить на репетицію підготовленим, маючи сформовану в його свідомості виконавську концепцію твору. Адже до розучування твору в оркестрі можна приступити лише тоді, коли ретельно вивчена партитура і її звучання видається диригентові як у цілому, так і детально.

Важливим аспектом в оволодінні комунікативною культурою є набуття майбутнім диригентом оркестрового колективу управлінського досвіду, що передбачає чітке усвідомлення мети професійної діяльності, орієнтації на самовдосконалення, самовираження та самореалізацію, а також педагогічного та творчого досвіду, що передбачає ознайомлення зі специфікою роботи диригента оркестрового колективу, набуття ним досвіду комунікативної взаємодії з учасниками колективу як під час репетицій, так і під час концертів, що своєю чергою, уможлиблює виховання вольових рис характеру, формування

гармонійних взаємостосунків у колективі, вибудовування загального балансу оркестру та внутрішньої дисципліни колективу.

Як приклад, наведемо опис одного з практичних занять.

Початок заняття, як правило, в класі диригування починається з евристичної бесіди про роль і значення мануальної техніки, міміки, розвитку особистісно-вольової сфери та ролі цього важливого компонента для професійного розвитку майбутнього диригента. Мануальна техніка – це певний набір жестів і прийомів, які дають змогу диригенту передавати всі його наміри: необхідну інформацію про темп, ритм, метр, характер, динаміку; показ основних вступів інструментам або їхнім групам; своє бачення твору. Можливості розвитку і вдосконалення мануальної техніки безмежні. Але техніка принесе свою користь, якщо нею володіє диригент, який добре знає партитуру, глибоко мислить, має музичний слух і вміє контролювати звучання всього оркестру загалом і кожного музиканта зокрема.

На практичному занятті майбутнім диригентам оркестрового колективу було запропоновано вивчити п'єсу Е. Гріга «Пісня Сольвейг» до драми «Пер Гюнт». Спочатку їм було запропоновано прослухати п'єсу у виконанні концертмейстера і здійснити короткий аналіз прослуханого. Після першого ж прослуховування майбутні диригенти з легкістю визначають, що п'єса складається з трьох частин, крайні частини збігаються за своїм характером і музичним матеріалом, вони ліричні й мають наспівний характер, а ось середина – контрастна і носить танцювальний характер. Викладач інформує присутніх про велич музики Е. Гріга до драми «Пер Гюнт»; за своїм значенням і змістовим контентом вона прирівнюється до твору Л. Бетховена «Егмонт» і Мендельсона «Сон літньої ночі». Створена для театральної постановки, вона набула значення самостійного художнього твору.

Наступний етап у роботі над твором був пов'язаний з його музично-аналітичним і диригентсько-аналітичним аналізом, детальним вивченням авторського тексту і вибором засобів передачі музики. Він передбачав: розгляд структури, особливостей будови мелодії, гармонії, метроритму, інструментування. Необхідно було з'ясувати, не тільки з яких частин складається

твір, а й розібратися в його детальній будові, виявити співвідношення і послідовність частин музичного твору, установити його тональний план, визначити особливості гармонії звуку, динаміки та логіки музичного розвитку. Оскільки п'єсу вивчали за партитурою для естрадного оркестру, то майбутні диригенти були ознайомлені зі складом оркестру, його інструментуванням, була надана допомога у виявленні головних і другорядних елементів фактури, у розборі фразування, штрихів. Такий детальний аналіз допоміг майбутнім диригентам розкрити зміст музики, сприяв кращому осмисленню змісту п'єси і його втілення на практиці.

Перед розучуванням мелодії наголошувалося на значенні жестів, що наочно передають ритмічну та інтонаційну будову мелодії, особливо тих, за допомогою яких у просторі демонструється кожен звук мелодії. Ритмічна сторона зазвичай передається зіставленням жестів на одній висоті. Демонструються жести, що поєднують звуковисотну і ритмічну сторони. Така єдність зорової та слухової наочності сприяє активізації музично-слухових уявлень майбутніх диригентів, концентрує увагу на будь-яких особливостях мелодії, допомагає долати інтонаційні та ритмічні труднощі. У процесі розучування музичного твору використовувалися такі допоміжні засоби, як різноманітні схематичні зображення мелодії, наприклад, запис мелодії драбинкою, крапками різної глибини та інтенсивності написання, що може відобразити й виразні елементи фразування.

Засоби диригентського втілення цього твору обумовлювалися виключно на основі змісту музики. Так крайні частини вимагали плавного, м'якого і водночас легкого диригентського жесту з невеликою амплітудою. Щодо середньої частини, то її характер вимагав від диригента точних, гострих, пружних жестів, що передають танцювальність рухів.

Після того, як майбутні диригенти продиригували музичний твір, їм пропонувалося проаналізувати його, сформулювати логічні зауваження, виставити оцінки з урахуванням визначених викладачем критеріїв якісного диригування художнього твору: оптимальне застосування набутих теоретичних знань; вміння читати з аркуша та виконувати оркестрові твори, різні за жанром і

складністю виконання; використовувати комунікативні навички і вміння під час оркестрової діяльності; дотримуватися норм і правил спілкування диригента з учасниками оркестрового колективу під час репетицій, уміння зацікавити їх художнім репертуаром; створення умов для розвитку в оркестрантів музичного смаку, відчуття естетичну насолоди і морального задоволення від виконання запропонованих художніх творів.

Це практично створювало ситуацію оркестрового управління, активізувало оркестрове мислення, змушувало шукати найефективніші способи диригентського впливу, розкривало артистичні можливості здобувачів освіти і сформованість їх комунікативної культури.

Ця робота мала позитивну динаміку освоєння матеріалу, оскільки майбутні диригенти оркестрового колективу проводили її під враженням від прослуханого, на основі своїх перших вражень, осмислень отриманої інформації, розумінням значення застосування тих чи інших засобів музичної виразності, свіжості слухового сприйняття, емоційних вражень.

Результативність заняття забезпечило використання практичних методів (зведені репетиції, робота з окремим учасниками оркестрового колективу), наочні (слухання музики, демонстрація оркестрових творів за допомогою засобів мультимедіа), словесні (дискусія, бесіда, обговорення зіграних творів), метод впливу диригента на учасників оркестрового колективу тощо.

У якості домашнього завдання майбутнім диригентам пропонується опрацювати літературу про творчість Е. Гріга, прослухати найвідоміші його твори або у фонотеці закладу вищої освіти, або в інтернеті, самостійно підготувати диригентське втілення п'єси.

Можна припустити, що, оскільки закони ритму і поняття нюансування однакові для всіх музикантів, виконання в оркестрі не потребує особливих труднощів. Достатньо лише кожному з оркестрантів опанувати свою партію так, наче б він мав виконувати її «соло». Однак це не так. Сольне музикування допускає більшу свободу внаслідок індивідуального розуміння авторського тексту. Оркестрове ж виконання вимагає особливого, єдиного для всіх музикантів ставлення до всіх моментів інтерпретації твору.

Оркестр – це «живий» інструмент, який складається із різних за темпераментом, за складом мислення і за характером людей, і які повною мірою залежать один від одного. Виробити загальну виконавську концепцію твору, розподілити звуковий баланс і, головне, охопити форму твору може лише диригент. Таким чином, у колективному виконавському мистецтві роль диригента є організуючою і обов'язковою. Здатність безпосередньо передати оркестрантам свій музичний задум, передати їм свою наснагу і творче натхнення, активізувати їх і є ознакою диригентської майстерності.

Головними засобами роботи диригента є слово, тлумачення, зразок виконання (демонстрація) на інструменті або проспівуванням окремих фраз. За допомогою слова він роз'яснює характер і зміст твору, його структурні особливості. Загальне керівництво виконання художнього твору здійснюється за допомогою мануальної техніки.

Формуванню комунікативно-ціннісного ставлення майбутніх диригентів до художнього репертуару відбувалося шляхом пізнання кращих зразків світової та української музичної культури в контексті власного виконавського диригентсько-оркестрового досвіду.

Важливим у формуванні комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу є підготовка оркестрових художніх творів для диригентсько-виконавського аналізу. Порівняльний аналіз аранжувань різних композиторів, прослуховування запису широкого спектра творів, трактування та інтерпретації диригентів світу сприяють розширенню музичного світогляду майбутніх диригентів оркестру, позитивно впливають на формування комунікативної культури. З метою здійснення самооцінки майбутніми диригентами оркестрових колективів своєї діяльності у ролі диригента ми запропонували створити автопортрет «Я – диригент», головним критерієм якого визначили сформованість уміння стати для себе самого джерелом натхнення та підтримки, що надалі забезпечуватиме професійний розвиток, самосприймання та покращення розвитку комунікативних навичок, умінь і виконавської майстерності. Орієнтирами у виконанні завдання виступили: приклади – життєві ситуації, що слугували лейтмотивом розвитку індивідуальних комунікативних

якостей, стилю диригентського мовлення, що є основою комунікативної культури майбутнього диригента; власні емоції, що сприяють професійному становленню і розвитку.

Практична спроектованість таких творчих завдань, їхнє використання в ході практичної діяльності сприяють активізації процесу формування виконавської та комунікативної культури майбутніх диригентів, формуванню у них професійних якостей і рис характеру.

Практична робота з оркестровим колективом на окремих заняттях з індивідуальних дисциплін («Спецінструмент», «Диригування», «Читання оркестрових партитур», «Інструментування») забезпечувала розвиток комунікативної культури та реалізацію гуманних взаємин майбутніх диригентів оркестрових колективів з їхніми учасниками. Додатково здійснювався вплив на формування професійних умінь і навичок, а також утілення творчих задумів в остаточному звучанні оркестру.

З цією метою на практичних заняттях особливу увагу приділяли детальному розбору форми твору, його проблематики та особливостей їх виконання.

Опишемо поетапний хід роботи диригента над твором.

Перший етап – підготовчий, під час якого здійснюється прочитування партитури, тобто її програвання на фортепіано, нехай у сповільненому темпі й технічно недосконало. Це дає можливість вслухатися в музичний твір. Крім того, музика, відтворена за інструментом, укладається у свідомості легше і міцніше. Таке програвання дає також можливість вивірити текст партитури, в якій можуть бути помилки та друкарські помилки.

Другий етап – більш поглиблене вивчення музичного твору. На цьому етапі важливо ретельно проаналізувати партитуру, визначити в ній великі й малі розділи.

Третій етап – програвання окремих частин музичного твору, з яких поступово складається цілісний його музично-художній образ, досягається безперервність і внутрішня закономірність розвитку музичного матеріалу. Пробуджується творча фантазія диригента. Звучання усього твору проявляється

чіткіше, відчувається його завершеність. Диригент виділяє головні лінії музичної драматургії, підпорядковує допоміжні і супутні елементи; розподіляє емоційно-динамічні кульмінації великих і малих епізодів, темпоритмічні контрасти, звукові нюанси тощо. Правильне рішення кожного фрагмента має виходити з плану цілого, щоб усі частини твору підпорядковувалися у художньому задуму диригента.

На цьому етапі важливо визначити основний темп і ступінь необхідних відхилень від нього. У швидких темпах треба уникати поспішності. Критерієм допустимої швидкості виконання можуть слугувати технічно важкі місця, які мають звучати ясно і чітко. У повільних темпах треба уникати стомлюючої одноманітності, статичності, монотонності.

Диригент має також продумати нюансування, маючи на увазі диференціацію динаміки в різних групах. При цьому необхідно враховувати і акустику приміщення, і індивідуальні виконавські властивості артистів оркестру, і стан інструментів.

Четвертий етап – підсумковий. Диригент упевнений, що твір достатньо вивчений, бо відтворений у його уяві. Він уявно чує звучання партитури. Жодне позначення композитора не упущено ним, кожна деталь несе свій художній смисл. І вже на першій репетиції він повинен розкрити перед колективом свої творчі наміри, сутність інтерпретації твору, заразити виконавців своїм баченням музичного образу, щоб долучити кожного учасника оркестру до спільної творчості.

Завершальним етапом усієї роботи над твором є концертне виконання. Диригент повинен відчувати натхнення від очікуваного концерту, передати його учасникам оркестрового колективу, зберігаючи при цьому відчуття контролю та гостроту реакції на реальне звучання. Важливо відчувати святковий настрій, образи твору і заражати оркестрантів своїм творчим горінням.

Основою спілкування, що об'єднує в єдину систему діяльність диригента й оркестру, є взаємно проникаюча увага диригента і колективу. Тому особливу увагу на занятті майбутній диригент повинен зосередити на встановленні і підтримці постійного контакту як з кожним окремо взятим учасником оркестру,

так і з усім колективом. Йдеться про форму комунікативної взаємодії, що часто є основою спілкування диригента й учасників оркестрового колективу та має назву «тематична бесіда». Така форма діалогічного спілкування прикметна симбіозом вербальної та музичної інтерпретації художніх творів, образним мовленням і реалізацією процесу спілкування між усіма учасниками оркестрового колективу за допомогою музики та словесної комунікації. Згадана форма спілкування передбачає покращення оркестрового звучання шляхом засвоєння матеріалу в новому художньому баченні. Диригенту слід виховувати в оркестрантів почуття наступності, вміння чути і відчувати усю оркестрову тканину. Без цього вміння не можна домогтися в оркестрі врівноваженого звучання і гнучкого нюансування. В цьому і полягає сутність комунікативної культури майбутнього диригента оркестровим колективом.

Важливою формою освітньої діяльності у контексті формування комунікативної культури є практика, під час якої майбутні диригенти беруть участь у підготовці тематичних вечорів, оглядів, організації гурткової роботи, участь у концертній діяльності у ролі солістів, диригентів колективу, проведення музичних бесід, лекцій-концертів певної тематики чи музичних вікторин. Саме практична діяльність сприяє розвитку інтересу до вивчення музично-теоретичних і психолого-педагогічних дисциплін, які є фундаментом формування комунікативної культури.

Упровадження вирізнених нами педагогічних умов процесу формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу додатково забезпечує розвиток особистісних якостей і усвідомлення потреби у постійному удосконаленні комунікативної культури.

3.2. Результати дослідно-експериментальної роботи

У дослідженні експеримент передбачав визначення ефективності запропонованої автором методики формування комунікативної культури майбутніх диригентів у процесі фахової підготовки на основі реалізації переліку вимірювань в експериментальній і контрольній групах.

Результати експериментального пошуку, отримані на момент завершення формувальної частини дослідної роботи шляхом виконання діагностичних зрізів, уможливили простеження динаміки формування комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів – її загальної комплексної характеристики та окремих індивідуальних особливостей.

Експеримент супроводжувався також моніторингом змін стану сформованості феномену дослідження та всіх його компонент. Для цього до експериментальної та контрольної груп застосовували розроблені в дисертації критерії та рівні, спроектовані на кожен компонент комунікативної культури майбутнього диригента, що підлягали постійному порівнянню в ході експерименту.

Після завершення формувального експерименту здійснювалася контрольна діагностика рівнів сформованості комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів відповідно до розроблених критеріїв і показників, представлених у констатувальній частині експерименту. Діагностування визначалося спрямованістю на встановлення рівня динамічного розвитку за мотиваційно-ціннісним, когнітивно-пізнавальними, особистісно-комунікативними та діяльнісно-креативними компонентами. Такий контроль уможливив порівняльну характеристику діагностичних зрізів на різних етапах констатувального та формувального експериментів і відповідних даних, одержаних у експериментальній і контрольній групах. Описаний підхід дав змогу окреслити повну та досить об'єктивну картину розвитку сформованості знань та індивідуальних якостей майбутніх диригентів за допомогою експериментальної методики.

Ретельний аналіз результатів експерименту слугував охоплював визначення якості реалізації майбутніми диригентами оркестрових колективів диригентсько-оркестрових і психолого-педагогічних завдань, вивчення діяльності учасників експериментальної групи у період навчання, а також проходження практики (прикметно, що саме практика передбачала якісне виконання найважливіших функцій виконавської та комунікативної культури майбутніх диригентів у роботі з оркестровим колективом), а також дослідження їхніх письмових та усних відповідей.

Під час експерименту порівнянню підлягали дані двох груп – групи, здобувачі якої не орієнтувалися на авторську методику формування комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів, а навчалися за традиційною програмою, а також експериментальної групи, де послуговувалися запропонованою в дослідженні методикою та простежували дані введення експериментальних змін. Видається присутнім зауважити, що пасивні чинники й умови, за яких розгорталася експериментальна робота, були однаковими для обох груп від початку й упродовж усього дослідження. Окрім цього, дослідно-експериментальну роботу провадили відповідно до основних вимог статистичної обробки результатів формувального експерименту диригентсько-оркестрових і психолого-педагогічних досліджень (Г. Суходольський, Н. Кузьміна, С. Гончаренко).

Загалом розкриття змістового наповнення проблеми дослідження полягало у простеженні динаміки розвитку комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів, а також реалізації цілей, мети, завдань і методики проведення формувального експерименту.

Перший етап експерименту – *мотиваційно-ціннісний* – передбачав формування комунікативних навичок і мотивації до диригентсько-оркестрової діяльності, що супроводжувалося вдосконаленням характеристик майбутнього диригента для подальшого розвитку індивідуальної комунікативної культури.

Названий етап формувального експерименту було присвячено систематизації загального досвіду, знань, умінь і комунікативних навичок майбутніх диригентів оркестрових колективів. Вивчення методики роботи з оркестровим колективом відзначалося акцентом на приділенні значної уваги всім учасникам оркестрового колективу. Мета практичних занять полягала в розкритті специфіки комунікативної взаємодії диригента та творчого колективу у процесі творчої діяльності, тоді як мета лекційних занять – не тільки у висвітленні прийомів і методів професійної діяльності, а й увиразненні важливості формування знань про механізми комунікативної взаємодії з учасниками творчого акту. Окрім того, практичні заняття уможливлювали прищеплення ціннісного ставлення до методичних знань, тобто поставало мотиваційним базисом практики.

Здобуття вмінь і комунікативних навичок майбутніх диригентів оркестрових колективів забезпечувало опанування такої дисципліни, як: «Методика роботи з оркестровим колективом», проведення практичних занять, серед яких – індивідуальні заняття з «Диригування», «Читання оркестрових партитур», «Диригентсько-виконавського аналізу» тощо.

Диригентсько-виконавський напрям підготовки майбутніх диригентів оркестрових колективів спроектовували на індивідуальні заняття з диригування, ансамблевої гри, практики роботи з оркестровим колективом, а також поєднання різних видів практики, проходження якої регламентує освітній процес закладів вищої освіти, в яких здійснюється підготовка фахівців мистецького профілю.

Відомо, що рівень орієнтації певного виду професійної діяльності безпосередньо залежить від рівня сформованих у здобувачів освіти знань. Зважаючи на це, в дослідженні рівню зорієнтованості фаху майбутнього диригента оркестрового колективу та формуванню його комунікативної культури надавали особливого значення. Логіку такого підходу, серед іншого, складало й те, що значна частина здобувачів не проявляє професійного інтересу до поліфункціональної діяльності майбутнього диригента. Це посилює актуальність проблему розвитку професійної мотивації до диригентсько-оркестрової підготовки.

З огляду на те, що розв'язання означеної проблеми вимагає розвитку орієнтації здобувачів вищої освіти на майбутню професію диригента, а також індивідуальної роботи з кожним, процес підготовки диригента оркестру на сучасному етапі потребує розроблення новітніх форм і методів, наукових підходів, які сприятимуть розвитку індивідуальної комунікативної культури кожного майбутнього диригента оркестрового колективу.

Запропонована в дисертації методика формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу має своїми векторами адаптацію їхньої музично-педагогічної підготовки до вимог мистецького ринку праці, а також орієнтацію на підготовку фахівців з огляду на їхні індивідуальні й особистісні потреби.

Формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу детермінує створення особливих умов, що сприяло б розвитку якісних

характеристик майбутніх фахівців, здатних до самореалізації у процесі педагогічної й оркестрово-творчої діяльності. Мається на увазі ознайомлення зі специфікою виконавсько-оркестрової діяльності майбутнього диригента оркестру та набуття ним професійних навичок під час комунікативної взаємодії з учасниками оркестрового колективу; художньо-естетичне сприйняття концертів різних оркестрових колективів, а також прослуховування музики різних оркестрових жанрів за допомогою засобів мультимедіа.

Очевидно, що ознайомлення майбутнього диригента оркестрового колективу зі специфікою його майбутньої професійної діяльності сприяє розвитку мотивації до набуття фаху керівника оркестрового колективу в умовах практичної діяльності, а також полегшує реалізацію завдань початкового етапу навчання. Зважаючи на це, на заняттях з методики роботи з оркестровим колективом, диригування, читання оркестрових партитур широко послуговувалися науковими положеннями доробків відомих диригентів і діячів мистецтва, а саме: Г. Єржемського, І. Мусіна, М. Колесси й ін., на музично-теоретичних заняттях для прикладу представляли творчі портрети видатних диригентів, їхні думки та погляди на роботу з оркестровим колективом (Р. Кофман, Р. Вагнер та ін.)

Під час формувального експерименту одним з найефективніших методів виявилось стимулювання здобувачів вищої освіти до творення Я-концепції особистості диригента оркестрового колективу для переосмислення майбутньої професійної діяльності та набуття позитивного ставлення до майбутньої професії.

Особливу увагу приділяли окремим особливостям здобувачів, які сприяють розвитку комунікативної культури та забезпечують якісні можливості професії диригента як професійного фахівця, а саме – умінню опанувати власний психічний стан, стресостійкості, емпатії, вмінню залагоджувати будь-яку організаційну та психологічну ситуацію.

Важливим результатом формування майбутнім диригентам оркестрового колективу мотивації до професійної діяльності є усвідомлення природи майбутнього фаху диригента оркестрового колективу як складного та багатогранного, що ґрунтується на психологічному чинникові та пов'язаного із перспективою педагогічного та концертно-творчого показників. Такий підхід

активізує професійні інтереси здобувачів, забезпечує визнання значущості диригентсько-оркестрової підготовки та духовних і музично-естетичних запитів суспільства [145].

Окрім вищевикладеного, важливим результатом діагностики стало досягнення позитивного ставлення до якісного вивчення музично-теоретичних і педагогічних дисциплін. Виявом останнього слугував перехід від ситуативного до пізнавального видів мотивації. Так, пізнавальної мотивації експериментовані здобувачі вищої освіти набували шляхом опрацювання фахової літератури, аналізу випадків, спроектованих на засвоєння та вдосконалення комунікативної культури впродовж усього життя.

У ході експерименту професійну підготовку майбутніх диригентів експериментальної групи провадили на основі набуття музично-теоретичних, психолого-педагогічних і диригентсько-оркестрових знань, які безпосередньо поєднані зі специфікою керування оркестровим колективом. Удосконалення таких знань досягали в ході практичної діяльності на базі оркестрових колективів закладів вищої освіти упродовж усього періоду експерименту. Прикметно, що окремі здобувачі робили «перші кроки» на шляху практичної діяльності майбутнього диригента оркестрового колективу на першому році навчання в закладі вищої освіти. Розглянемо особливості освітнього процесу в контрольній та експериментальній групах.

Так, у контрольній групі підготовку майбутніх диригентів оркестрових колективів зорієнтовували на опанування загальнометодичних основ професійної діяльності з оркестровим колективом, однак без акценту на особливостях діяльності майбутнього диригента оркестрового колективу. Вбачаємо в цьому причину того, що динаміка формування орієнтації на диригентсько-оркестрову діяльність у контрольній групі наприкінці експерименту виявилася набагато менш виразною порівняно з експериментальною групою.

Один із видів діагностики на контрольному етапі експерименту – аналіз письмових робіт – дав змогу розкрити бачення майбутніми диригентами сутності професії диригента оркестрового колективу. Зокрема, респонденти експериментальної групи виокремили такі професійні якості майбутнього

диригента оркестрового колективу: дисциплінованість, доброзичливість, справедливість, уміння роз'яснювати сутність художнього замислу твору, а також уміння комунікативно взаємодіяти з кожним учасником оркестрового колективу для подальших якісних змін під час кожного наступного виконання художнього твору.

У ході навчання викладачі диригентсько-оркестрових і музично-теоретичних дисциплін пропонували власні параметри характеристики майбутніх диригентів оркестрового колективу, серед яких:

- 23% – респондентів мають високий рівень активності;
- 21% – достатній рівень активності;
- 32,3% – середній рівень активності;
- 23,7% – низький рівень активності.

Організоване в ході дослідження тестування дало змогу виявити специфіку зростання майбутніх диригентів оркестрових колективів, а саме – рівень їхнього ставлення до диригентсько-оркестрової діяльності, а відтак оцінити отримані результати за тридцятибальною шкалою, де 25–30 балів відповідає високому, 20–25 – достатньому, 15–20 – середньому, а 10–15 балів – низькому рівням підготовки до диригентсько-оркестрової діяльності. Розглянемо особливості кожного рівня.

Так, здобувачі із низьким рівнем підготовки до диригентсько-оркестрової діяльності не вважають професію диригента оркестрового колективу вагомою та потрібною в суспільстві, а рівень комунікативної культури – важливим для професійної діяльності. Більшість зі здобувачів із низьким рівнем підготовки надавала перевагу особистому вдосконаленню та індивідуальним заняттям із диригування та спецінструменту. Майбутні диригенти оркестрових колективів із низьким рівнем підготовки до здійснення диригентсько-оркестрової діяльності переконані у важливості лише особистої майстерності, тому не приділяють великої уваги музично-теоретичним і психолого-педагогічним знанням. Очевидно, що такі здобувачі вищої освіти у майбутньому виявляються неготовими до розв'язання будь-яких творчих чи педагогічних проблем, які виникають у ході роботи з оркестровим колективом.

Респонденти із середнім рівнем підготовки до диригентсько-оркестрової

діяльності часто вирішують проблему знань із підвищеним рівнем емоційності.

Педагогічний експеримент, проведений на базі Інституту мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету, Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка, Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, увиразнив динаміку зменшення в експериментальній групі частки здобувачів із низьким рівнем підготовки до диригентсько-оркестрової підготовки до 5,6%, із середнім – до 36,2%, а також збільшення частки здобувачів із високим рівнем підготовки до диригентсько-оркестрової підготовки до 7,9% та частки здобувачів із достатнім рівнем – до 50,3%. На відміну від експериментальної групи результати здобувачів контрольної групи слугують підставою для констатації про те, що рівень їхньої підготовки до диригентсько-оркестрової діяльності залишився незмінним. Ситуація в експериментальній та контрольній групах після звершення експерименту обґрунтовує доцільність діагностування майбутніх диригентів оркестрових колективів за визначеними в дослідженні показниками та є виявом якісного впливу реалізації мотиваційної та ціннісної компоненти авторської методики в оволодінні комунікативною культурою майбутніх диригентів оркестрових колективів у межах спрямованої диригентсько-оркестрової діяльності.

Формувальний експеримент сприяв з'ясуванню наявності певних відмінностей у зміні мотивації майбутніх диригентів оркестрових колективів експериментальної та контрольної груп до оволодіння знаннями, попри майже ідентичність показників останньої на початку дослідження. Так, учасники контрольної групи, що на початковому етапі дослідження вважали пріоритетними заняття зі спецкурсів (диригування, спецінструмент, читання оркестрових партитур тощо), на завершальному його етапі демонстрували визнання другорядності ситуативних мотивів спеціальних дисциплін.

Після проведення формувального експерименту майбутні диригенти оркестрових колективів стали демонструвати трансформацію мотиваційного потенціалу в сенсі надання прерогативи пізнанню музично-теоретичних, диригентсько-оркестрових і психолого-педагогічних дисциплін. Це сприяло ефективності формування професійних навичок і розв'язання проблемних ситуацій

професійної діяльності майбутнього диригента оркестрового колективу. Загалом видається очевидним, що формувальний експеримент увиразнив набуття більшістю майбутніх диригентів професійного ідеалу й орієнтації на майбутню професію, спрямування їхнього інтересу на спільну диригентсько-оркестрову творчість, а також усвідомлення єдності оркестрового виконання з комунікативною та виконавською культурою диригента оркестрового колективу.

Результати сформованості мотиваційно-ціннісного компоненту комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів представляємо в таблиці 3.1.

Таблиця 3.2

Стан сформованості мотиваційно-ціннісного компоненту комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів за результатами формувального експерименту (%).

Рівні	Високий рівень		Достатній рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%
ЕГ	41	22,65	59	32,6	60	33,15	21	11,6
КГ	28	13,79	39	19,21	61	30,05	75	36,95

Чіткіше це візуалізується на рис.3.1.

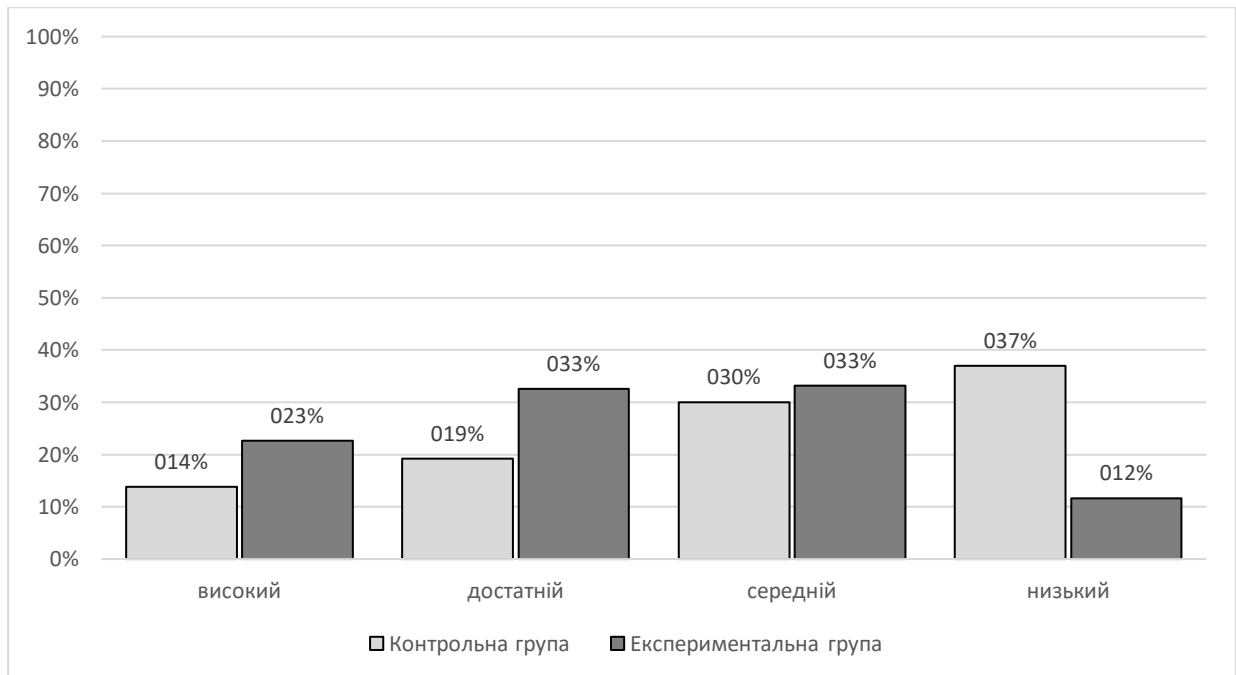

Рис. 3.1. Гістограма стану сформованості мотиваційно-ціннісного компоненту комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів за результатами формувального експерименту.

Вищенаведені експериментальні дані дають змогу зробити висновок про підвищення рівня мотивації респондентів експериментальної групи в оволодінні професією диригента оркестрового колективу. Як бачимо превалює кількість респондентів експериментальної групи, які віднесені до високого (22,65% респондентів ЕГ) і достатнього (32,6 % респондентів ЕГ) рівня сформованості цього компоненту.

Когнітивно-пізнавальний етап авторської методики передбачав визначення рівня комунікативної культури, професійних знань і вмінь майбутнього диригента оркестру у процесі роботи з оркестровим колективом. Вивчення витрат часу на виконання педагогічних дій і відповідного показника якості дало нам змогу простежити сформованість комунікативних навичок і вмінь залучених до експерименту респондентів: логіка виконання дій майбутнім диригентом є одним із найважливіших показників його комунікативної, виконавської культури й усвідомлення професійної діяльності.

Для виявлення комунікативних умінь здобувачі експериментальної та контрольної груп мали виконувати завдання із установаження порядку виконання їхніх організаторських і педагогічних дій, які безпосередньо стосуються творчої роботи з оркестровим колективом (таблиця 3.3).

Таблиця 3.3

**Послідовність виконання організаторських і музично-педагогічних дій
в оркестровому колективі здобувачами
експериментальної та контрольної груп**

№	Комунікативні дії	Послідовність виконання	
		ЕГ	КГ
1.	Обрання методики роботи з учасниками оркестру	4	2
2.	Виконавських оркестрових труднощів	3	1
3.	Аналіз результатів диригентсько-оркестрової діяльності	1	5
4.	Психолого-педагогічний аналіз комунікативної взаємодії учасників оркестру	7	4
5.	Визначення шляхів удосконалення роботи з оркестровим колективом	5	4
6.	Розучування нового репертуару	2	6
7.	Планування занять	6	5

Дані таблиці дають змогу стверджувати, що знання здобувачів експериментальної групи співвідносні з уміннями використовувати їх на практиці, тобто майбутні диригенти експериментальної групи правильно розуміють власні організаторські та педагогічні дії щодо учасників оркестрового колективу. Цікаво, що більшість здобувачів вищої освіти контрольної групи підґрунтям комунікативної культури вважає дії, пов'язані саме з виконавською роботою диригента, нехтуючи тим самим індивідуальними, психологічними та віковими особливостями учасників оркестрового колективу.

Один із найбільш значущих критеріїв оцінювання рівня сформованості комунікативних умінь майбутнього диригента оркестрового колективу – це правильний розподіл і затрати часу на виконання певних елементів репетиційних дій з оркестровим колективом.

Проведення індивідуального діагностування самооцінки в ході експериментальної апробації запропонованої в дослідженні методики супроводжувалося розкриттям прикметних особливостей комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів, спроектованих на особистісні властивості (цілеспрямованість, діалогічну взаємодію, рішучість, наполегливість, власну ініціативу, сміливість). У межах розгорнутого діагностування стало зрозумілим, що в експериментальній групі лише 4% респондентів мають достатній рівень сформованості вищезгаданих особистісних властивостей, 59,3% – середній і 35,7% – низький; у контрольній групі 3% респондентів демонструють достатній рівень сформованості особистісних властивостей, 60% – середній, 36% – низький.

Під час експертного оцінювання орієнтувалися на комунікативні особливості майбутніх диригентів, які у майбутньому сприятимуть їхній творчій реалізації (готовність до будь-яких ситуацій творчої діяльності та їхнього розв'язання, власна ініціатива, працелюбність, наполегливість). За умовним оцінюванням експертів здебільшого показники комунікативних особливостей майбутніх диригентів оркестрових колективів відповідають середньому та низькому рівням. Такий результат підтверджує середньостатистична оцінка рівня сформованості вмінь усіх груп – 0,59.

Окрім вищевикладеного, експеримент охоплював застосування формули обчислення коефіцієнта рівня сформованості комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів: $K_{ту} = (n + 1/2p) / Q$.

У формулі Q – це загальна кількість усіх показників, n – показники високого рівня вияву, p – кількість показників середнього рівня вияву.

Для вдосконалення індивідуальних особливостей майбутніх диригентів послуговувалися технологіями стимулювання розвитку можливостей, сприятливих для самореалізації майбутніх диригентів і розвитку їхньої індивідуальної комунікативної культури. За результатами самооцінювання, отриманими після завершення експерименту, низький рівень виявили 11% респондентів експериментальної групи, середній – 50,3%, достатній – 32,7%, а високий – 6%.

Експеримент, серед іншого, припускав діагностування комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрового колективу контрольної групи для

визначення змін показників знань останніх. Динаміка згаданих змін варіювала в такому діапазоні: перед експериментом показник правильних відповідей майбутніх диригентів оркестрового колективу контрольної групи був 0%, частково правильних – 14%, неправильних – 86%; після його проведення кількість правильних відповідей зростає до 32%, частково правильних – до 58%, а кількість неправильних різко знизилася до 10%.

Для якісної перевірки обсягу музично-теоретичних і комунікативно-виконавських знань майбутніх диригентів у дисертації скористалися формулою:

$K_u = M + M1 \times 0,8 / N_o < 1$, де N_o є кількістю максимально правильних відповідей, M – кількістю правильних повних відповідей, а K_u – коефіцієнтом засвоєних знань.

Аналіз отриманих унаслідок проведення експерименту даних вказує на переконливий факт, що майбутні диригенти експериментальної групи усвідомлюють зміст музично-теоретичних, диригентсько-оркестрових і комунікативно-виконавських дисциплін краще за майбутніх диригентів контрольної групи. Окрім цього, здобувачі експериментальної групи демонструють кращу обізнаність з індивідуальними особливостями майбутнього диригента оркестрового колективу, правильно розуміючи, що самовдосконалення та розвиток комунікативної взаємодії передбачає якісний власний доробок майбутнього диригента-професіонала.

З огляду на те, що площиною вияву рівня сформованості комунікативної культури та комунікативних здібностей, які складають індивідуальні особливості майбутнього диригента оркестрового колективу, є спеціальні заняття й індивідуальні уроки з диригування та інструментального виконавства в дослідженні доведено потребу значної кількості здобувачів експериментальної групи оволодіти знаннями з спецкурсів методичного спрямування та індивідуальних дисциплін, як-от: «Методика роботи з оркестровим колективом», «Інструментознавство», «Читання оркестрових партитур», «Диригентсько-виконавський аналіз» тощо. Відтак доказом ефективності реалізації системи проблемних і контекстних завдань, а також використання педагогічних технологій, які були частиною авторської методики, варто визнати появу в більшості майбутніх

диригентів оркестрових колективів зацікавлення диригентсько-оркестровою діяльністю.

Серед результатів проведення дослідження нами стало з'ясування недостатнього розуміння здобувачами вищої освіти експериментальної та контрольної груп структури комунікативних знань, що пояснює неналежне зосередження більшості майбутніх диригентів на загальному результаті оркестрового звучання, неусвідомлення значущості індивідуального впливу та комунікативної взаємодії з учасниками оркестрового колективу.

У ході дослідження, зокрема на фахових заняттях із методики роботи з оркестровим колективом, вивчали рівні сформованості комунікативної та виконавської культури майбутніх диригентів оркестрових колективів (організаційні моменти, індивідуальна робота з певними учасниками оркестру, робота в оркестрових групах, взаємодія окремих оркестрантів для вдосконалення технічних прийомів), які є особливо важливими для організаційного та репетиційного аспектів майбутньої професійної діяльності.

Одним із завдань експериментального дослідження вважали вироблення у майбутніх диригентів оркестрових колективів уміння розкривати сутність виконуваного твору та доносити її до слухачів. Особливо значущим сегментом цього завдання завжди залишалося виокремлення основних тем і вивчення «технічно складних для виконання місць» у партитурі для всіх, без винятку, учасників оркестрового колективу.

У межах експерименту сформованість вищеназваних особливостей демонстрували 11% респондентів експериментальної та 13% респондентів контрольної груп; виокремлення майбутніми диригентами технічно складних для виконання місць у партитурі складало менше як половину; максимальне відсоткове співвідношення становило 41% і 44%.

Важливо, що після проведеного експериментального дослідження відбулося значне зростання – на 60% і 78% – показників респондентів експериментальної групи на відміну від здобувачів контрольної групи, де підвищення відсоткового співвідношення виявилось не таким значущим – 19%, 48%. Окрім цього, респонденти експериментальної групи продемонстрували більший вплив власної

комунікативної культури на учасників оркестрового колективу та здатність формулювати та висловлювати правильні судження про виконання художніх творів.

Після завершення експерименту значній перевірці підлягало формування вмінь і навичок комунікативної взаємодії майбутніх диригентів з учасниками оркестрового колективу, свобода етичного висловлювання, альтернативність і чіткість постановки індивідуальних завдань, гнучкість особистого мислення. Такий підхід дав змогу зрозуміти й увіразнити індивідуалізацію підготовки в аспекті формування комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів. Прикметно, що особливу увагу приділяли здобувачам вищої освіти із високим рівнем «швидкого» мислення. Йдеться про зростання у майбутніх диригентів оркестрових колективів після проведення дослідження показників музичного мислення та творчих здібностей, таких як: увага, пам'ять, слух і музичне мислення.

Формувальний експеримент супроводжували реалізацією методики, спрямованої на підвищення рівня комунікативної культури майбутніх диригентів за відповідними параметрами експериментальної групи (15%, 28%, 30% 25%). Наведені результати можна визнати підтвердженням доцільності використання авторської педагогічної технології.

Видається беззаперечним, що тільки професійно підготовлений диригент оркестру спроможний працювати в умовах налагодження особистісно зорієнтованих стосунків із учасниками оркестрового колективу, повинен повністю реалізовувати свій творчий потенціал на основі комунікативної взаємодії та власного самовдосконалення. Лише той диригент, який внутрішнім світом сприймає та наслідує культурні цінності, є неупередженим, доброзичливим здатний досить ефективно провадити художньо-творчу діяльність очолюваного ним оркестрового колективу.

Варто наголосити, що професійне зростання здобувачів вищої освіти експериментальної групи призвело до змін показників їхнього індивідуального розвитку (особливо це стосується перевірки засобів індивідуального саморозвитку та професійного самодослідження індивідуальності). Це розкрило очевидність

позитивного значення концепції розвитку комунікативної та виконавської культури майбутніх диригентів оркестрових колективів на зростання особистісних якостей диригента-професіонала. Окрім цього, значна кількість здобувачів експериментальної групи констатувала про потребу розвитку індивідуальних професійних якостей і самодіагностування.

За показниками об'єктивного зростання здобувачі вищої освіти експериментальної групи на противагу учасникам групи контрольної відчули професійну необхідність у самоствердженні та демонстрації навичок комунікативної взаємодії. Цікаво, що низькі результати здобувачів контрольної групи щодо прагнення до індивідуальної творчої самореалізації стали поштовхом до вдосконалення ними знань із музично-теоретичних і психолого-педагогічних знань.

У контексті розгляду результатів майбутніх диригентів експериментальної групи зазначимо, що дослідження окреслило певні зміни їхнього суб'єктивного зростання завдяки впровадженню методів професійної Я-концепції та індивідуального оцінювання професійної діяльності кожного учасника. Залучення таких методів уможливило підтвердження гіпотези про доцільність початку професійної підготовки диригентів оркестрових колективів, а також формування комунікативних умінь, навичок та індивідуальної взаємодії із самовизначення та саморозвитку, підготовки до професійної діяльності.

Після формувального експерименту майбутні диригенти оркестрових колективів усвідомили професійну потребу розвитку комунікативної культури та власної виконавської майстерності на таких рівнях, як: 21% осіб на високому рівні, 59% осіб на достатньому рівні, 20% осіб на середньому рівні.

Зауважимо, що до початку експерименту майбутні диригенти оркестрових колективів не демонстрували засвоєння найважливішого об'єму теоретичних знань про професійну діяльність і розвиток власної комунікативної культури, а також через недостатньо стійку рефлексивну діяльність не могли осмислити природу власної професійної індивідуальності. Утім після завершення експерименту у вищезгаданих респондентів відбулося зростання якості професійних знань, умінь, а також сформованість основних комунікативних

прийомів і навичок роботи з учасниками оркестрового колективу, які є вагомими для саморозвитку в майбутній діяльності. Варто додати, що учасники експериментальної групи здебільшого були задоволені такими змінами та використанням комунікативних особливостей в освітньому процесі.

Те, що здобувачі вищої освіти експериментальної групи стали почуватися більш відповідальними за рівень власних знань і здобутків, можна вважати підтвердженням сформованої в ході педагогічного експерименту потреби у майбутніх диригентів здійснювати самооцінку своєї діяльності, розвивати комунікативні засоби роботи з учасниками оркестрового колективу, що обов'язково позначатимуться на їхньому професійному розвитку в ході фахової діяльності.

Як підсумок аналізу результативності *когнітивно-пізнавального етапу* запропонованого дослідження видається справедливим констатувати про те, що майбутні диригенти оркестрових колективів оволоділи механізмом професійного саморозвитку, специфікою формування комунікативної культури.

Результати сформованості когнітивно-пізнавального компоненту комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів представляємо в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

**Стан сформованості когнітивно-пізнавального компоненту
комунікативної культури майбутнього диригента за результатами
формуванняльного експерименту (%).**

Рівні	Високий рівень		Достатній рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%
ЕГ	40	22,1	61	33,7	59	32,6	21	11,6
КГ	18	8,87	37	18,23	59	29,06	89	43,84

Чіткіше це візуалізується на рис.3.2.

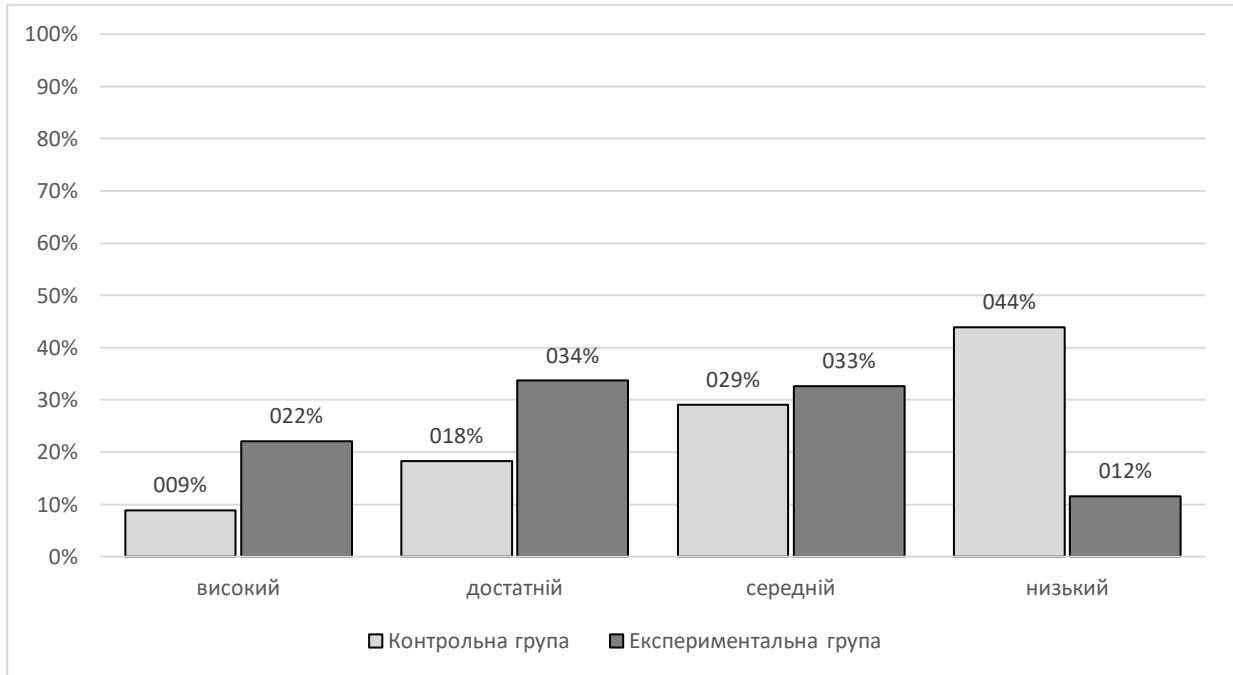

Рис. 3.2. Гістограма стану сформованості когнітивно-пізнавального компоненту комунікативної культури майбутнього диригента за результатами формувального експерименту (%).

Вищенаведені експериментальні дані дають змогу зробити висновок про підвищення рівнів сформованості когнітивно-пізнавального компонента респондентів експериментальної групи. Як бачимо превалює кількість респондентів експериментальної групи, які віднесені до високого (22,1% респондентів ЕГ) і достатнього (33,7% респондентів ЕГ) рівня сформованості цього компонента комунікативної культури.

Особистісно-комунікативний етап передбачав оцінювання рівня особистісних комунікативних якостей майбутніх диригентів, їхньої здатності до взаємокомунікації з кожним учасником оркестрового колективу. Зважаючи на це, здобувачам вищої освіти експериментальної групи серед інших пропонувалися і такі завдання:

- 1) продемонструвати індивідуальні стосунки з кожним учасником оркестру й окремими оркестровими групами;
- 2) виявити власні здібності та здатність до самовдосконалення;
- 3) самостійно виконати творчі завдання з використанням сучасних

мультимедіа засобів.

У ході експерименту зміни показників особистісно-комунікативного розвитку здобувачів експериментальної групи вдалося простежити завдяки застосуванню методів професійного зростання, а саме – перевірки засобів професійного саморозвитку та видів самодослідження індивідуальності. Такий підхід дав змогу довести слушність припущення, що формування комунікативних навичок майбутнього диригента й розвиток Я-концепції доцільно починатися з розкриття індивідуальних якостей і самовизначення диригента-професіонала.

Здобувачі вищої освіти експериментальної групи здебільшого потребували вивчення професійних особистісних властивостей і розвитку самодіагностування, розуміли необхідність особистісного ствердження власної індивідуальності. Респонденти експериментальної групи мали значно вищі результати порівняно зі здобувачами контрольної групи, які в ході диригентсько-оркестрової підготовки продемонстрували низький рівень прагнення до художньо-творчої самореалізації та дезорієнтацію у виявленні особливостей власної індивідуальності.

По закінченню формувального експерименту у процесі дослідження суб'єктивного зростання здобувачі експериментальної групи продемонстрували позитивні зміни, що стало можливим завдяки застосуванню методу Я-концепції. Останній дав змогу довести логіку початку професійної підготовки майбутнього диригента із самовизначення та самовивчення, розуміння професійного вибору й підготовки до професійної рефлексії.

Так, до початку експерименту майбутні диригенти оркестрових колективів не були готові до осмислення власної індивідуальності через відсутність відповідних знань для її розуміння (до прикладу, рефлексивна діяльність для більшості з них вирізнялася епізодичністю). Після ж завершення експерименту кожен здобувач вищої освіти розширив діапазон індивідуальних методичних прийомів і виявив зростання якості знань, які у майбутньому будуть спрямовані на саморозвиток. Зважаючи на це, респонденти експериментальної групи підкреслили й оцінили позитивні зміни, що відбувалися з ними внаслідок використання методів самодіагностування, вивчення індивідуальних властивостей у ході освітнього процесу та якісної роботи з наставниками.

Загалом формувальний експеримент увиразнив і підтвердив розвиток у здобувачів індивідуальної самооцінки та навичок, значущих для їхнього професійного зростання у майбутньому.

Результати сформованості особистісно-комунікативного компоненту комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів представляємо в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

**Стан сформованості особистісно-комунікативного компоненту
комунікативної культури майбутнього диригента за результатами
формульовального експерименту (%).**

Рівні	Високий рівень		Достатній рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%
ЕГ	44	24,31	57	31,49	55	30,39	25	13,81
КГ	21	10,34	38	18,72	54	26,6	90	44,34

Чіткіше це візуалізується на рис.3.3.

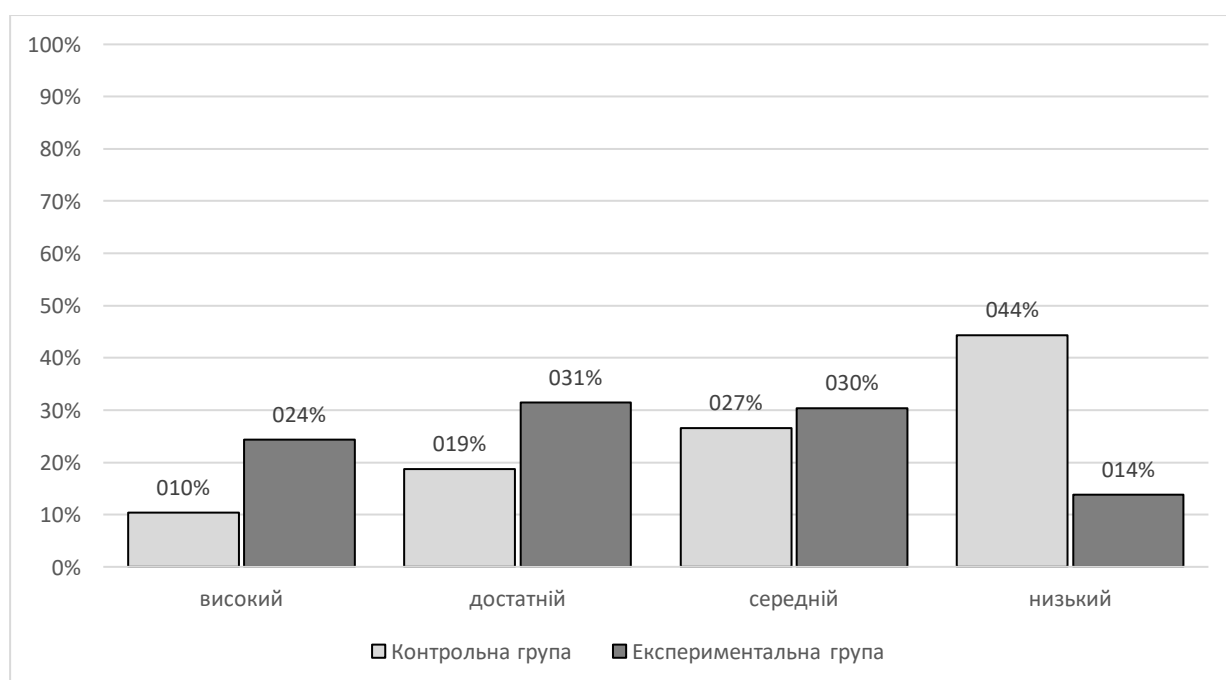

Рис. 3.3. Гістограма стану сформованості особистісно-комунікативного компоненту комунікативної культури майбутнього диригента за результатами формувального експерименту (%).

Вищенаведені експериментальні дані дають змогу зробити висновок про підвищення рівнів сформованості когнітивно-пізнавального компонента респондентів експериментальної групи. Як бачимо превалює кількість респондентів експериментальної групи, які віднесені до високого (24,31% респондентів ЕГ) і достатнього (31,49% респондентів ЕГ) рівня сформованості цього компонента комунікативної культури.

Діяльнісно-креативний етап пропонованого дослідження полягав у визначенні рівня сформованості комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів, професійно-естетичному розвитку учасників оркестру, встановленні рівня їхнього індивідуального виконавства. Це уможливило з'ясування рівня диригентсько-оркестрової діяльності й оцінювання рівня сформованості комунікативної культури майбутніх диригентів експериментальної та контрольної груп.

Послідовність експериментальних дій на вищеназваному етапі передбачало уміння демонструвати майбутніми диригентами оркестрових колективів діагностувати індивідуальний рівень учасників оркестрового колективу, шляхом використання набутих навичок комунікації добирати ансамблеві прийоми роботи для розвитку навичок колективного музикування в оркестрових групах, методично точно планувати практичні заняття з оркестровим колективом, оркестровими групами чи окремими учасниками оркестрового колективу.

Попри складність для майбутніх диригентів оркестрових колективів вищеперерахованих завдань через відсутність потрібних знань і навичок практичної роботи, здобувачі вищої освіти експериментальної групи помітно покращили знання, що стосуються організаційно-комунікативної діяльності майбутнього диригента оркестрового колективу. Важливо, що вони зрозуміли специфіку діяльності диригента, професійно усвідомили сутність форм і методів виховання колективної організації учасників оркестрового колективу, навчилися зацікавлювати їх новими художніми творами. Детермінантом таких змін є

оволодіння майбутніми диригентами повним обсягом інформації з музично-теоретичних і психолого-педагогічних знань, спроектованих на розвиток професійної диригентсько-оркестрової діяльності.

Під час професійно організованої практики майбутні диригенти на практичному рівні оволоділи основними напрямками диригентсько-оркестрової діяльності, зрозуміли й усвідомили найважливіші аспекти організації репетиційного процесу, навчилися визначати специфічні проблеми та робити узагальнення в роботі з оркестровим колективом і кожним його учасником.

Одне з найважливіших завдань дослідження – розвиток і вдосконалення вмінь майбутніх диригентів оркестрових колективів аналізувати непередбачувані ситуації та розв'язувати проблеми, що гіпотетично можуть виникнути у процесі професійної діяльності. З огляду на це в експериментальній групі максимальну увагу приділяли проблемам побудови освітнього процесу, спрямованого на формування комунікативних навичок майбутнього диригента оркестрового колективу.

За результатом аналізу різних навчальних ситуацій стало очевидним, що здобувачі експериментальної групи почуваються впевнено у психологічних ситуаціях, що передбачають застосування комунікативних стилів керування оркестровим колективом, усвідомлюють роль ціннісно-орієнтованої єдності оркестрового колективу та розуміють завчасно поставлену мету та завдання.

Слушним буде визнати, що майбутні диригенти контрольної групи формально опанували специфіку комунікативної взаємодії диригента оркестру та його учасників, не повністю усвідомлювали мету та практичні завдання останньої, недостатньо правильно провадили диригентсько-оркестрову діяльність. Досить багато з майбутніх диригентів оркестрових колективів злегковажили цінністю професійної орієнтованої єдності оркестрового колективу через ухвалення неправильних організаційних і керівних рішень.

Результати сформованості особистісно-комунікативного компоненту комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів представляємо в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

**Стан сформованості діяльнісно-креативного компоненту
комунікативної культури майбутнього диригента за результатами
формульовального експерименту (%).**

Рівні	Високий рівень		Достатній рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%
ЕГ	43	23,76	63	34,81	50	27,62	25	13,81
КГ	16	7,88	41	20,2	59	29,06	87	42,86

Чіткіше це візуалізується на рис.3.4.

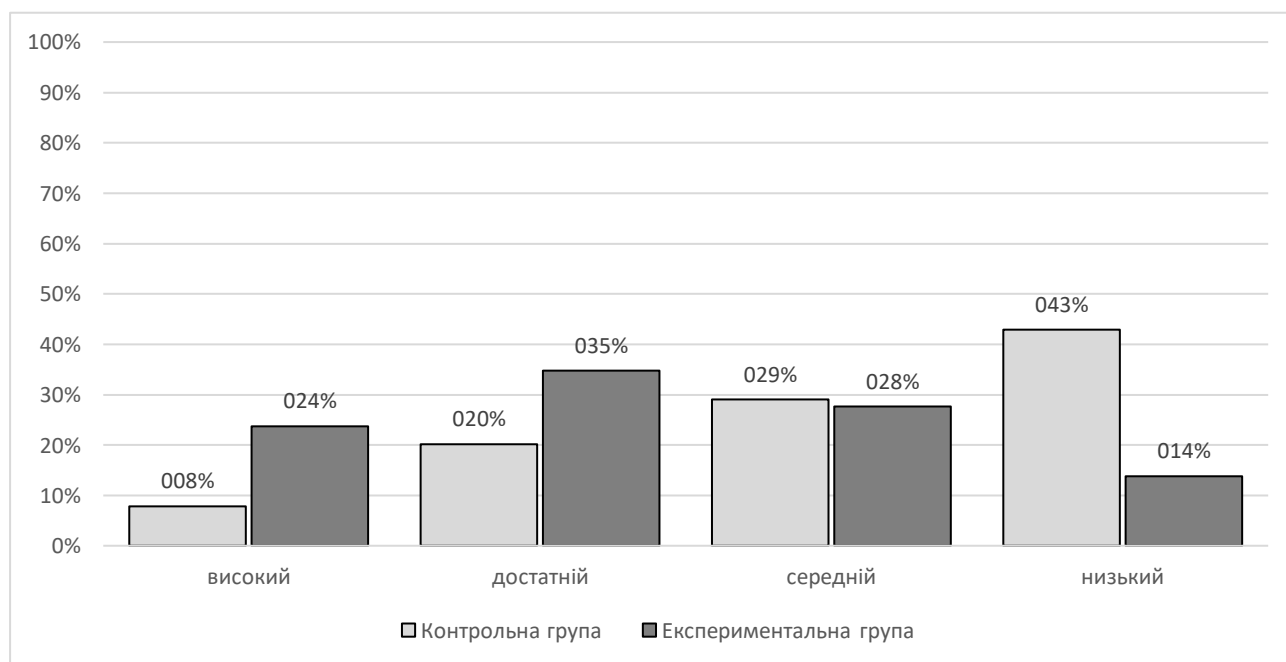

Рис. 3.4. Гістограма стану сформованості діяльнісно-креативного компоненту комунікативної культури майбутнього диригента за результатами формульовального експерименту (%).

Вищенаведені експериментальні дані дають змогу зробити висновок про підвищення рівнів сформованості когнітивно-пізнавального компонента респондентів експериментальної групи. Як бачимо превалує кількість

респондентів експериментальної групи, які віднесені до високого (23,76% респондентів ЕГ) і достатнього (34,81% респондентів ЕГ) рівня сформованості цього компонента комунікативної культури.

Результати проведеного формувального експериментів слугували базисом для обчислення загального показника стану сформованості комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу.

Результативність сформованості комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу як цілісного педагогічного явища за результатами проведеного констатувального експерименту в ЕГ і КГ ми обчислювали за формулою

$$\frac{(N_1 + N_2 + N_3 + N_4)}{4}$$

де, N_1 – кількість респондентів, які віднесені до високого рівня сформованої комунікативної культури, N_2 – кількість респондентів, які віднесені до достатнього рівня сформованої комунікативної культури, N_3 – кількість респондентів, які віднесені до середнього рівня сформованої комунікативної культури, N_4 – кількість респондентів, які віднесені до низького рівня сформованої комунікативної культури, z – кількість рівнів ($z=4$).

Узагальнені результати вихідної діагностики рівнів сформованості комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу як цілісного педагогічного явища відображені в таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

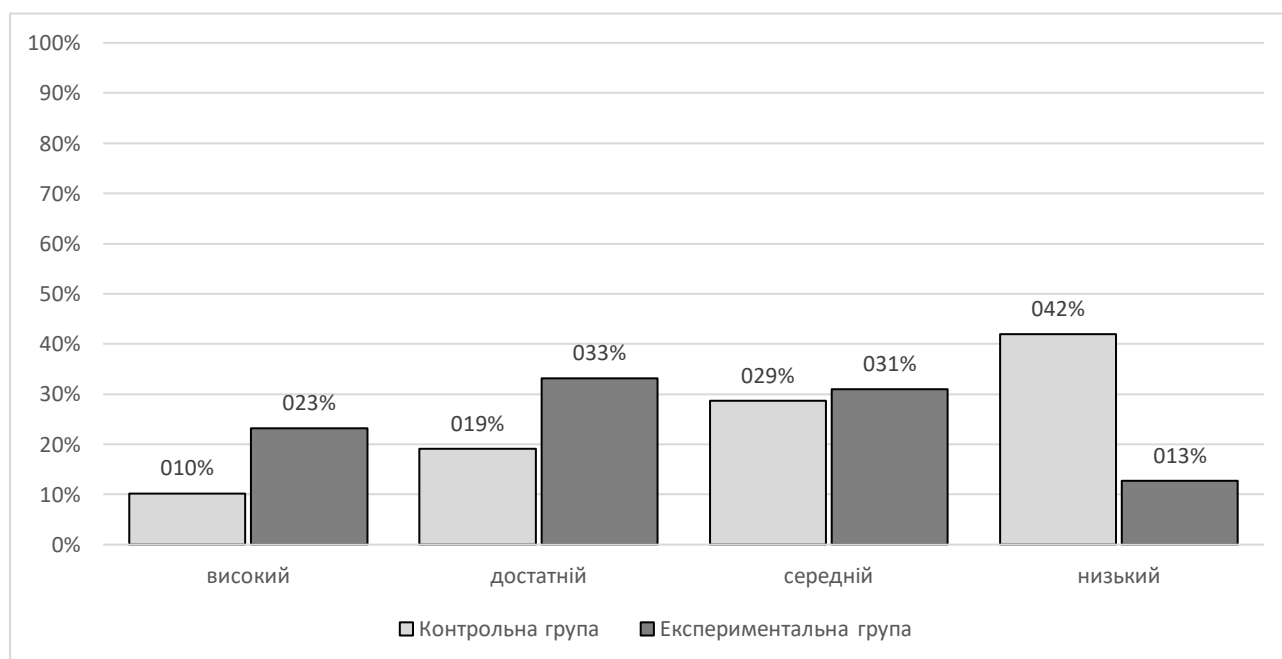
Стан сформованості комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу як цілісного педагогічного явища за результатами формувального експерименту (%).

Комунікативна культура майбутнього диригента	Групи	Високий рівень	Достатній рівень	Середній рівень	Низький рівень
	ЕГ	23,21	33,15	30,94	12,7
	КГ	10,22	19,09	28,69	42,00

оркестрового колективу як цілісне педагогічне явище					
---	--	--	--	--	--

Чіткіше це проглядається на рис.3.5

Рис. 3.5. Гістограма стану сформованості комунікативної культури

майбутнього диригента оркестрового колективу як цілісного педагогічного явища за результатами формувального експерименту (%).

Вищенаведені експериментальні дані дають змогу зробити висновок про підвищення рівнів сформованості комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу як цілісного педагогічного явища респондентами експериментальної і контрольної груп. Як бачимо в експериментальній групі превалює кількість респондентів, які віднесені до високого (23,21%) і достатнього (33,15%) рівня сформованості цього компонента комунікативної культури. Низький рівень характерний для 12,7% респондентів. У контрольній групі превалює низький (42,0%) і середній (28,69%) рівень сформованості цього педагогічного явища, адже участі в педагогічному експерименті вони не брали.

Порівняльні дані результатів сформованої комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрового колективу як цілісного педагогічного явища за результатами дослідно-експериментальної роботи представляємо в таблиці 3.6.

Таблиця 3.6

Порівняльна таблиця рівнів сформованості комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу як цілісного педагогічного явища за результатами дослідно-експериментальної роботи (у %)

Рівні сформованості комунікативної культури	Кількість респондентів (у %)				Динаміка рівнів сформованості комунікативної культури	
	на початок педагогічного експерименту		по закінченню педагогічного експерименту		ЕГ	КГ
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ		
високий	9,39	9,11	23,21	10,22	+ 13,82	+ 1,11
достатній	14,37	17,24	33,15	19,09	+ 18,78	+ 1,85
середній	24,17	26,35	30,94	28,69	+ 6,77	+ 2,34
низький	52,07	47,3	12,7	42,00	- 39,37	- 5,3

У порівняльній таблиці добре проглядається динаміка сформованості комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу як цілісного педагогічного явища. В експериментальній групі кількість респондентів з високим рівнем його сформованості зросла на 13,82%, з достатнім – 18,78%, з середнім – на 6,77%. Кількість респондентів з низьким рівнем знизилася на 39,37 %.

У контрольній групі теж спостерігаються позитивні зміни, але вони дуже незначні. Кількість респондентів з високим рівнем збільшилася лише на 1,11%, з достатнім – на 1,85%, з середнім – на 2,34%; з низьким рівнем знизилася на 5,3%. Обрахунки здійснювалися за формулою:

$$\Delta N_{КГ} = N_{КГзак.} - N_{КГпоч.}$$

де, ΔN_{KG} – приріст динаміки сформованості комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу контрольної групи;

$N_{KGzak.}$ – відсоткове значення кількості респондентів на закінчення педагогічного експерименту;

$N_{KGпоч.}$ – відсоткове значення кількості респондентів на початок педагогічного експерименту.

$$\Delta N_{EG} = N_{EGzak.} - N_{EGпоч.}$$

де, ΔN_{EG} – приріст динаміки сформованості комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу експериментальної групи

$N_{EGzak.}$ – відсоткове значення кількості респондентів на закінчення педагогічного експерименту

$N_{EGпоч.}$ – відсоткове значення кількості респондентів на початок педагогічного експерименту.

Для точності обрахунків та раціональності використання часу використовується табличний редактор Excel, в який внесено дані, котрі відповідають результатам дослідно-експериментальної роботи та формулу обрахунків ΔN_{KG} та ΔN_{EG}

Для обрахування приросту динаміки сформованості комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу контрольної групи високого, достатнього, середнього та низького рівнів комунікативної культури майбутнього диригента обраховуємо різницю:

$$10,22 - 9,11 = 1,11, \text{ де}$$

10,22 - відсоткове значення кількості респондентів високого рівня сформованості комунікативної культури на закінчення педагогічного експерименту

9,11 – відсоткове значення кількості респондентів високого рівня сформованості комунікативної культури на початок педагогічного експерименту;

1,11 – приріст динаміки високого рівня сформованості комунікативної культури контрольної групи;

$$19,09 - 17,24 = 1,85, \text{ де}$$

19,09 – відсоткове значення кількості респондентів достатнього рівня сформованості комунікативної культури на закінчення педагогічного експерименту

17,24 – відсоткове значення кількості респондентів достатнього рівня сформованості комунікативної культури на початок педагогічного експерименту;

1,85 – приріст динаміки достатнього рівня сформованості комунікативної культури контрольної групи.

$$28,69 - 26,35 = 2,34, \text{ де}$$

28,69 – відсоткове значення кількості респондентів середнього рівня сформованості комунікативної культури на закінчення педагогічного експерименту;

26,35 – відсоткове значення кількості респондентів середнього рівня сформованості комунікативної культури на початок педагогічного експерименту;

2,34 – приріст динаміки середнього рівня сформованості комунікативної культури контрольної групи

$$42,00 - 47,3 = - 5,3, \text{ де}$$

42,00 – відсоткове значення кількості респондентів низького рівня сформованості етичної компетентності на закінчення педагогічного експерименту;

47,3 – відсоткове значення кількості респондентів низького рівня сформованості комунікативної культури на початок педагогічного експерименту;

– 5,3 – приріст динаміки низького рівня сформованості комунікативної культури контрольної групи.

Для обрахування приросту динаміки сформованості комунікативної культури експериментальної групи високого, достатнього, середнього та низького рівнів сформованості комунікативної культури обраховуємо різницю:

$$23,21 - 9,39 = 13,82, \text{ де}$$

23,21 – відсоткове значення кількості респондентів високого рівня сформованості комунікативної культури на закінчення педагогічного експерименту;

9,39 – відсоткове значення кількості респондентів високого рівня сформованості комунікативної культури на початок педагогічного експерименту;

13,82 – приріст динаміки високого рівня сформованості комунікативної культури контрольної групи.

$$33,15 - 14,37 = 18,78, \text{ де}$$

33,15 – відсоткове значення кількості респондентів достатнього рівня сформованості комунікативної культури на закінчення педагогічного експерименту;

14,37 – відсоткове значення кількості респондентів достатнього рівня сформованості комунікативної культури на початок педагогічного експерименту;

18,78 – приріст динаміки достатнього рівня сформованості комунікативної культури контрольної групи.

$$30,94 - 24,17 = 6,77, \text{ де}$$

30,94 – відсоткове значення кількості респондентів середнього рівня сформованості комунікативної культури на закінчення педагогічного експерименту;

24,17 – відсоткове значення кількості респондентів середнього рівня сформованості комунікативної культури на початок педагогічного експерименту;

6,77 – приріст динаміки середнього рівня сформованості комунікативної культури контрольної групи.

$$12,7 - 52,7 = -39,37, \text{ де}$$

12,7 – відсоткове значення кількості респондентів низького рівня сформованості комунікативної культури на закінчення педагогічного експерименту;

52,0,7 – відсоткове значення кількості респондентів низького рівня сформованості комунікативної культури на початок педагогічного експерименту;

– 39,37 – приріст динаміки низького рівня сформованості комунікативної культури контрольної групи.

Отже, отримані результати є переконливим і обґрунтованим підтвердженням ефективності запровадженої під час педагогічного експерименту авторської методики. Перевагою розробленої в дисертації методики формування комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів у процесі професійної діяльності вважаємо те, що вона сприяє засвоєнню професійних знань і вмінь, безпосередньо пов'язаних зі специфікою диригентсько-оркестрової діяльності, а відтак забезпечує підготовку майбутніх диригентів оркестрових колективів до комунікативної взаємодії з учасниками оркестрового колективу, підвищуючи розвиток оркестрової культури загалом і комунікативної зокрема.

Висновки до третього розділу

Вектор розроблення у пропонованому дослідженні методики формування комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів у процесі професійної діяльності – удосконалення рівня їхньої комунікативної взаємодії з оркестрантами. Відповідність авторської методики вимогам до сучасних педагогічних технологій уможливорює її застосування у практиці диригентсько-оркестрової діяльності. Передбаченому методикою формуванню комунікативної культури сприяє послідовність дій процесу виховання майбутніх диригентів, технологічність їхньої диригентсько-оркестрової підготовки.

Засадничим детермінантом ефективності процесу формування комунікативної культури майбутніх диригентів слугує застосування авторської методики з огляду на специфіку творчої діяльності з оркестровим колективом. Відтак розроблення методики супроводжувалося визначенням критеріїв диригентсько-оркестрової підготовки майбутніх диригентів оркестрових колективів, які спроектовані на знання та навички специфіки взаємодії диригента й

учасників творчого акту, а також припускають якісне оцінювання рівня сформованості комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу в процесі фахової підготовки.

Реалізація методики формування комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів у процесі фахової діяльності охоплювала три етапи:

- 1) здобуття знань як основи формування комунікативної культури;
- 2) вироблення практичних умінь комунікативної взаємодії завдяки диригентсько-оркестровій діяльності;
- 3) набуття практичного досвіду комунікативної взаємодії як майбутнього диригента.

Результати проведеного в дослідженні експерименту розкривають значні зміни на всіх рівнях сформованості структурних компонент комунікативної культури здобувачів експериментальної групи, яким сприяло впровадження авторських курсів із методики формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу, а також активізація учасників експериментальної групи. Йдеться про зменшення в контингенті здобувачів експериментальної групи кількості осіб із низьким рівнем комунікативної культури (на 39,37%) та відповідне зростання чисельності осіб із достатнім (на 18,78%) та високим (на 13,82%) рівнями. Це дає підстави констатувати про ефективність методики формування комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів і доцільність її впровадження в освітній процес закладів вищої освіти України.

Створення методики формування комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів позитивно позначалося на розвитку та підвищенню їхніх знань і вмінь, особистісних професійних якостей, індивідуальному та культурному зростанню в соціумі.

Упроваджені дисертантом програмні розробки спецкурсів із дисциплін «Методика формування комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів», забезпечення їх навчально-методичними посібниками сприяли розвитку професійних якостей майбутніх диригентів, розширенню їхнього

професійного світогляду, формуванню уявлення про специфіку роботи диригента з оркестровим колективом, спонукали до професійного накопичення комунікативних знань.

За результатами експерименту постало очевидним, що запропонована в дисертації методика формування комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів у процесі фахової підготовки є ефективною та гуманістично-орієнтованою, важливою для вдосконалення процесу професійної підготовки здобувачів вищої освіти означеного профілю.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено методика формування комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів у процесі фахової підготовки. Отримані в дослідженні результати слугують підтвердженням виконання поставлених завдань і досягнення мети, а відтак дають підстави зробити такі висновки.

1. На основі осмислення концепту комунікативної культури у філософській, психолого-педагогічній і музикознавчій літературі встановлено, що проблема формування комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів є складною та багатогранною, а її практичне розв'язання вимагає ґрунтовного опрацювання для уникнення однобічного бачення.

2. Встановлено, що комунікативна культура майбутнього диригента характеризується його взаємодією з оркестрантами та спрямована на взаємозв'язок і взаєморозуміння з учасниками, налагодження доброзичливих суб'єкт-суб'єктних гуманних взаємин для досягнення високого художнього рівня продукування музичних творів і здатності учасників до створення художніх образів. Вона передбачає сформованість особистісних та професійних якостей, які, поєднуючись з певними цінностями та знаннями, забезпечують переконливе донесення до оркестрантів інформації про виконувані твори, обґрунтування власної думки, оцінювання художнього рівня виконавства, орієнтацію у матеріалі та надання вихованцям ціннісних установок і порад.

3. Проаналізовано стан проблеми формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу у процесі фахової підготовки у музично-педагогічній теорії та практиці і з'ясовано: педагогічний потенціал ЗВО мистецького спрямування у формуванні комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу; недостатня забезпеченість освітнього процесу сучасним науково-методичним супроводом у контексті управління колективним виконавством; відсутність методики формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу.

На базі Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана

Огієнка, Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка, Рівненського державного гуманітарного університету було організовано педагогічний експеримент. Загальна кількість учасників експерименту – 384 респонденти. Експериментальну групу склав 181 респондент, контрольну групу – 203 респонденти.

За результатами проведеного констатувального експерименту встановлено превалювання низького (52,07% респондентів ЕГ і 47,30% – КГ) і середнього (24,17% респондентів ЕГ і 26,35% – КГ) рівнів сформованої комунікативної культури у майбутніх диригентів оркестрового колективу. На достатньому рівні перебуває 14,37% респондентів ЕГ і 17,24 % – КГ, на високому – 9,38% респондентів ЕГ і 9,11 % – КГ.

4. Обґрунтовано і розроблено структуру комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів, складниками якої є: *компоненти* (мотиваційно-ціннісний, когнітивно-пізнавальний, особистісно-комунікативний, діяльнісно-креативний); *критерії і показники* (професійна зацікавленість у розвитку оркестрово-виконавської діяльності, мотивація до удосконалення виконавської майстерності, прагнення до професійного розвитку і вдосконалення набутих знань і вмінь щодо поліфункціональності діяльності майбутнього диригента; розуміння значення майбутньої професії в соціумі, інтерес до пізнання оркестрового виконавства та його основних цінностей; володіння респондентами знаннями з фахових дисциплін, диригентсько-виконавчим мистецтвом, що передбачає усвідомлення вимог до виконання оркестрових партій, стадій і форм проведення репетиційного процесу в оркестрі, творчих підходів диригента до втілення художніх завдань оркестрового виконання; знання інформаційних музичних технологій; розуміння якісного добору репертуару для оркестрового колективу з огляду на його технічні та вікові можливості; сформованість знань і вмінь вербальної комунікації (мотиваційна спрямованість на активізацію учасників оркестрового колективу, переконливість) і невербального спілкування (мануальна техніка, міміка); врахування психологічних та вікових особливостей учасників оркестрового колективу; здатність до рефлексії в досвіді проведення групових оркестрових

занять; уміння добирати оптимальні засоби педагогічної взаємодії з учасниками оркестрового колективу і здійснювати педагогічну підтримку та супровід учасників оркестрового колективу; використання в практичній діяльності загально-оркестрових виконавських умінь, навичок музично-виконавського аналізу оркестрової партитури та музичних творів; здатність сприяти розвитку оркестрового виконавства в учасників колективу й удосконалення ансамблевої гри; уміння організовувати диригентсько-оркестровий процес з огляду на психологічні та вікові особливості його учасників; уміння аналізувати професійні концертні виступи колективу); *рівні її сформованості* (високий, достатній, середній і низький).

5. Розроблено педагогічні умови формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу в процесі фахової підготовки (розвиток мотивації майбутнього диригента оркестрового колективу до оволодіння комунікативною культурою в процесі навчання; діалогізація освітнього процесу в режимі «викладач – майбутній диригент оркестрового колективу»; застосування практико-орієнтованого підходу у формуванні комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу); апробовано методика формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу у процесі фахової підготовки та експериментальним шляхом перевірено її ефективність. Вони упроваджувалися в освітній процес Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка, Рівненського державного гуманітарного університету із респондентами експериментальної групи (181 особа).

Виокремлено ефективні форми роботи у контексті формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу: оволодіння психолого-педагогічними, спеціальними дисциплінами, упровадження програмних розробок з дисципліни «Методика формування комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів», забезпечення навчально-методичними посібниками; збагачення змісту навчальних дисциплін спеціально підібраними матеріалами з життя і творчості

видатних вітчизняних і зарубіжних майстрів музичного, хорового мистецтва, педагогів, наведення прикладів із життя відомих диригентів і музикантів, їх творчої діяльності, їх ставлення до розвитку очолюваних ними творчих колективів, проблем спілкування з учасниками оркестрового колективу та їхньої виконавської та комунікативної культури; використання в освітньому процесі інформаційних комунікативних технологій Point Power, програм Instruments, Perfect Piano; участь в концертній діяльності тощо.

Доведено ефективність методів формування комунікативної культури: діалогічний, аналітичний, зіставлення, проблемний, пошуковий, метод позитивного прикладу, метод створення «ситуації успіху», «емоційні віражі»; прийому «поелементного» диригентського аналізу партитури (аналіз окремих компонентів оркестрового звучання – інтонаційного, ритмічного, динамічного та інших видів ансамблю).

Установлено, що засадами методики формування комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів у процесі фахової підготовки виступають єдність освітніх цілей, ефективне стимулювання пізнавально-професійної мотивації здобувачів вищої освіти і увага в освітньому процесі до специфіки поетапності їхньої професійної підготовки. За результатами експериментальної роботи простежено позитивну динаміку характеру та рівнів сформованості комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрового колективу.

Установлено позитивну динаміку формування комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрового колективу у респондентів експериментальної групи по закінченню формувального експерименту. Кількість респондентів з високим рівнем її сформованості зросла на 13,82%, з достатнім – 18,78%, з середнім – на 6,77%. Кількість респондентів з низьким рівнем знизилася на 39,37%.

Отримані дані є підтвердженням ефективності впровадження розробленої нами методики формування комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрового колективу в процесі фахової підготовки.

Пропоноване дослідження може бути використано для подальшого

вдосконалення процесу підготовки здобувачів закладів вищої освіти, які навчаються за оркестровими спеціалізаціями, для апробації педагогічних технологій оновлення змісту підготовки майбутніх диригентів оркестрових колективів.

З огляду на те, що у дисертації розкрито не всі аспекти формування комунікативної культури майбутніх диригентів оркестрових колективів, перспективи наукових пошуків убачаємо в осмисленні та належному представленні в науковій парадигмі питання взаємодії диригента й учасників дитячого творчого колективу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонова О. Є. Практико-орієнтований підхід у формуванні професійної майстерності майбутнього вчителя. *Теорія і практика професійної майстерності в умовах цілежиттєвого навчання* / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во Рута, 2016. С. 262–285.
2. Балл Г. О. Проблема гуманізації освіти та деякі напрямки її розв'язання. *Психологічні засади гуманізації загальної середньої освіти*: зб. ст. Рівне, 1995. С. 10–16.
3. Берегова О. М. Культура та комунікація: дискурси культурутворення в Україні в ХХІ столітті. Київ: Інститут культурології АМУ, 2009. 184 с.
4. Беркович М. Соціальна комунікація: теорія та практика. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2003. 110 с.
5. Бех Д. І. Особистісно зорієнтоване виховання: наук.-метод. посіб. Київ: ІЗМН, 1998. 204 с.
6. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Київ: Либідь, 2003. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. 344 с.
7. Бех І. Д. Духовні цінності в розвитку особистості. *Педагогіка і психологія*. Київ: Педагогічна думка, 1997. № 1. С. 124–129.
8. Білоус О. С. Дидактичні основи формування творчої активності студентів у процесі особистісно-орієнтованого навчання (на матеріалі музичних дисциплін): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 10.00.09. Луцьк, 2005. 20 с.
9. Бобало О. Ю. Комунікативні стратегії: навч. посіб. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2015. 344 с.
10. Богданов В. О. Історія духового музичного мистецтва України: від найдавніших часів до початку ХХ ст. Харків: Основа, 2000. 344 с.
11. Бондар В. Підготовка диригентів на засадах комплексного підходу. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти*. 2012. Вип. 11. С. 19–22.
12. Бондар В. І., Севастюк М. С. Педагогічне прогнозування як процес формування прогностичних умінь учителя початкової школи. Київ, 2000. 60 с.

13. Бондарева І. Диригування: майстерність і техніка. Київ: Музична Україна, 2000. 360 с.

14. Бондаренко Г. О. Основні педагогічні принципи: поняття та класифікація. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*. 2015. № 131. С. 11–14.

15. Борисенко О. М. Музична культура в сучасному світі: соціологічний аналіз. Київ: Вид-во Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського, 2014. 280 с.

16. Боришевський М. Й. Теоретичні й методологічні засади дослідження самоактивності учнів у виховному процесі. *Психологія самоактивності учнів у виховному процесі: навч.-метод. посіб.* Київ: ЗМН, 1998. С. 8–22.

17. Бортнянський Л. Теоретичний курс диригування. Київ, 1983. 211 с.

18. Бражнич О. Г. Педагогічні умови диференційованого навчання учнів загальноосвітньої школи: автореф. дис. ... канд. пед. наук: Кривий Ріг, 2001. 238 с.

19. Бровко М. М. Мистецтво як естетичний феномен. Київ: Віпол, 1999. 239 с.

20. Бровко М. М. Мистецтво: філософсько-культурологічні виміри: монографія. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2008. 237 с.

21. Бужина І. В. Теорія і практика підготовки майбутніх учителів до формування гуманістичних відносин молодших школярів: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Київ, 2004. 42 с.

22. Бурська О. П. Методичні основи розвитку музично-виконавського мислення студентів у процесі фортепіанної підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2005. 29 с.

23. Ваврик Р. В. Розвиток комунікативної компетентності майбутніх військових диригентів 2019 р. URL: <https://journal.ldubgd.edu.ua/index.php/Visnuk/article/view/1384> (дата звернення: 20.07.2019).

24. Вальтер Б. Від репетиції до виступу. Київ: Музична Україна, 1991. 139 с.

25. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). 5-те вид. / уклад. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь; Перун, 2005. 1728 с.

26. Верещак О. М. Змістовна характеристика структури музичного мислення: теоретичний аспект. *Рідна школа*. 2006. Вип. 9. С. 56–57.
27. Верещак О. М. Музичне мислення як предмет наукового дослідження. *Вісник КНУКіМ. Серія «Педагогіка»*: зб. наук. пр. Київ, 2005. Вип. 13. С. 15–22.
28. Вибрані твори. Педагогічні ідеї і пошуки (1971-1973 роки) / за ред. Ю. Журавльова, О. Шестопал, І. Фролової. Київ: Вид-во «К.І.С.», Фондація ім. В. Сухомлинського, 2016. 584 с.
29. Виноградов В. А. Мовна семантика в просторі культури. *Вісник Нижгородського університету ім. Н. І. Лобачевського*. 2010. № 4 (2). С. 461.
30. Виткалов С. В. Культурно-мистецька Україна в регіональних вимірах: митці, художні колективи та організатори культурно-мистецького життя краю URL:<https://scholar.google/scholar?cluster=5743768488731230436&hl=en&oi=scholar>_(дата звернення: 27.03.2020).
31. Вінницький В. Музика та її інтерпретація: мистецтво і наука. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2010. 111 с.
32. Волкова Н. П. Педагогічні комунікації. Дніпропетровськ: ДНУ, 2005. 128 с.
33. Волощук Ю. І. Концертне життя Галичини і виконавсько-пропагандистська діяльність провідних галицьких скрипалів (1848–1939). Київ: Знання, 1999. 200 с.
34. Гегель Г. Ф. Феноменологія дух. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 548 с.
35. Гершковіч М. Диригування як мистецтво. Київ: Фенікс, 2011. 198 с.
36. Гончар Т. І. Формування комунікативної культури молодших школярів в умовах дозвілля: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.06. Київ, 2003. 20 с.
37. Гончаренко С. У. Зміст загальної освіти і її гуманітаризація. *Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи*. Київ, 2000. С. 81–107.
38. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ, 1997. 375 с.
39. Гордійчук М. М. Музика і час. Розвідки і статті. Київ: Музична Україна, 1984. 326 с.

40. Грица С. І., Загайкевич М. П., Калиниченко А. П. Історія української музики. Київ: Наук. думка, 1989. Т. 3. 256 с.
41. Губаренко Л. Психологія особистості: навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2017. 347 с.
42. Гура О. І. Теоретико-методологічні основи формування психолого-педагогічної компетентності викладача вищого навчального закладу в умовах магістратури: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Запоріжжя, 2008. 403 с.
43. Дем'янчук О. Н. Педагогічні основи формування художньо-естетичних інтересів школярів: навч.-метод. посіб. Київ: ІЗМН, 1997. 64 с.
44. Джузеппе Ріцціотті. Життя Ісуса Христа. Видання Українського католицького університету ім. Св. Климента Папи. Рим, 1979. Т. XLIX-L. С. 180-186.
45. Діалогічна взаємодія у навчально-виховному процесі: кн. для вчителя / за ред.: Г. О. Балла, О. В. Киричука. Київ: ІЗМН, 1996. 136 с.
46. Драч І. І. Управління формуванням професійної компетентності магістрантів педагогіки вищої школи: монографія. Київ, 2013. 455 с.
47. Дубасенюк О. Л. Теоретичні і методичні основи виховної діяльності педагога: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Київ, 1996. 48 с.
48. Дубровський В. Диригування: метод. вказ. для студентів муз. вищ. навч. закл. Київ, 2010. 112 с.
49. Ельконін Д. Б. Принципи формування інтелектуальних дій дитини. Психологія розвитку дитини: наук.-метод. зб. Київ: Вища шк., 1989. С. 11–27.
50. Ержемський Г. Основи диригування. Київ, 1998. 80 с.
51. Ємельянова І. В. Дитячі духові оркестри: місце в сучасному світі. *Вісник Державної музичної академії України ім. П. І. Чайковського*. 2014. Вип. 28. С. 114–119.
52. Ємельянова Т. М. Комунікативні особливості музики. Київ, 2004. 200 с.
53. Єрмакова Н. С. Культура диригента як передумова виконавської майстерності в контексті підготовки фахівців з музичної мистецькості. *Інноваційні процеси в сучасному світі: наука, освіта, практика*. 2018. Вип. 3. С. 44–47.

54. Єфіменко С. М. Інтелектуально-творчий потенціал педагога: структура, зміст, шляхи діагностики та розвитку: навч.-метод. посіб. Кропивницький: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2021. 104 с.
55. Жан-Жак Руссо. Сповідь. Київ: Техніка, 2013. 634 с.
56. Загвязинська Т. В. Саморозвиток студентів у процесі вищої освіти. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Педагогічна»*, 2016. Вип. 23. С. 58–63.
57. Зізіулас Й. Буття як спілкування. Дослідження особистості і церкви. Київ, 2005. 200 с.
58. Зязюн І. А. Інтелектуально творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти. *Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи*. Київ: Віпол, 2000. С. 11–58.
59. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: наук.-метод. посіб. Київ: МАУП, 2000. 312 с.
60. Йолон П. Уявлення. Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України; Абрис, 2002. 109 с.
61. Іванов-Радкевич А. М. Музичне виконавство: стиль, інтерпретація, традиція: навч.-метод. посіб. Київ: НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2005. 230 с.
62. Ільченко О. О. Народне оркестрове виконавство: аматорство і проблеми художності. Київ, 1994. 116 с.
63. Ільченко О. О., Сверлюк О. О. Методологічні проблеми професійної музичної освіти. Рівне: Перспектива, 2004. 200 с.
64. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід: метод. посіб. / авт.-уклад.: О. Пометун, Л. Пироженко. Київ: А.П.Н., 2002. 135 с.
65. Історія світової культури: навч. посіб. / керів. авт. колект. Л. Т. Левчук. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 400 с.
66. Капустіна О. І. Теорія виконавської майстерності у викладанні видатних музикантів ХХ століття. Київ: НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2014. 304 с.
67. Касярум К. В. Формування комунікативної компетенції майбутніх викладачів вищої школи. URL:

http://library.udpu.org.ua/library_files/zbirnuk_nayk_praz/2011/2011_1_14.pdf (дата звернення: 24.09.2020).

68. Катон Марк Порцій. Про землеробство. Київ: Фоліо, 2020. 144 с.

69. Києво-Могилянська академія в іменах. XVII–XVIII ст. (1500 імен). Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2001. 460 с.

70. Кириленко Я. О. Теоретичні та практичні засади диригентської підготовки: навч. посіб. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2020. 108 с.

71. Коваленко І. Г. Педагогічні умови формування професійно-особистісних рис майбутніх учителів музики у процесі вивчення диригентсько-хорових дисциплін. *Вісник Львівського університету. Серія «Педагогічна»*. Львів: ЛНУ, 2005. Вип. 19. Ч. 1. С. 323–329.

72. Ковальський Р. І. Інтеграція дисциплін у поліфункціональній творчій діяльності майбутнього вчителя музики. *Професійна мистецька освіта і художня культура: виклики XXI століття*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (14–15 квіт. 2016 р., м. Київ). Київ, 2016. С. 577–585.

73. Ковальський Р. І. Критерії та рівнева характеристика готовності майбутніх учителів музики до керування шкільним естрадно-інструментальним колективом. *Педагогічний процес: теорія і практика*. Вип. 4 (55). С. 30–35.

74. Ковальський Р. І. Напрями вдосконалення підготовки майбутнього вчителя музики до керування учнівським естрадно-інструментальним колективом. *Нова педагогічна думка*. 2014. № 2. С. 96–99.

75. Ковальський Р. І. Педагогічний концепт підготовки керівника учнівського естрадно-інструментального колективу. *Духовність особистості в системі мистецької освіти*: зб. пр. Київ, 2018. С. 110–118.

76. Ковальський Р. І. Професійна діяльність керівника учнівського інструментального колективу як педагогічна проблема. *Педагогічна освіта: теорія і практика*: зб. наук. пр. Кам'ян.-Поділ. нац. ун-ту імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2017. Вип. 23 (2-2017). С. 44–49.

77. Ковальський Р. І. Розвиток професійної рефлексії у майбутніх керівників естрадно-інструментальних колективів. *Професійна мистецька*

освіта і художня культура: виклики XXI століття: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (16–17 жовт. 2014 р., м. Київ). С. 614–621.

78. Ковальський Р. І. Сутність професійної компетентності майбутнього вчителя музичного мистецтва. *Нова педагогічна думка*. 2015. № 3 (83). С. 98–102.

79. Ковальчук Л. Моделювання науково-педагогічних досліджень: навч. посіб. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2020. 520 с.

80. Колесса Н. Ф. Основи техніки диригування: навч. посіб. Київ: Музична Україна, 2004. 200 с.

81. Комарова І. І. Формування у майбутніх учителів культури педагогічного спілкування: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Тернопіль, 2000. 19 с.

82. Кондрашин К. Світ диригента. Львів, 1976. 190 с.

83. Коробецька С. Ю. Оркестр як фактор стильоутворення. *Українське музикознавство: наук.-метод. зб.* Київ: НМАУ, 2002. Вип. 31. С. 259–268.

84. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ: Рад. школа, 1989. 608 с.

85. Кофман Р. І. Виховання диригента: психологічні особливості. Київ: Музична Україна, 1986. 40 с.

86. Кубійович В. О. Давня грецька культура. Київ: Веселка, 1991. С. 216–222.

87. Кудін В. О. Освіта в інформаційному суспільстві. Київ: Телепрескорпорація «Республіка», 1998. 152 с.

88. Культура. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). 5-те вид. / уклад. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь; Перун, 2005. 810 с.

89. Кухаренко В. М., Рибалко О. В., Сиротенко Н. Г. Дистанційне навчання: умови застосування. Дистанційний курс: навч. посіб. 3-є вид. Харків: НТУ «ХПІ», «Горсінг», 2002. 320 с.

90. Левчук Л. Т. Західноєвропейська естетика XX ст. Київ: Либідь, 1997. 222 с.

91. Лисенко М. В. Основи диригування: посіб. для диригентів і студентів муз. учил. і вищ. навч. закл. Київ, 2014. 148 с.

92. Лисюк Ю. С. Методика формування досвіду саморегулювання майбутніх музикантів-педагогів у вищих мистецьких навчальних закладах: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2007. 203 с.

93. Лінь Хай. Методичні засади диригентсько-хорової підготовки студентів до роботи в школах Китаю та України: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2007. 20 с.

94. Мазур Д. В. Компонентна структура розвитку професійної рефлексії керівника інструментального колективу. *Педагогічна освіта: теорія і практика*: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський, 2019. Вип. 27. С. 208–213.

95. Мазур Д. В. Музика як важливий чинник впливу на емоційну сферу людини: історико-теоретичний аспект. *Нова педагогічна думка*. 2015. № 2 (82). С. 168–171.

96. Мазур Д. В. Проблема розвитку професійної рефлексії керівників інструментальних колективів у процесі фахової підготовки. *Нова педагогічна думка*. 2019. № 3 (99). С. 167–170.

97. Мазур Д. В. Розвиток професійної рефлексії керівника інструментального колективу як педагогічна проблема. *Педагогічна освіта: теорія і практика*: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський, 2019. Вип. 26. Ч. 1. С. 131–137.

98. Макаренко Г. Г. Генеза київської школи оперно-симфонічного диригування. *Культурологія та мистецтвознавство. Київське музикознавство*. Київ, 2003. Вип. 11. 380 с.

99. Макаренко Г. Г. Творчість диригента в контексті інтегративного підходу: дис. ... д-ра мистецтвознавства: 17.00.01. Київ, 2006. 380 с.

100. Макаренко О. В. Художній репертуар в оркестровій практиці: навч. посіб. Київ: Вид. дім «Слово», 2013. 304 с.

101. Макарчук І. О. Методичні основи виконавської діяльності диригента сучасного академічного оркестру: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.03. Львів, 2018. 208 с.

102. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації. Львів: Літопис, 2010. 203 с.

103. Максименко С. Д. Генеза існування особистості. Київ: Вид-во ООО «КММ», 2006. 240 с.
104. Маринін І. Г. Формування готовності майбутнього вчителя музики до керівництва шкільним народно-інструментальним колективом: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 1995. 197 с.
105. Матушек О. Українська проповідь XVII століття як «дія за допомогою слів». *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Літературознавство*. Тернопіль, 2010. № 30. С. 67–76.
106. Медушевский В. В. Музичне мислення та логос життя. *Музичне мислення: сутність, категорії, аспекти дослідження*: зб. ст. Київ, 1989. С. 56–57.
107. Метельова Т. Культура Середньовіччя. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України; Абрис, 2002. 742 с.
108. Методика навчання і наукових досліджень у вищій школі: навч. посіб. для студентів, магістрів, аспірантів і викладачів вищ. навч. закл. / С. У. Гончаренко та ін. Київ: Вищ. шк., 2003. 323 с.
109. Мешко О. І., Янкович О. І., Мешко Г. М. Історія зарубіжної школи і педагогіки. Тернопіль, 1996. 200 с.
110. Мовчан В. С. Етика: навч. посіб. Київ: Знання, 2007. 483 с.
111. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: навч. посіб. Київ: Кондор, 2007. 656 с.
112. Москаленко В. Г. До визначення поняття «Музичне мислення». *Українське музикознавство: наук.-метод. зб.* Київ: НМАУ, 1998. Вип. 28. С. 48–53.
113. Муляр В. І. Проблема становлення особистості в системі «індивід – суспільство» (філософсько-культурологічний аналіз): монографія. Житомир: Житомир. технол. ун-т, 2005. 319 с.
114. Ничкало Н. Г. Педагогіка вищої школи: крок у майбутнє. Сучасна вища школа: психолого-педагогічний аспект: монографія. Київ: Вид-во «Віпол», 2000. 450 с.

115. Ніколаї Г. Ю. *Методологія та технологія науково-педагогічних досліджень*. Суми: СДПУ ім. А. С. Макаренка, 1999. 108 с.
116. Олексюк О. М. *Діагностика мистецької компетентності студентів: пошук методичного інструментарію. Вища освіта України. Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору»*. Київ, 2010. Дод. 4. Т. V. 572 с.
117. Олексюк О. М. *Методика викладання гри на народних інструментах: навч. посіб.* Київ: ДАККиМ, 2004. 135 с.
118. Олексюк О. М. *Музична педагогіка: навч. посіб.* Київ, 2013. 248 с.
119. Олексюк О. М. *Музична педагогіка: навч. посіб.* Київ: КНУКиМ, 2006. 188 с.
120. Олексюк О. М., Ткач М. М. *Педагогіка духовного потенціалу особистості: сфера музичного мистецтва: навч. посіб.* Київ: Знання України, 2004. 263 с.
121. Олексюк О. М., Ткач М. М., Лісун Д. В. *Герменевтичний підхід у вищій мистецькій освіті: колект. моногр.* Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2013. 150 с.
122. *Організація самостійної роботи студентів / за ред. В. М. Король, В. П. Мусієнко, Н. Т. Токової.* Черкаси: Вид-во ЧДУ, 2003. 216 с.
123. Орлов В. Ф. *Професійне становлення вчителів мистецьких дисциплін: монографія.* Київ: Наукова думка, 2003. 276 с.
124. *Основи диригування: робоча навч. прогр. для студентів напряму 6.020204 «Музичне мистецтво» освітньо-кваліф. рівня «бакалавр» / уклад.: П. Й. Шиманський, Н. П. Кучерук.* Луцьк: Вежа, 2007. 17 с.
125. *Основи загальної психології: підручник / за ред. М. М. Романенка.* Київ: Академвидав, 2014. 288 с.
126. Отич О. М. *Мистецтво у розвитку індивідуальності педагога: історичний і методологічний аспекти: монографія.* Чернівці: Зелена Буковина, 2008. 440 с.

127. Отич О. М. Художньо-естетичний розвиток особистості у системі професійної освіти. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2004. № 3. С. 89–98.
128. Павленко В. В. Психологія вчителя в стресових професійних ситуаціях. Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2006. 255 с.
129. Павлова Л. В. Розвиток особистості школяра: психолого-педагогічні аспекти. Київ: Академія педагогічних наук України, 2010. 300 с.
130. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін). Київ, 2008. 274 с.
131. Палаженко О. П., Фіськов Г. М. Вплив керівника оркестрового колективу на формування рефлексивних умінь студентів-оркестрантів у процесі репетиційного процесу. *Педагогічна освіта: теорія і практика*: зб. наук. пр. Київ: Міленіум, 2021. Вип. 31 (2-2021). С. 357–366.
132. Паламарчук В. Ф. Як виростити інтелектуала. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2000. 152 с.
133. Пастушок Т. В. Проблеми засвоєння метро-ритмічних навичок в учнів дитячих музичних шкіл (Історія становлення та перспективи розвитку духової музики в контексті національної культури України та зарубіжжя). Рівне, 2017. С. 135–138.
134. Пастушок Т. В. Формування комунікативної культури диригента оркестрового колективу в процесі творчої діяльності. *International Journal of innovative technologies in social Sciense*. Warsaw, Poland, 2021. С. 25–30.
135. Пастушок Т. В. Виконавське дихання музикантів-духовиків, як основа культури гри в оркестрових колективах сьогодення» (Історія становлення та перспективи розвитку духової музики в контексті національної культури України та зарубіжжя). Рівне, 2019. 207 с.
136. Пастушок Т. В. Диригент, як основа оркестрового виконання сучасних творчих колективів (Історія становлення та перспективи розвитку духової музики в контексті національної культури України та зарубіжжя). Рівне, 2018. 199 с.

137. Пастушок Т. В. Метро-ритміка, як основний елемент навчання майбутніх музикантів. *Нова педагогічна думка*. 2018. С. 23–25.

138. Пастушок Т. В. Основні шляхи розвитку саксофонової школи в Україні (Історія становлення та перспективи розвитку духової музики в контексті національної культури України та зарубіжжя). Рівне, 2016. С. 152–156.

139. Пастушок Т. В. Особливості діяльності керівника сучасного оркестрового колективу. *Dynamics of the development of world science: IV* Междунар. науч.-практ. конф., 2019. С. 34–36.

140. Пастушок Т. В. Особливості сприйняття художності сучасних творів та їх виконавство на саксофоні. *Мистецька освіта та розвиток творчої особистості*. Рівне, 2016. Вип. 2. С. 116–123.

141. Пастушок Т. В. Педагогічний концепт формування комунікативної культури майбутнього керівника оркестрового колективу. *Освітні обрії*. 2022. № 1 (54). С. 119–122.

142. Пастушок Т. В. Специфіка комунікації та естетичної культури керівника оркестрового колективу. *Мистецька освіта та розвиток творчої особистості*. Рівне, 2019. Вип. 2. С. 48–51.

143. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / З. Н. Курлянд та ін. Київ: Знання, 2007. 495 с.

144. Петрушанська М. Г. Проблеми музичної інтерпретації. Київ: Музична Україна, 1989. 260 с.

145. Петрушин О. І., Троценко І. О., Чайка В. М. Музична психологія: підруч. для студентів муз. вузів. Київ: Музична Україна, 2005. 400 с.

146. Плужніков В. М. Професія диригента та шляхи її формування в західноєвропейській театральній практиці XIX століття: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.03. Харків, 2006. 196 с.

147. Полікарпов В. С. Лекції з історії світової культури. Київ: Знання, 2000. 359 с.

148. Попович М. В. Культура в розмаїтості понять, явищ і схем поступу. *Енциклопедія історії України: у 10 т.* Київ, 2008. Т. 5. 568 с.

149. Потапчук Т. В. Розвиток творчого потенціалу майбутніх магістрів музичного мистецтва у позааудиторній діяльності закладу вищої освіти. URL: <https://pedchas.vnu.edu.ua/index.php/pedchas/issue/view/21> (дата звернення: 17.09.2019).
150. Проців Л. Й. Розвиток музично-педагогічної думки в Галичині (кінець ХІХ – пер. пол. ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 – теорія та історія педагогіки. Київ, 2000. 207 с.
151. Рогульська О. О. Технології комунікативного навчання в умовах сучасної школи: навч. посіб. Київ: Генеза, 2019. 256 с.
152. Роменець В. А. Психологія творчості. Київ: Либідь, 2001. 288 с.
153. Ростовський О. Я. Педагогіка музичного сприймання: навч.-метод. посіб. Київ: ІЗМН, 1997. 248 с.
154. Рудницька О. П. Основи викладання мистецьких дисциплін. Київ: ІЗМН, 1998. 182 с.
155. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька: навч. посіб. Тернопіль: Навч. книга-Богдан, 2005. 360 с.
156. Рудчук Ю. А. Духова музика України у ХVІІІ–ХІХ століттях: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.01. Київ, 2001. 15 с.
157. Рудь М. В. Компетентнісний підхід в освіті. *Вісник Львівського університету. Серія: Педагогіка*. Львів, 2006. Вип. 21. Ч. 1. С. 73–82.
158. Сверлюк Я. В. З історії західноєвропейської професійної музичної освіти. *Теорія і методика мистецької освіти*: наук. часоп. нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2010. Вип. 9. С. 101–106.
159. Сверлюк Я. В. Диригентсько-оркестрова освіта: теорія, методика, практика: монографія. Рівне: РДГУ, 2007. 235 с.
160. Сверлюк Я. В. Етимологія педагогічного професіоналізму диригентського мистецтва. *Нова педагогічна думка*. 2006. № 4. С. 116–119.
161. Сверлюк Я. В. Історичні передумови розвитку вітчизняного диригентсько-оркестрового мистецтва. *Нова педагогічна думка*. 2007. № 1. С. 123–125.

162. Сверлюк Я. В. Керування оркестром в контексті особистісно-орієнтованих методологічних підходів. *Нова педагогічна думка*. 2007. № 3. С. 56–60.

163. Сверлюк Я. В. Компетентнісний підхід як складова модернізації диригентсько-оркестрової освіти. *Нова педагогічна думка*. 2011. № 2. С. 159–163.

164. Сверлюк Я. В. Напрями удосконалення практичної підготовки диригента аматорського оркестрового колективу. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*: зб. наук. пр. РДГУ. Рівне: РДГУ, 2003. № 25. С. 173–175.

165. Сверлюк Я. В. Операційні та художні засади диригентсько-оркестрового виконавства. *Сучасні технології навчання і виховання у вищій школі*: наук. вісн. Південноукр. держ. пед. ун-ту ім. К. Д. Ушинського. Одеса: ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2009. С. 170–177.

166. Сверлюк Я. В. Оркестрове виконавство як соціокультурне явище. *Нова педагогічна думка*. 2007. № 2. С. 102–105.

167. Сверлюк Я. В. Основні закономірності професійної музично-виконавської діяльності. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. Кам'янець-Подільський, 2010. Вип. 6. С. 295–299.

168. Сверлюк Я. В. Особливості підготовки диригента оркестрового колективу у вищих мистецьких закладах. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. Кам'янець-Подільський, 2009. Вип. 3. С. 320–325.

169. Сверлюк Я. В. Педагогічні виміри диригентсько-оркестрового мистецтва: монографія. Рівне: Волин. обереги, 2022. 276 с.

170. Сверлюк Я. В. Проектування організаційно-методичної системи професійної підготовки диригента оркестрового колективу. *Нова педагогічна думка*. 2010. № 4. С. 125–128.

171. Сверлюк Я. В. Професійна підготовка диригента оркестрового колективу як педагогічна проблема. *Нова педагогічна думка*. 2005. № 1. С. 150–153.

172. Сверлюк Я. В. Розвиток диригентсько-оркестрового мистецтва в контексті українських культурно-історичних подій. *Нова педагогічна думка*. 2008. № 2. С. 134–137.

173. Сверлюк Я. В. Роль задатків і здібностей у професійній музичній діяльності. *Нова педагогічна думка*. 2004. № 2. С. 105–109.

174. Сверлюк Я. В. Специфіка музично-педагогічної діяльності диригента оркестрового колективу. *Нова педагогічна думка*. 2006. № 3. С. 102–105.

175. Сверлюк Я. В. Теоретико-методичні основи професійної підготовки диригента оркестрового колективу у вищих мистецьких навчальних закладах: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Київ, 2011. 445 с.

176. Світайло С. В. Зміст і структура фахової компетентності майбутніх учителів музики, які здобувають диригентсько-хорову підготовку. *Імідж сучасного педагога*. 2011. № 7 (116). С. 17–20.

177. Світайло С. В. Формування фахової компетентності майбутніх учителів музики у процесі диригентсько-хорової підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2011. 279 с.

178. Селезньова Н. О. Професіоналізм хормейстера. Психологічний та культурно-історичний аспекти: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.03. Одеса, 2004. 16 с.

179. Семенов О. М., Базиль Л. О., Дятленко Т. І. Фахова практика вчителя-словесника: навч. посіб. Луганськ: Вид-во «Ноулідж», 2011. 496 с.

180. Семиченко В. Проблема формування дослідницької культури молодих науковців. *Післядипломна освіта в Україні*. 2006. № 1. С. 19–28.

181. Семиченко В. А. Психологія педагогічної діяльності: навч. посіб. Київ: Вища шк., 2004. 335 с.

182. Сисоєва С. О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня. Київ: Поліграфкнига, 1996. 406 с.

183. Сисоєва С. О., Кристопчук Т. Є. Методологія науково-педагогічних досліджень: підручник. Рівне: Волинські обереги, 2013. 360 с.

184. Слєпкань З. І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі: навч. посіб. Київ: Вища шк., 2005. 239 с.

185. Слободяник Н. В. Психолого-педагогічні умови формування гуманних взаємин підлітків (на заняттях аматорського музичного колективу): автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2001. 203 с.
186. Слободяник Н. В., Сверлюк Я. В. Основи знань керівників дитячих музично-аматорських колективів: навч. посіб. Рівне, РДГУ, 2002. 182 с.
187. Словник української мови: в 11 т. Додатковий том: у 2-х кн. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2017. Кн. 1. А–Л. LXVIII. 556 с.
188. Смирнов С. Д. Педагогіка і психологія вищої освіти: від діяльності до особистості. Київ: Вид. центр «Академія», 2017. 384 с.
189. Смирнова Т. А. Музична педагогіка і психологія вищої школи: навч. посіб. Харків: Лідер, 2021. 180 с.
190. Смирнова Т. А. Теоретико-методологічні основи музичної педагогіки: підруч. для магістрантів закл. вищ. освіти мист. спрямув. Харків: Лідер, 2022. 256 с.
191. Смирнова Т. А. Теоретичні та методичні засади диригентсько-хорової освіти у вищих навчальних закладах: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Київ, 2003. 502 с.
192. Смирнова Т. А. Теорія та методика диригентсько-хорової освіти у вищих навчальних закладах: психолого-педагогічний аспект: монографія. Горлівка: Ліхтар, 2008. 445 с.
193. Сокол О. І., Хомін Л. І. Основи диригування: навч. посіб. Київ: Музична Україна, 2011. 256 с.
194. Сучасні підходи до визначення педагогічних технологій. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті: монографія / за ред. С. О. Сисоевої. Київ: Віпол, 2001. С. 13–53.
195. Тайнель Е. Теорія та практика загального музичного виховання за методом відносної сольмізації: навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. 345 с.
196. Теряєва Л. А. Методичні рекомендації до формування методичної компетентності майбутніх учителів музики на заняттях з хорового диригування. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2017. 32 с.

197. Трач Ю. Вища освіта в Україні в аспекті глобалізації. *Нова педагогічна думка*. 2006. № 4. С. 3–6.
198. Туркот Т. І. Зміст та структура комунікативної культури педагога. Педагогіка вищої школи. URL: <http://westudents.com.ua/glavy/50551-zmst-ta-struktura-komunkativno-kulturi-pedagoga.html> (дата звернення: 12.06.2018).
199. Узбек К. М. Фрагменти побудови античної науки, філософії і культури. Донецьк: Східний видавничий дім, 2010. 300 с.
200. Федоришин В. І. Формування виконавської майстерності студентів музично-педагогічних факультетів у процесі колективного музикування: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2006. 18 с.
201. Холап Г. П. Особливості і характер сучасної культури. *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка*. 2005. Т. 6. С. 31–33.
202. Цюлюпа Н. Л. Педагогічні умови формування методичної компетентності майбутнього вчителя музики в процесі інструментальної підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2009. 20 с.
203. Цюприк А. Я. Основні підходи до проблеми організації самостійної роботи студентів. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2003. № 6. С. 100–108.
204. Цюряк І. О. Методика застосування особистісно-орієнтованих технологій навчання в процесі диригентсько-хорової підготовки майбутнього вчителя музики: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2009. 19 с.
205. Цюряк І. О. Музично-педагогічні технології в диригентсько-хоровій підготовці майбутнього вчителя музики. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/8319/1/13.pdf> (дата звернення: 16.05.2017).
206. Черненко Ю. В. Загальна теорія музики: навч. посіб. для вузів. Київ: Вища школа, 1999. 269 с.
207. Шалівська Ю. В. Формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутнього педагога у процесі фахової підготовки. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.277504> (дата звернення: 11.07.2018).

208. Шелудякова Н. О. Використання інтерактивних методів навчання при проведенні індивідуальних занять. *Сучасний Соціокультурний простір: матеріали XIV Міжнар. наук. інтернет-конф.*, 2017. С. 45–46.
209. Шенберг А. Фортепіанна музика. Київ: Музична Україна, 1993. 240 с.
210. Шерстюк Ю. Соціальна культура: теорія та практика. Київ: Вид-во Інституту соціології НАН України, 2016. 300 с.
211. Шкіль М. П., Гриценко Г. П. Підготовка педагогічних кадрів за ступеневою системою. *Педагогіка і психологія: Вісник АПН України*. 1994. № 2. С. 94–101.
212. Шур Л. Г. Основи диригування та музична форма: практичний курс. Київ: КМ Академія, 2007. 200 с.
213. Яковчук Г. В. Музично-творчий розвиток майбутнього вчителя музики. *Мистецтво і освіта*. 2001. № 4. С. 12–14.
214. Яценко Т. С. Активна соціально-педагогічна підготовка вчителя до спілкування з учнями: кн. для вчителя. Київ: Освіта, 1993. 208 с.
215. Aristotle's Rhetoric for Everybody Scott F. Crider. 2014. 125 p.
216. Elizabeth A. H. Green, Mark Gibson. The Modern Conductor. 2003. 280 p.
217. Goodman J. An Analysis of the Seminar's Role in the Education of Student – Teachers: A Case Study. *Journal of Teacher. Education*. 1983. № 34. P. 29–31.
218. Grant J. W., Norris Ch. Choral music education: A Survey of research 1982–1995. *Bulletin of the Council for Research in Music Education*. 1998. № 135. P. 21–59.
219. Jaspers K. Kleine Schule des Philosophiscen Denkens. Muchen, 1965. 59 s.
220. Kelly G. The psychology of personal constructs (Vols.1 and 2). New York: Norton, 1955. 63 p.
221. Lowe E. What is Rhythm? The musical times. London, 1942. 88 p.

222. Mazur D. V. Criteria and Levels of Development of Professional Self-Reflection of Future Leader of an Instrumental Band. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 2000. № 5 (26). doi: 10.31435/rsglobal_ijitss/30062020/7132

223. National standards of excellence for headteachers. Departmental advice for headteachers, governing boards and aspiring headteachers. London, January 2015. 12 p.

224. Oleksiuk Olga. Bendrojo lavinimo mokyklos mokiniu bendrakulturio kompetentingumo formavimas: teorija, diagnostika, perspektyvos. Ugdymo dvasingumas : kolektyvine monografija. Sudare ir parengė Jonas Kievisas. Vilnius: Leidykla «Edukologija», 2012. P. 314–334.

225. Sachs C. Rhythm and Tempo. A study in music history. NY, 1953.

226. Samuel Adler. The Study of Orchestration. 2016. 1024 p.

227. Sverliuk Ya. V. The Psychological Interaction between a Conductor and an Orchestra. Professional Artistic Education and Culture within Modern Global Transformations. Cambridge Scholars Publishing. 2018. P. 105–113.

228. Sverliuk Ya.V. The Psychological Interaction between a Conductor and an Orchestra. *Professional Artistic Education and Culture within Modern Global Transformations*. Cambridge Scholars Publishing. 2018. P. 105–113.

229. UNESCO. Leading better learning: School leadership and quality in the Education 2030 agenda. Regional reviews of policies and practices / UNESCO. Education Sector Division for Policies and Lifelong Learning Systems (ED/PLS) Section of Education Policy (ED/PLS/EDP), 2016. 223 p.

230. William Keith Chambers Guthrie. Socrates. Cambridge: Cambridge University Press, 1971. 200 c.

ДОДАТКИ
Додаток А.1
ОПИТУВАЛЬНІ ЛИСТИ

*Діагностичний інструментарій стану формування комунікативної культури у здобувачів вищої освіти за мотиваційно-ціннісним критерієм
(розробка Т. В. Пастушка)*

Анкета. Курс _____, місце роботи (за наявності)

1. Назвіть причину вступу до мистецького закладу.
2. Чи плануєте Ви у майбутньому очолити власний оркестровий колектив?
3. Чи вважаєте Ви себе лідером? Якщо так, то які лідерські якості Вам притаманні?
4. Чи готові Ви керувати оркестровим колективом, якщо б наразі для Вас надали таку змогу?
5. Чи уявляєте Ви особливості роботи з оркестровим колективом?
6. Оцініть за шкалою від 1 до 10 Ваше ставлення до професії диригента оркестрового колективу.
7. Оцініть за шкалою від 1 до 10 Вашу успішність навчання.
8. Оцініть за шкалою від 1 до 10, як часто Ви читаєте музичну літературу?
Яка тематика переважає?
9. Чи займаєте Ви активну життєву позицію? Якщо так, то назвіть сфери Вашої самореалізації.
10. Як Ви витлумачите такі поняття:
Формування –
Культура –
Комунікативна культура –
Формування комунікативної культури оркестрових колективів –
Диригент –
Художній керівник –

11. Назвіть комунікативні вміння.
12. Чи погоджуєтеся Ви з думкою, що власні інтереси вищі за суспільні?
13. Оцініть за шкалою від 1 до 10 Ваше мистецтво комунікації.
14. Чи вважаєте Ви комунікативні вміння інструментом діагностування ситуації?
15. Продовжіть речення «Завдяки комунікативній культурі я зможу...»
16. Оцініть за шкалою від 1 до 10 Вашу мотивацію до використання комунікативних навичок.
17. Що для Вас є самоуправлінням і саморегуляцією?
18. Чи властиві Вам такі риси характеру, як цілеспрямованість, лідерство, керування?
19. Чи маєте Ви досвід управління оркестровим виконавством?
20. Оцініть за шкалою від 1 до 10 Ваше бачення цінності комунікативного мислення щодо управління оркестровим колективом.
21. Чи послуговуєтеся Ви знаннями, навичками й уміннями комунікативної культури?
22. Назвіть психолого-педагогічні прийоми організації та управління оркестровим колективом.

Додаток А.2

ОПИТУВАЛЬНІ ЛИСТИ

*Діагностичний інструментарій стану розвитку комунікативної культури у здобувачів вищої освіти за когнітивно-пізнавальним критерієм
(розробка Т. В. Пастушка)*

Анкета. Курс _____, місце роботи (за наявності)

1. Запропонуйте тлумачення понять:

Самооцінювання –

Самопізнання –

Самоосвіта –

Саморозвиток –

2. Схарактеризуйте цінність самооцінювання, самопізнання, самоосвіти, саморозвитку в контексті управління оркестровим колективом.

3. Розкрийте Ваше бачення причинно-наслідкових зв'язків у оркестрово-творчій діяльності.

4. З'ясуйте значення комунікативної культури для роботи з оркестровим колективом.

5. Поясніть, як Ви розумієте твердження «Уміння виокремити та зіставити із предметною ситуацією власні дії».

6. Перерахуйте обов'язки керівника оркестрового колективу.

7. У чому полягає сутність, структура, специфіка поліфункціональної роботи керівника оркестрового колективу.

8. Чи відчуваєте Ви труднощі під час добору репертуару оркестрового колективу?

9. Що означає скласти особистий перспективний план роботи оркестрового колективу?

10. Що є предметом аналізу роботи керівника оркестрового колективу?

11. Поясніть, як Ви розумієте суспільне значення виконуваної керівником оркестрового колективу роботи.

12. Наведіть приклади застосування знань, навичок і вмінь комунікативної культури на практиці.

13. Оцініть за шкалою від 1 до 10 Вашу готовність до провадження поліфункціональної творчо-оркестрової діяльності.

14. Вкажіть, чи цікавитеся Ви сучасними інноваційними методиками покращення фахової діяльності диригента оркестрового колективу?

15. Витлумачте змістове наповнення поняття «комунікативна взаємодія».

16. Розкрийте природу зв'язку між інтепретацією та розвинутим образно-асоціативним рядом диригента оркестрового колективу?

Додаток А.3

ОПИТУВАЛЬНІ ЛИСТИ

*Діагностичний інструментарій стану розвитку комунікативної культури у здобувачів вищої освіти за особистісно-комунікативним критерієм
(розробка Т. В. Пастушка)*

Анкета. Курс _____, місце роботи (за наявності)

1. Зазначте, як Ви розумієте сутність поняття «рефлексивно-комунікативна культура»?
2. Що, на Вашу думку, означає особистісно-орієнтований підхід?
3. Запропонуйте власне трактування поняття «етикет»?
4. Назвіть комунікативні, рефлексивні, емоційно-вольові, емпатійні й інтелектуальні якості, що потрібні диригентові оркестрового колективу.
5. Що для Вас є більш комфортним – керівництво Вами авторитетних особистостей чи власне керівництво?
6. Оцініть з шкалою від 1 до 10 Вашу впевненість у собі.
7. Вкажіть, чи здатні Ви керувати власною поведінкою й емоціями?
8. Чи властиві Вам самоіронія та почуття гумору?
9. Чи прислухаєтесь Ви до думки довколишніх?
10. опишіть Ваше ставлення до безтурботності та самозакоханості.
11. Як Ви вважаєте, що є причиною невдач оркестрового колективу?
12. Що, на Ваш погляд, сприяє успішному становленню інструментального колективу?
13. Як створити дружню атмосферу в колективі?
14. Чи зможете Ви організувати людей задля створення нової творчої одиниці?
15. Чи сприймаєте Ви самоїдство як позитивну комунікативну якість?
16. Розкрийте сутність рефлексивної суб'єкт-суб'єктної діалогічної взаємодії.

17. Поясніть, що таке демократичний тип управління?
18. Висвітліть природу авторитарного типу управління?
19. Вкажіть, який тип управління притаманний саме Вам?
20. Доведіть, який тип управління, на Ваше переконання, є більш ефективним?
21. Як саме Ви аргументуватимете, що Ваша інтерпретація є найбільш вдалою?
22. Опишіть комунікативний механізм урахування індивідуальних і вікових особливостей учасників оркестрового колективу.
23. Викладіть відомі Вам невербальні та вербальні техніки комунікації?

Додаток А.4
ОПИТУВАЛЬНІ ЛИСТИ

*Діагностичний інструментарій стану формування комунікативної культури у здобувачів вищої освіти за діяльнісно-креативним критерієм
(розробка Т. В. Пастушка)*

Анкета. Курс _____, місце роботи (за наявності)

1. Поясніть, які знання потрібні для організації професійної діяльності оркестрового колективу?
2. Розтлумачте специфіку концертної діяльності оркестрового колективу?
3. Що таке організаційно-управлінська діяльність оркестрового колективу?
4. Схарактеризуйте творчу особистість.
5. Опишіть Ваше бачення сутності поняття «професійна криза». Що їй спричиняє та як, на Вашу думку, її подолати?
6. Як Ви розумієте механізм аналізу результатів творчої діяльності оркестрового колективу?
7. Чи вважаєте Ви присутнім вдаватися до рефлексивного зіставлення виконаної та поточної роботи?
8. Поясніть, чи є важливим для Вас під час окреслення перспектив роботи з оркестровим колективом брати до уваги ресурси та матеріальне забезпечення останнього?
9. Оцініть за шкалою від 1 до 10 Вашу здатність застосовувати комунікативну культуру під час практичної діяльності з оркестровим колективом.
10. Розтлумачте, що таке власна інтерпретація?
11. Як впливає комунікативна культура на інтерпретацію виконуваних оркестровим колективом творів?
12. Опишіть Ваше бачення механізму функціонування оркестрового колективу.

13. Проаналізуйте роль диригента в механізмі функціонування оркестрового колективу.

14. Чи відчуваєте Ви потребу в консультуванні компетентного фахівця щодо керування оркестровим колективним виконавством?

15. Чи маєте Ви досвід управління оркестровим колективом?

16. Як найкраще втілити художньо-образний зміст музичного твору?

17. Чи вважаєте Ви шаблонний підхід дієвим інструментом керування оркестровим колективом?

18. Опишіть механізм створення власної інтерпретації виконуваних інструментальним колективом музичних творів шляхом застосування комунікативної культури.

Додаток Б

Методика «Самооцінювання комунікативної культури»

(адаптовано для опитування майбутніх диригентів оркестрових колективів Т. Пастушком)

Інструкція. До представлених запитань потрібно дібрати відповіді у формі «так» (+) у разі стверджувальної відповіді чи «ні» (-) у разі негативної відповіді та «не знаю» (0), якщо Ви сумніваєтесь у відповіді.

Опитувальник

1. Чи доводилося Вам колись припускатися фахової помилки, результати якої Ви відчували впродовж тривалого часу?
2. Як Ви вважаєте, чи можна було уникнути цієї помилки?
3. Чи доводилося Вам наполягати на власній думці, оперуючи комунікативними вміннями, навіть без абсолютної певності в її правильності?
4. Чи розповідали Ви комусь із близьких Вам людей про свої фахові помилки зі сфери комунікативної взаємодії?
5. Чи погоджуєтесь Ви з твердженням, що у певному віці характер людини вже не можна змінити?
6. Якщо хтось Вас засмутив, чи можете Ви швидко про це забути і перейти до власного розпорядку робочого процесу?
7. Чи вважаєте Ви себе фахово некомпетентним фахівцем у сфері комунікативної взаємодії?
8. Чи вважаєте Ви себе людиною з почуттям гумору?
9. Якщо б Ви могли змінити проблемні фахові ситуації, що виникали в минулому, чи поводитися би Ви по-інакшому?
10. Чим Ви керуєтесь більше для ухвалення комунікативних фахових рішень – здоровим глуздом чи емоціями?
11. Чи складно Вам ухвалити рішення з фахових питань, які щодня виникають під час диригентсько-оркестрової діяльності?

12. Чи зверталися Ви під час ухвалення важливих фахових рішень по пораді чи допомозі людей, які не входять до кола Ваших близьких?

13. Чи часто повертаєтеся Ви у спогадах до проблемних фахових ситуацій, що були неприємні для Вас чи учасників оркестрового колективу?

14. Чи подобається Вам Ваша особистість як диригента оркестрового колективу?

15. Чи доводилося Вам просити в когось пробачення після конфліктної фахової ситуації, хоча Ви й почувалися винним?

Обробка й інтерпретація результатів

За кожну відповідь «так» на запитання 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13 і «ні» на запитання 2, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 15 Ви отримуєте по 10 балів. За кожну відповідь «не знаю» Ви отримуєте по 5 балів. Підрахуйте загальну кількість балів.

150–113 балів – високий рівень комунікативної культури. Здобувачі вищої освіти вміють аналізувати набутий досвід і робити певні висновки, що не даватиме їм змоги припускатися фахових помилок найближчим часом. Такі здобувачі відзначаються потенціалом щодо набуття здібностей до гарного планування та передбачення власного майбутнього; є творцями власного життя.

112–75 балів – достатній рівень комунікативної культури. Здобувачі вищої освіти вміють аналізувати помилки, що їх припускалися у минулій фаховій діяльності, проте не спроможні робити належні висновки для нівелювання аналогічних помилок у подальшій професійній діяльності. Такі здобувачі демонструють достатню сформованість уміння планувати свою діяльність, проте стикаються з труднощами щодо внесення відповідних коректив.

74–37 балів – середній рівень комунікативної культури. Здобувачі вищої освіти, через те, що припускалися в минулому фахових помилок, відчують страх перед можливістю нових. Такі здобувачі дуже обережні, що не завжди є

гарантією життєвого успіху: критичний розум інколи заважає виконанню бажань.

36–0 балів – низький рівень комунікативної культури, або її повна несформованість. Здобувачі вищої освіти вирізняються здатністю ускладнювати собі життя: ухвалені ними рішення не задовольняють ні їх самих, ні тих, хто перебуває в їхньому оточенні. Такі здобувачі потребують порад і допомоги більш досвідчених осіб.

Додаток В

Методика «Комунікативна культура для саморозвитку»

(адаптовано для опитування майбутніх диригентів оркестрових колективів Т. Пастушком)

Інструкція. Виберіть один із запропонованих варіантів відповіді.

1. На основі порівняльного самооцінювання виберіть, яка характеристика як диригента оркестрового колективу вам найбільше пасує:

- а) працьовитий;
- б) цілеспрямований;
- в) дисциплінований.

2. За що вас цінують колеги?

- а) за те, що я дисциплінований;
- б) за те, що обстоюю свою позицію та не змінюю рішень;
- в) за те, що я ерудований, цікавий співрозмовник.

3. Як ви ставитеся до ідеї педагогічної підтримки?

- а) думаю, що це марнування часу;
- б) не вникав у проблему;
- в) позитивно.

4. Що вам найбільше заважає професійно самовдосконалюватися?

- а) немає потрібної літератури й умов;
- б) не вистачає сили волі та наполегливості.

5. Якими є особисто ваші типові труднощі в здійсненні психолого-педагогічної підтримки?

- а) не ставив перед собою завдання аналізувати труднощі;
- б) труднощів не відчуваю, маючи великий досвід;
- в) точно не знаю.

6. На основі порівняльного самооцінювання виберіть, яка характеристика як диригента інструментального колективу вам найбільше пасує:

- а) наполегливий;
- б) вимогливий;
- в) поблажливий.

7. На основі порівняльного самооцінювання як диригента інструментального колективу виберіть, яка характеристика вам найбільше пасує.

- а) допитливий;
- б) кмітливий;
- в) рішучий.

8. Якою є ваша позиція в ході реалізації творчо-концертного проєкту?

- а) організатор;
- б) критик;
- в) генератор ідей.

9. На основі порівняльного самооцінювання виберіть ті якості, що у вас як диригента інструментального колективу розвинені найбільшою мірою:

- а) завзятість;
- б) сила волі;
- в) обов'язковість.

10. Що ви здебільшого робите у вільний час?

- а) провожу час із друзями;
- б) читаю.

11. Яка з наведених нижче сфер для вас останнім часом представляє пізнавальний інтерес?

- а) теоретичні знання;
- б) практичні знання;
- а) інноваційна педагогічна діяльність.

12. У чому ви могли б себе максимально реалізувати?

- а) у нових творчих проєктах;
- б) не знаю.

13. Яким вас вважають ваші колеги?

- а) гідною людиною;
- б) доброзичливим;

в) чуйним.

14. Який із трьох принципів є для вас найближчим і якого ви дотримуетесь найчастіше?

а) у житті є завжди місце для самовдосконалення;

б) як ставишся до життя, так воно і до тебе;

в) насолода життям у творчості.

15. Хто є найближчим до вашого ідеалу?

а) сильна духом і міцної волі людина;

б) творча людина, що багато знає й уміє;

в) людина незалежна й упевнена в собі.

16. Чи вдасться вам у професійному плані домогтися того, про що ви мрієте?

а) найбільш імовірно;

б) думаю, що так;

в) як пощастить.

17. Що вас більше приваблює в реалізації творчих проєктів?

а) не знаю;

б) те, що більшість колег схвалюють цю ідею;

в) нові можливості професійної діяльності та перспектива самореалізації.

18. Уявіть, що ви стали мільярдером. Ваші дії?

а) жив би для власного задоволення;

б) створив би інструментальний колектив і займався улюбленою справою;

в) подорожував би світом.

КЛЮЧІ:

№ запитання	Оцінювальні відповіді бали	№ запитання	Оцінювальні відповіді бали
1	а) 3; б) 2; в) 1;	10	а) 2; б) 3; в) 1;
2	а) 2; б) 1; в) 3;	11	а) 1; б) 2; в) 3;
3	а) 1; б) 2; в) 3;	12	а) 1; б) 3; в) 2;
4	а) 3; б) 2; в) 1;	13	а) 3; б) 2; в) 1;
5	а) 2; б) 3; в) 1;	14	а) 1; б) 3; в) 2;
6	а) 3; б) 2; в) 1;	15	а) 1; б) 3; в) 2;
7	а) 2; б) 3; в) 1;	16	а) 3; б) 2; в) 1;
8	а) 3; б) 2; в) 1;	17	а) 2; б) 1; в) 3;
9	а) 2; б) 3; в) 1;	18	а) 2; б) 3; в) 1;

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ТЕСТУ:

Розподіл сумарної кількості балів

Сумарна кількість балів	Рівень прагнення до саморозвитку
18–24	дуже низький
25–29	низький
30–34	нижчий за середній
35–39	середній
40–44	вищий за середній
45–49	високий
50–54	дуже високий

Додаток Г
Довідки про впровадження результатів дослідження
Довідка про впровадження № 1.
Рівненський державний гуманітарний університет

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
вул. Ст. Бандери, 12, м. Рівне, 33028, тел. (0362) 63-42-24, факс (0362) 62-03-56
E-mail: rectorat@rshu.edu.ua, код ЄДРПОУ 25736989

14.09.2022 № 01-12/15

На № _____ від _____

АКТ ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ

результатів дисертаційного дослідження Пастушка Тараса Васильовича за темою: «Формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу в процесі фахової підготовки»

Протягом 2020-2021 рр. в Інституті мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету впроваджувались результати дисертаційного дослідження Пастушка Тараса Васильовича за темою «Формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу в процесі фахової підготовки».

В основу практичної роботи було покладено навчально-методичні напрацювання автора з проблеми розвитку комунікативної культури майбутнього керівника інструментального колективу у контексті його фахової підготовки. Матеріали дослідження використовувались у лекційних курсах і практичних заняттях із таких дисциплін: «Музична педагогіка», «Методика роботи з творчим колективом». Результатом теоретичного дослідження стала розробка методичних рекомендацій.

Запропоновані аспірантом методи музично-педагогічної діяльності та педагогічний репертуар для розучування на заняттях сприяли підвищенню зацікавленості студентів у вивченні сучасного мистецтва, креативного мислення та навиків роботи з колективом. Виконання творчих завдань та вправ мали значне практичне значення у підвищенні комунікативної активності майбутніх диригентів оркестрових колективів, формування поваги та взаєморозуміння на основі художньо-естетичного спілкування.

Загалом, актуальність досліджуваної тематики не викликає жодних сумнівів, оскільки проблематика розвитку професійної рефлексії керівника оркестрового колективу досі потребує своєї конкретизації та розкриття, що підтверджується непересічним інтересом студентів і викладачів Інституту мистецтв в контексті процесу підвищення фахових та особистісних якостей майбутніх керівників творчих колективів.

Т. в. о. ректора

Роман ПАВЕЛКІВ

Довідка про впровадження № 2.
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія

УКРАЇНА
Тернопільська обласна рада
Кременецька обласна гуманітарно-
педагогічна академія
ім. Тараса Шевченка
Вул. Ліцейна, 1, м. Кременець,
Тернопільська обл., 47003
тел/факс: (035-46) 2-19-91
ел. пошта: kogpa_docs@ukr.net

UKRAINE
Ternopil Regional Council
Kremenets Taras Shevchenko Regional
Academy of Humanities and Pedagogy
1, Litseina St. Kremenets,
Ternopil Region, 47003
phone/fax: (035-46) 2-19-91
e-mail: kogpa_docs@ukr.net

№ 05-16 / 133

« 21 » 09

2022 р.

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Пастушка Тараса Васильовича за темою: «Формування
комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового
колективу в процесі фахової підготовки», поданої на здобуття
наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 – Освітні,
педагогічні науки

Упродовж 2020-2021 рр. на базі Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії відбувалося впровадження результатів дослідження аспіранта Рівненського державного гуманітарного університету Пастушка Тараса Васильовича щодо формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу. Використані в дослідженні автором методологічні підходи до розгляду складних проблем сучасної музично-педагогічної науки та розроблена методика отримали схвальні відгуки студентів та викладачів.

Запропонована методика набула практичного застосування в діяльності викладачів інструментально-диригентських та музично-теоретичних дисциплін.

Практичне значення одержаних результатів переконує, що основні концептуальні положення дослідження відповідають тенденціям розвитку вищої мистецької освіти України, соціальному замовленню суспільства та можуть бути використані в практиці роботи закладів вищої освіти: обґрунтовані автором теоретичні та методичні рекомендації є своєчасними; цілеспрямованість і систематичність освітньої роботи, що базувалася на дотриманні виявленої сукупності педагогічних умов, забезпечили результативність запропонованої методики.

Впровадження результатів дослідження сприяло підвищенню результативності студентів, зростанню їх мотивації в оволодінні професією керівника оркестрового колективу та багатогранності формування особистісно-фахового досвіду студентів.

Обговорення результатів проведеної роботи на засіданні кафедри мистецьких дисциплін та методики їх навчання підтвердило ефективність запропонованої здобувачем Пастушком Т.В. методики і рекомендувало її для подальшого використання (протокол №3 від 20.09.2022 р.).

Акт виданий для подання до спеціалізованої вченої ради.

Проректор з наукової роботи,
доктор педагогічних наук, професор

М.С. Курач

Довідка про впровадження № 3.
Камя'нець-Подільський національний університет

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300; тел.: (03849) 3-05-13, факс: (03849) 3-07-83, e-mail: post@kpmu.edu.ua
Web: <http://www.kpmu.edu.ua> код ЄДРПОУ 02125616

Від 22.11.2021 № 47/21

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
«Формування комунікативної культури майбутнього диригента
оркестрового колективу в процесі фахової підготовки»
на здобуття ступеня доктора філософії
в галузі знань 01 Освіта/Педагогіка
за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки
ПАСТУШКА ТАРАСА ВАСИЛЬОВИЧА

Упродовж 2020-2021 років на базі кафедри музичного мистецтва Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка здійснювалася апробація результатів дисертації Т.В.Пастушка на тему «Формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу в процесі фахової підготовки».

Методика, запропонована Т.В.Пастушком, ґрунтувалася на міждисциплінарних зв'язках та їх впливові на якість підготовки майбутніх керівників оркестрових колективів у процесі вивчення дисциплін «Оркестровий клас» та «Музична психологія», «Методика роботи з шкільними творчими колективами». Завдяки комплексному зв'язку в межах міждисциплінарної інформації знання та навички студентів поглиблювалися й узагальнювалися, як з музично-інструментальних, так і суміжних дисциплін, що сприяло розвитку професійної комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу.

Практичне значення одержаних результатів переконує, що основні концептуальні положення дослідження відповідають тенденціям розвитку вищої освіти України, соціальному замовленню суспільства, а також можуть бути використані в практиці роботи закладів вищої мистецької освіти; обґрунтовані автором теоретичні й методичні рекомендації є своєчасними; цілеспрямованість і систематичність освітньої роботи, що базувалася на дотриманні виявленої сукупності педагогічних умов, забезпечили результативність запропонованої методики.

Упровадження результатів в експериментальних умовах сприяло підвищенню результативності навчання студентів, зростанню їх мотивації у оволодінні професією диригента оркестрового колективу та багатогранності формування професійно-особистісного досвіду майбутніх фахівців.

Результати апробації та впровадження обговорено та схвалено на засіданні кафедри музичного мистецтва Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (протокол № 14 від 16 листопада 2021 року).

Перший проректор

Володимир
ДУБІНСЬКИЙ

Додаток Д

Список публікацій здобувача

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Пастушок Т. В. Новітні прийоми гри на саксофоні. *Нова педагогічна думка*. 2016. № 3. С. 108–111.
2. Пастушок Т. В. Метро-ритміка, як основний елемент навчання майбутніх музикантів. *Нова педагогічна думка*. 2018. С. 163–166.
3. Пастушок Т. В. Педагогічний концепт формування комунікативної культури майбутнього керівника оркестрового колективу. *Освітні обрії*. 2022. № 1 (54). С. 119–122.
4. Пастушок Т. В. Взаємоп'єднуваність основних принципів формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу. *Національна академія Державної прикордонної служби України: зб. наук. пр. Серія : Педагогічні науки*. 2022. № 3. С. 416–428.

Статті в зарубіжних наукових періодичних виданнях:

6. Пастушок Т. В. Формування комунікативної культури диригента оркестрового колективу в процесі творчої діяльності. *International Journal of innovative technologies in social Sciense*. Warsaw, Poland. 2021 p. С. 25–30.

Наукові праці апробаційного характеру:

7. Пастушок Т. В. Особливості діяльності керівника сучасного оркестрового колективу. *Dynamics of the development of world science: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф.* 2019. С. 34–36.

Праці, які додатково відображають результати дисертації:

7. Пастушок Т. В. Основні шляхи розвитку саксофонової школи в Україні. *Історія становлення та перспективи розвитку духової музики в контексті національної культури України та зарубіжжя*. 2016. С. 152–156.

8. Пастушок Т. В. Проблеми засвоєння метро-ритмічних навичок в учнів дитячих музичних шкіл. *Історія становлення та перспективи розвитку духової музики в контексті національної культури України та зарубіжжя*. 2017. С. 135–138.

9. Пастушок Т. В. Виконавське дихання музикантів-духовиків, як основа культури гри в оркестрових колективах сьогодення. *Історія становлення та перспективи розвитку духової музики в контексті національної культури України та зарубіжжя*. 2019. С. 119–122.

10. Пастушок Т. В. Специфіка комунікації та естетичної культури керівника оркестрового колективу. *Мистецька освіта та розвиток творчої особистості*. 2019. Вип. 5. С. 59–65.

Додаток Е

Відомості про апробацію результатів дисертації Пастушка Тараса Васильовича «Формування комунікативної культури майбутнього диригента оркестрового колективу в процесі фахової підготовки» зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки

Основні положення та результати дисертаційної роботи представлено в доповідях на наукових, науково-практичних, науково-методичних конференціях та семінарах різного рівня, зокрема:

– міжнародних:

1. Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «*Dynamics of the development of world science*» (Vancouver, Canada, 17-20 грудня 2019 р.). Форма участі – публікація матеріалів.

– всеукраїнських:

2. Всеукраїнська науково-практична конференція «Освіта і культура як чинники духовної та національної безпеки українського суспільства». (м. Рівне, 13 листопада 2018 р.). Форма участі – виступ.

3. XII Всеукраїнська науково-практична конференція «Наука. Студентство, Сучасність. Професійне становлення майбутнього фахівця в умовах викликів сьогодення: реалії, проблеми, перспективи вирішення». (м. Миколаїв, 12 травня 2021 р.). Форма участі – виступ.

4. Звітна наукова конференція викладачів співробітників та здобувачів вищої освіти за 2020 рік РДГУ. (м.Рівне 14-15 травня 2020 р.). Форма участі – виступ.

5. Звітна наукова конференція викладачів, співробітників та здобувачів вищої освіти за 2021 рік РДГУ. (м.Рівне, 13 травня 2021 р.). Форма участі – виступ.